

A PHILOSOPHIAI KUTATÁS ÚJABB SEGÉDESZKÖZEI.

Fogyatékos módszerekkel és hiányos segédeszközökkel a legtermékenyebb elme, a legmélyebb értelem sem juthat maradandóbb becű tudományos eredményekre. A természet-tudományok rohamos előhaladása az utolsó évtizedekben bizonyára legfőképen abban találja magyarázatát, hogy a helyes útra terelt kutatásnak egyszersmind azon segédeszközöket is sikerült felismernie és hatalmába kerítenie, a melyek nélkül maig sem pillanthatott volna a természetélet egyes szövevényesebb tünetményeinek a rejtekébe, és nem fedezhette volna fel azokat az okokat és törvényeket, a melyekkel kezeinkben, számtalan eleddig teljesen ismeretlen jelenséget immár minden fennakadás nélkül megfejthetünk. A philosophia nem követte a jó példát. Hosszú ideig mereven elzárkozott, sőt a czéhbeli philosophia még ma is elzárkózik a többi tudományok fényes eredményei és igazságai elől, — és mintha az emberi elme ma is ép olyan tehetetlenül állna a tudományos vizsgálódás és kutatás követelményeivel szemben, mint évszázadok előtt állott: a philosophia ma is azon az úton bolyong, a melyen pályafutása kezdetén megindult, és ma is kizárólag azokkal az eszközökkel akar dolgozni, a melyekkel kétezer évvel ezelőtt megindított munkáját megkezdette.

Vajjon igazolható-e, jogosult-e ez a merev fenhéjázás és rideg elzárkozottság a többi tudományoktól? És az ered-

mény, a melyre vezetett, indokolja-e ennek az álláspontnak további változatlan fentartását?

A válasz ezekre a kérdésekre ma már alig lehet kétséges. Tudományos tekintély, maradandóbb becsü eredmények és magasabb fejlettség dolgában a philosophia immár messze elmaradt mozgékonyabb pályatársai mögött, és elavult fegyverkészletével alig veheti fel a küzdelmet lenézett ellenfeivel. Az egykor annyira hatalmas tudomány ma már üres ábrándozó számba megy, a melylyel nem is igen szokás komolyan foglalkozni; s a tudományok tudománya, a mint magát büszkén elnevezte: alig talál egy kis zugot a tudományok nagyterjedelmű birodalmában. Ime a görcsös ragaszkodással fentartott régi álláspont és túlhaladott módszer sajnálatos eredményei abba a visszás helyzetbe sodorták a philosophiát, hogy aláesott hitele romjain, minden oldalról kicsinyléssel fogadott kétes értékű elméleteivel ma már komolyabb és maradandóbb hatást épenséggel nem bír kifejtteni. Bizonyára tarthatatlan egy állapot, a melyen okvetetlenül segíteni kell; s ha egyszerre nem is, de fokozatosan lehet is segíteni, csak eltaláljuk a módját és hozzáférközhessünk a baj igazi okaihoz.

Egyelőre megelégedhetünk, ha csak a legsürgősebb teendők iránt nyerhetünk teljes útbaigazítást. A biztos alapokra fektetett és tervszerűleg végrehajtott munka nem maradhat eredménytelen. Fődolog, hogy az utat el ne téveszszük és gyökerében fogjuk meg a bajt, a melyet orvosolni akarunk. Ime az eljárás indokolása, miért kell — ha czélt akarunk érni — első sorban a módszer és az alkalmazandó segéd-eszközök problémáját megbolygatnunk.

A két kérdés egyformán fontos, de nem egyformán tisztázatlan. Az utolsó évtizedek lázas munkássága, sokoldalú és részletes búvárlatai közben, a módszeres gondolkodás annyi útbaigazítást nyert és annyi új szemponthoz jutott, hogy ebből

az anyagkészletből a tudományos vizsgálódásban és kutatásban követendő eljárás szabályai immár minden nagyobb nehézség nélkül, még az egyes specialis természetű jelenségekre nézve is összeállíthatók és rendszerbe foglalhatók. E mellett újabb fény derült a módszertanra azzal is, hogy az eddig kizárólag alkalmazott módszerek természete revisió alá vétetvén, nem egy hibát és olyan egyoldalúságot sikerült kimutatni bennök, a melyek kiigazításával maguk ezek a módszerek is biztosabb kutató eszközökké váltak és szabotabban körvonalozható alkalmazást nyertek.

Mill Stuart tüzetes analysis alá veti a deductiót és kimutatja róla, hogy épen nem tekinthető pusztán csak olyan szellemi műveletnek, mely általános tételekből indul ki és ezekből egyszerű syllogismus útján jut a részlegesre vagy egyesre, hanem egy sokkal összetettebb kutató művelet, a melynek, hogy czélt érzünk vele, az értelmezendő jelenségek okait külön-külön kell vizsgálat alá vennie s az okozatokat az okok által kifejtett különböző hatások összeméréséből kell kikövetkeztetnie, vagyis az okozat törvényeit azon egyes okok törvényeiből származtatnia, a melyeknek az okozat közös eredményök. Miből aztán önként következik, hogy itt tulajdonképen nem egy, de három műveletről van szó, a melyek közül csak a második esik össze az eddig ú. n. deductióval, míg az első inductió, a harmadik pedig igazolás vagy az elért eredményeknek megfelelő ellenőrzés útján való részleges megalapítása, és mind a három együtt annyira más s a régi értelemben vett deductiótól annyira eltérő módja a tudományos kutatásnak, hogy tekintve azokat az eredményeket, a melyekre e kétféle módszer vezet és azt a szerepet, a melyet betölteni hivatvák, össze sem hasonlíthatók.

Azokat a nevezetes szolgálatokat, melyeket a régi értelemben vett deductió tett és tesz ma is a tudománynak, bizonyára senki sem akarja kicsinyleni vagy eltagadni; tény

azonban, hogy e szolgálatok mellett egyszersmind a tévedések és tudományos botlások egész sorozata is fűződik e módszerhez, a melyeket nem felületesség vagy véletlen hiba, hanem a módszer helytelenül értelmezett természete okozott, a melyeket tehát a leglelkiismeretesebb eljárás mellett sem lehetett — és ma sem lehetne — kikerülni, ha e kutató eljárás szabályait a maguk merevségében és egyoldalúságában továbbra is változatlanul fentartjuk.

Ezzel szemben mennyire más perspectivát nyújt a Comte és Mill fogalmazta deductió, mely mint abstract és concret deductiv módszer s ez utóbbinak különböző alakjai: direct, indirect deductió, a legkülönbözőbb természetű problémák megfejtésénél is előnyösen alkalmazhatók, s ha megfelelő módon alkalmaztattak, a tárgy természetéhez képest különböző ugyan, de a dolog érdemében, a kérdés tudományos állásához mértén, teljesen megbízható eredményekkel kecsegtetnek.

Azonban nemcsak a deductiv módszer ment keresztül gyökeres reformokon; Mill mesteri keze az inductió műveletét is teljesen újjáalakította. Az inductiót hosszú időközön keresztül egyértelműleg pusztán olyan logikai műveletnek tekintették, a melynek nem volt egyéb feladata, mint «a tények egyszerű előszámlálása», «rövidre vont jegyzékbe foglalása», egyszóval: az enumeratio simplex. Így kiforgatva lényegéből, természetesen nem fejthette ki azt az erőt az igazság felkutatásában, a melyet ma, a mikor természetének megfelelően értelmezik, minden lépten-nyomon tanúsít s a melynek az újabb kutatás annyi nevezetes fölfedezése köszöni eredetét. Ezt a haladást Millnek köszönhetjük. Mill fejtette ki tüzetesen, hogy az inductió lényegében épen úgy következtetési művelet, mint a deductió, csak a formája más; mert azonban a lényege ugyanaz, megbízhatósága sem függhet az elősorolt tények számától, hanem attól függ, hogy mennyiben

bírjuk az egyes tényeket, mint jelenségeket, okaikra visszavezetni, az észlelt egyformaságokat kapcsolatba hozni azokkal a feltételekkel, a melyek okozatai, vagyis kideríteni azt a belső összefüggést, a mely a szóbanforgó jelenségeket egymáshoz fűzi. És innentől az inductió e szerint a formula szerint végrehajtva szolgálja a tudományt és hozza létre azokat a bámulatot eredményeket, melyekkel annyi, eddig hozzáférhetetlenek hitt jelenséget bírunk ma már megfejteni.

Azzal az anyagkészlettel, melyet az utolsó évtizedek tudományos törekvéseinek a történelme szolgáltat kezeink közé, nem lenne nehéz dolog részletesen is kifejteni ez óriási hatás okait és ezzel kapcsolatosan a szóba hozott módszerek természetét, szabályait, alkalmazhatóságát minden oldalról megvilágosítani. Ez a feladat azonban kívül esik e cikk keretén. Az imént közlött néhány észrevétel is csak annyiban található helyet benne, a mennyiben ily módon vált a leg-rövidebb úton érthetővé, mennyire nem a helyes módszer hiányán múlt, hogy a philosophiai kutatás eredményei még a legutolsó időkben sem emelkedtek a tudományos haladás követelte színvonalra; hanem csupán a philosophián, mely szemet hűnyt a helyesebb irány előtt és megmaradt a maga régi módszere mellett, a melylyel pedig lehetetlen volt leküzdenie a tudományok haladásával mindjobban feltorlódozó akadályokat.

Az abstractió s a vele kapcsolatos speculativ gondolkodás, melyet eddig kizárólagos módszer gyanánt hirdettek, bizonyos fokig kétségkívül jogosult a philosophiai vizsgáldásban. De ne szűkölködjék tartalom nélkül. Üres abstractió legfőlebb kétes értékű szolgálatokat tehet, mert már természeténél fogva túlterjeszkedik a tudományos kutatást és vizsgáldást korlátozó határokon, és midőn mindinkább és inkább magasabbra emelkedve, elvégre menthetetlenül belevész az érthetlenség ködös légkörébe: nyilvánvaló, hogy

világos és tiszta gondolatok helyett legfőlebb ködös eszmékkel és homályos elméletekkel gazdagíthatja a philosophiai tudás anyagkészletét.

Az abstractiónak, hogy haszna lehessen belőle a tudománynak, nem szabad oly magasban kalandoznia, hogy szeméi elől elveszítse a valóságot. Mert ez a való világ, a tények, az abstractió természetes korlátja és ellenőre; minőségek és mennyiségek tartalmának és belső becsének érték-mutatója. Tovább törekedni e tények s a velök kapcsolatos jelenségek magyarázatánál, törvényeik és létesítő okaik kiderítésénél: emberi elmére nézve nem egyéb hiú erőlködésnél.

Íme a rejtély kulcsa: miért függ a philosophia jövője az abstractió műveletének helyes használata mellett, legfőképen és első sorban azoknak a segédeszközöknek a helyes megválasztásától és hozzáértő módon való alkalmazásától, a melyek segítségével nélkül lehetetlen összegyűjteni azt az ismeretanyagot, melynek feldolgozása a tudományok mai berendezése mellett a philosophiának jutott osztályrészül. A feladat elől, mely a philosophiai kutatás ezen újabb segédeszközeinek a megállapítását és alkalmazásuk kikerülhetlenségének kimutatását tűzi célul, nem lehet többé kitérni. A legkomolyabb okok sürgetik a kérdéses problema napi-rendre tűzésével a gyökeres reformot. Próbáljuk meg kijelölni e reform irányát, méreteit, feltételeit: vajjon minő eredményekre jutunk?

Kiindulól pontul a philosophia definitióját kell vennünk.

E definitió szerint: a philosophia a végokok tudománya. Legyen. Azt azonban már nem gondolnám, hogy minden legkisebb aggodalom nélkül bele lehetne nyugodni ebbe a meghatározásba. Gondolkodjunk csak kissé a nem épen érdektelen kérdéstről, hogy vajjon mi az értelme és a tartalma ennek a definitiónak? Végokok tudománya!? Véges emberi elmének van-e ereje hozzá, hogy beletekinthesen az ú. n.

ultimum principium rejtelmes lényegebe úgy, hogy meg is értse, meg értelmezni is tudja, hogy mi az? És ha ezt nem tehetné, vajjon micsoda tudomány lesz az a végokok tudománya? Ha pedig mégis megkísérli: véges és korlátolt voltának érzetében, mondjuk tudatában, nem kell-e okvetetlenül az abstractióhoz folyamodnia, hogy ennek a kétes értékű műveletnek a segítségével legalább valamelyes eredményre juthasson. Ime a meghamisítatlan tényállás: tartjuk fenn továbbra is a kérdéses definitiót és lehetetlen lesz elkerülni, hogy a philosophia továbbra is üres abstractiókkal ne dolgozzék; mi magunk pedig oda jutunk, hogy ezzel a conservatismussal inkább még jobban aláásni segítjük a philosophia tekintélyét, semmint hitelét erősítőnk.

De menjünk tovább. A végokok tudománya értékének mérlegelésében nyomban az a kirívó ellentét ötlük szemeinkbe, hogy míg egyfelől úgyszólván minden lépten-nyomon kell éreznünk tehetetlenségünket még a legközönségesebb tünetemények okainak a kiderítésében és eredetének értelmezésében; addig a philosophia egyszerre a végokok megfejtésére vállalkozik és vizsgálódását kizárólag csak erre a problémára kívánja kiterjeszteni, minden egyéb témát pedig olyanúl tekint, a melylyel méltóságán alúlnak tartja, hogy foglalkozzék. Ez annyit tesz, hogy úgy akarok feljutni a hegy csúcsára, hogy meg sem próbálom, vajjon kibírják-e izmaid és idegeim a meredek út fáradsalmait akár csak a legelső megpihenőig; sem azzal nem törődöm, vajjon nem lesz-e a pálya annyira járhatatlan, hogy már előre le kell mondanom a merész vállalatról?

A magot elvetem a földbe, s ha jó a talaj és kedvezők a viszonyok, ez a mag kikel, természetéhez képest fejlődik és mondjuk, hogy terebélyes fává növekszik. Vajjon mi adta meg a magnak azt a csodás erőt, hogy éppen csak azzá fejlődhetett, a mi benne praeformálva volt? És honnan ez a

praeformáció? Mi a törvénye és hatásának módja? E kérdések egyikére sem adhatunk kielégítő választ. Bármilyen óriási is egyébként a haladás, a melyet a tudományok napról-napra felmutatnak, nemhogy a végokok természetébe nem lehet bepillantanunk, de még a mindennapi jelenségek értelmezése is ezerféle nehézséggel jár elannyira, hogy még akkor is, a mikor e nehézségeket sikerült valahogyan leküzdenünk, tulajdonképen csak annyit értünk el, hogy a legközelebbi okokat és tényezőket kiderítettük ugyan, de lényegökben igaz mivoltukban se meg nem értettük, se megmagyarázni nem bírjuk.

A tények illetén állása mellett, egyszersmind tekintve azt is, hogy a philosophia tekintélye és hitele mily rohamosan hanyatlik alá, kérdem: nincs-e eléggé indokolva, hogy szakítsunk a hagyományokkal, és a helyett, hogy a philosophiát továbbra is mint valami magasabb disciplinát dicsőítendő az egyenjogú tudományok között, szorítsuk rá, hogy szintűgy foglalkozzék specialis szakkérdésekkel, mint ezt a többi tudományok teszik, és hogy ezt minél alaposabban tehesse, ne zárkózzék el a rokon szakok eredményei elől, sőt inkább azok segítségével és támogatásával fogjon új munkájához.

Azt a kört, a melyben a philosophiának ez új feladata szerint mozognia kell, és ezzel kapcsolatosan azokat a segéd-eszközöket, melyeket multhatatlanul igénybe kell vennie, ha czélt akar érni: nem nehéz kijelölni. A modern tudományok ismeretes munkafelosztása szerint, mindegyik tudományszaknak olyan pontosan körül van írva és ki van szabva a maga specialis feladata és anyaga; hogy e berendezés mellett a philosophiai kutatás körébe alig utasíthatók más kérdések, mint azok, a melyék az ember szellemi, erkölcsi, társadalmi életének számtalan felé ágazó szövevényes jelenségeire vonatkoznak; és ezek megfejtése vagy megfejtésének előkészítése,

a specialis feladat. E mellett általánosabb feladatul azoknak az eredményeknek a philosophiai összegezése és elméletekbe foglalása szolgálhat, a melyekre az egyes tudományszakok külön-külön, mindegyik a maga hatáskörében jutott, a melyekből azonban csak relativ értékű — tehát semmiesetre sem absolut becsű — világnézletek construálhatók, mintegy betetőzéseül s egyúttal jellemzéseül a tudományos haladás időszerint változó állapotának.

Ime az új és kétségkívül terjedelmes munkakör, a melynek helyes betöltésével egyszerre új fény is derül majd a philosophiára, s az új eredmények bőséges jutalmúl fognak szolgálni az újjáalakítás munkájában feltolakodó nehézségek leküzdésével járó fáradaimkért. Mert azt talán mondanom sem kell, hogy az új munkakör új anyagkészletet, ez meg új kutató apparatust feltételez és követel, a melyek nélkül sikerre gondolni sem lehet.

Az ember szellemi, erkölcsi, társadalmi életének a jelenségei sokszorosán összeszövődött okok és tényezők titokzatos összehatásának az eredményei. Felkutatni az összekötő szálakat, az összetett jelenségeket visszavezetni azokra az egyszerűbb folyamatokra, a melyekből származtak, egyszóval bepillantást engedni az emberi lélek rejtélyébe, mindenesetre oly vállalat tehát, a mely csakis a rokon tudományok eredményeinek folytonos szemmel tartásával és hozzáértő módon való felhasználásával sikerülhet. Ime az új meghatározás értelmében kiszabott munkakör rávezet az alkalmazandó segédeszközök problémájára, — itt a helye, hogy a kérdés lebonyolításához fogjunk.

A fejtegetés menetét és irányát az újabb anyagkészlet természete szabja meg.

Nem utalnak-e azok a jelenségek, a melyekkel a philosophiának ezen újabb tervezet értelmében dolga lesz, olyan velök szorosán összefüggő más jelenségekre, a melyek úgy-

szólván előfeltételeik? A melyek nélkül tehát sem meg nem érthetők, sem nem értelmezhetők? És ha igen, melyek azok a jelenségek? Természetők miféle kutatást igényel?

Vegyük rendre a szellemi, erkölcsi, társadalmi élet tüneteit. Vajjon minő segédeszközökre szorulunk, ha nemcsak leírni, de értelmezni is kívánjuk e jelenségeket?

Kezdhetjük a lelki tünetenyek csoportján. Azon problémák vizsgálatán, melyeket az eddigi szokás a pszichologia, logika, ismerettan körébe utasított, s a melyek értelmezését és megfejtését a philosophia, legújabb időkig kizárólag a maga hatáskörében, minden idegen segítség vagy beavatkozás merev visszautasításával, saját vizsgálódó elvont módszerével iparkodott eszközölni.

El kell ismerni, hogy mindaddig, míg a rokon tudományok ide vonatkozó kutatásai annyira megbízhatatlanok, ismeretei annyira hézagosak, sok tekintetben elhamarkodottak voltak, hogy alig értek többet az egyoldalú spekulatió eredményeinél: csakugyan bajos dolog is lett volna ebből az anyagból akarni építeni akár pszichologiai, akár logikai vagy ismerettani elméleteket.

Az utolsó évtizedek tudományos eredményei azonban nagyot fordítottak ezen a dolgon. Ma már számtalan olyan szorosan ide tartozó kérdéstről, a melyekről eddig sejtelnünk sem volt, meglehetősen tiszta képet nyertünk.

A psycho-physika óriási lépésekkel halad előre. Az idegek élet- és boncztana, a pathologia, az agyvelő biológiája mesés arányokban gazdagítja felfedezéseikkel a tudományt. Az egész vonalon lázas tevékenység indult meg, mely napról napra fényesebb, vívmányokban mutatja be elért sikereit: hogy szinte a rövidlátással egyértelmű gyengeségnek kell jellemezni azt a magatartást, mely mindezen vívmányok ellenére, továbbra is meg akar maradni eredeti álláspontján, sőt tudomást sem véve e haladásról, ma is

csak azzal az egyoldalú apparatussal akar dolgozni, a mellyel eddig dolgozott.

A legfőbb feladat, a melynek megoldására a psychologianak — ha igényt tart rá, hogy komoly tudománynak tekintessék — vállalkoznia kell, hogy a lelki élet fejlődéstörténelmét csinálja meg, kiderítve a lelki jelenségek törvényeit, keletkezésök módját és feltételeit, és ezen az alapon értelmezve és megfejtve mindazokat a folyamatokat, melyek egész általánosságban a «szellemi élet» fogalma alá sorolhatnának.

De lehet-e ezeket a kérdéseket akár csak megközelítő pontossággal és szakszerűséggel is tárgyalni, a szervezet megfelelő funkcióinak az ismerete és számba vétele nélkül?

Nem kell messzire mennünk; a mi tudományos irodalmunkban is akadunk kutatásokra, a melyek egészen alkalmasak arra, hogy fényt vessenek e kérdésre: Laufenauer, Lechner vizsgálatait értem. Míg a külföldi irodalom — Bain, Meynert, Flechsig, Soltmann, Korsch, Wundt dolgozataira hivatkozom csupán — épen bő tájékoztatást nyújt erről a mozgalomról, hogy okuljunk, milyen irányban és alapon kell végezni a pszichologiai kutatásokat, hogy a régi álláspont elméleteinél megbízhatóbb eredményekre jussunk.

Az adatok nagy halmazából, melyekkel e kutatások után rendelkezik a tudomány, csak az associatio-mechanismus elméletét, a psychogenesis tényeit és az agy szabályos vagy szabálytalan táplálkozási viszonyaival kapcsolatos tünetmennyeket kívánom érinteni, mint olyan eredményeket, melyekből folyólag az idegfunctióknak a szellemi functiókkal való szoros kapcsolatát, vagy a mi ezzel egyértelmű, az idegeknek a szellemi működések létesítésében nélkülözhetetlen tényleges szerepét csak az fogja kétségbevonni, a kinek nincsen érzeke a tudomány komoly feladataihoz, mert nem adatott meg neki, hogy elfogulatlanul tudjon gondolkodni.

A leíró lélektan psychogenesise szerint az ember lelki élete a külső benyomások felfogásával és ezeknek emlékképzetek formájában való összehalmozásával kezdődik, s a megőrzött emlékezetképek associationalis egybevetéséből keletkező értelmi műveletekből áll, a melyekhez még az akaratnyilvánulatok sorakoznak.

Nos hát ezek a functiók az agy élettani működését nélkülözhetetlenül föltételezik. Az agy szürke kéregállománya, tulajdonképen e kéregállománynak közel ezer millióra rugó idegsejt-mennyisége végezi azt a munkát, a mely nélkül szellemi élet nem keletkezhetik, s a melynek végrehajtásában csupán a projectio idegösvényei s az associatio-rendszer idegpályái állanak rendelkezésre. Ezek az idegösvények vagy idegszálak és az idegsejtek képezik a szellemi működések materiális szervét. Állományuk minősége, kifejtettségök, nemkülönben az a körülmény, hogy mennyire gyakoroltattak be ingervezetésre, végre az associatio-kapcsolatok száma határozzák meg a lelki fejlődés fokát és méreteit. Táplálkozási viszonyaik pedig a lelki működések rendes vagy rendellenes lefolyását szabályozzák.

Az agy fejlődéstörténelmének adatai, egybevetve a fokozatosan fejlődő szellemi élet jelenségeivel meglepő példákat szolgáltatnak e tekintetben.

A magzat agyának kéregleple kezdetben majdnem teljesen érintetlen külső ingerektől. Ennek megfelelőleg teljesen fejletlenek a projectio összes idegösvényei is s a szellemi életnek úgyszólván nyoma sincsen.

A fejlődés folyamában — mint Flechsig kimutatta — leggyorsabban a projectio-utak ama rostjai jutnak kiképződésre, a melyek a szerves test ingereinek a vezetésére rendelkezvők. És tényleg az összes emlékezet-képek között ezeknek az ingereknek megfelelő képek az elsők, melyek a tudatban fölmerülnek; s a többieknek fokozatos kiképződése sem tör-

ténhetik más módon, mint a nekik megfelelő idegösvények megfelelő begyakorlása útján.

A gyermek szellemi életében mutatkozó különösségek, jellemző vonások, lelki sajátságok; a gyermek akaratossága, önzése, kényszerképzetei, szórakozottsága, változó hangulata stb. sem meg nem érthetők, sem meg nem magyarázhatók, ha nem hozom kapcsolatba e jelenségeket az associatio- és projectio-ösvények fejletlenségével és nem vezetem vissza azokat az ezen ösvények begyakorlatlan voltából származó tökéletlen associatio-folyamatokra. Valaminthogy mindazon esetekben is, a melyekben ezen jelenségekhez hasonló tünetek észlelhetők, pl. az elmeháborodás némely eseteiben — mint Meynert, Lechner kiderítették — ezeknek a változásoknak az okát sem kereshetni egyebütt, mint az említett ingervezető ösvényeknek azon megbetegedésében, a melynek következtében normális functióik teljesítésére alkalmatlanokká váltak.

Ime csak néhány tény az újabb kutatások eredményeiből, és azt hiszem már is eléggé szembeszökő, hogy milyen széttéphetetlen kapcsolat az, mely a szellemi jelenségeket az idegek functióihoz fűzi; és mennyire lehetetlen e kapcsolat megértése után azon meggyőződésre nem jutni, hogy annak, a ki eredményesen akar foglalkozni lélektani kutatásokkal, ezeket a tényeket okvetetlenül fel kell használnia, és be kell látnia, hogy az idegek biológiája, bonczana, anatómiája annyira nélkülözhetetlen segédeszközei a psychologianak, hogy nélkülök nemcsak hogy egyetlen lélektani igazságot sem fedezhetni fel, de még használható psychologiai hypothesisek sem alkothatók.

Az idegek valamiféle szerepét a lelki élet háztartásában, ma már nincsen is psychologiai iskola, mely el ne ismerné. Ez az engedmény azonban és némi eltérés az eredeti iránytól senkit meg ne téveszzen e kutatások értéke iránt. A régibb és orthodox irány beszél ugyan az idegek-

ről. fejtegetéseibe itt-ott belekever physiologiai dolgokat is, de azokat csak emlegeti, sem fel nem használja, sem megfelelő módon nem alkalmazza, tehát psychologicé semmikép sem értékesíti. Ezzel szemben a modern psychologia mellözhetetlen követelményképen a physiologiai kutatások rendszeres és tervszerű felhasználását hangsúlyozza, mint olyan segédeszközök alkalmazását, a melyek nélkül a tudományos lélektan többé el nem lehet. Ez pedig nagy különbség!

Áttérve a szellemi élet jelenségeinek másik nagy csoportjára, az erkölcsi és társadalmi tünetenyekre: ama problémák tolnak előtérbe, melyekkel az ethika, politika, sociologia foglalkoznak, s a melyek fejtegetésénél legalább eddigelé és nagyobbbrészt szintúgy az egyoldalú speculativ módszer játszotta a főszerepet az említett tudományokban, mint általában az egész elméleti és gyakorlati philosophia összes disciplináiban. Némi változás csak újabban és azóta állott be, hogy a módszer kérdése tüzetesebb vizsgálat tárgyává lett. Ekkor azonban nyomban kiderült az is, hogy az újabb módszer sikeres alkalmazhatása újabb és terjedelmesebb ismeretkört, ez meg újabb segédeszközök igénybevételét követeli, és így a kérdés a philosophia újabb segéd tudományairól e pontnál is actualissá vált.

Azok a nagy hiányok és hibák, melyek legjobban bizonyítják, mennyire elkerülhetetlen a philosophia ezen most említett disciplináiban is újabb segédeszközökről gondoskodni, legszembeszökőbbek az ethikában.

Az ethikának majdnem összes tantételei — helyesen mondja Schopenhauer — többnyire bizonyítatlan, légből kapott állítások, mesterkéltszörszálhasogatások, melyek fölötébb finom megkülönböztetéseket kívánnak s a legelvontabb fogalmakon nyugszanak: arra azonban, hogy velök az erkölcsi élet jelenségei és tényei elfogadható módon meg is magyaráztassanak, legkevésbé sem alkalmasak.

Az etikának nem az a dolga, hogy kétes értékű hypothesisok vagy önkényes feltevések alapján az akarat funkcióiról és hatásköréről, az erkölcsiség lényegéről és megvalósíthatóságának módjairól : mesterséges elméleteket gondoljon ki az erkölcsi élet jelenségeinek az értelmezésére ; hanem az a feladata, hogy első sorban az erkölcsiségnek az emberi természetben és szervezetben rejlő alapjait kutassa fel : ehhez képest aztán a moralitás és immoralitás valódi lényegét és természetét derítse ki és csak úgy fogjon az erkölcsi élet tünetei és jelenségei problémájának fejtegetéséhez.

Azonban ki ne látná be, hogy ezt az így formulázott feladványt már nem bírja megoldani a nélkül, hogy olyan tudományos eredményekhez ne folyamodjunk segítségért, a melyeket eddig nem volt szokás figyelembe venni, mert általában azt hitték, hogy ha valahol, kiváltképen az etikában van helye akár a legszélsőbb és legelvontabb vizsgálódásnak, minthogy épen ez az a tudomány, a mely a maga decretumait első sorban az észből meríti.

Itt van első sorban az erkölcsiség mibenlétének, a karakter és akarat fogalmainak a kérdése.

Vajjon lehetséges-e ezekhez a problémákhoz csak nyúlni is a nélkül, hogy fel ne használjuk az öröklés tényeit és hatását az erkölcsiségre, a moral- és kriminalstatistika idevágó adatait, a kriminalitás psychológiájának újabban kiderített felette nevezetes eredményeit? És nem hiába való fáradság-e elméleteket szöni, a melyeknek azonban épen azért, mert kizárólag speculative készültek, csakis ephemer értékök lehet. A modern tudomány jóval nagyobb igényekkel lép fel azon eredményekkel szemben, a melyeket mint igazi tudományos vívmányokat hajlandó elfogadni s az exact ismeretek rendszerébe beiktatni, semhogy merőben önkényes és kellőképen nem is indokolható, sőt a tudomány mai álláspontján már meghaladott hypothesiseket is szentesíthetne.

Annak igazolására, hogy tényleg mily kevésbé lehet holdogulni az etikában a fentebb említett segédtudományok nélkül, azt hiszem elég lesz, ha csak rámutatok arra a nagy anyaghalmozatra, amely ebben a tudományban feldolgozásra vár, hogy ily módon legalább a főbb tévedéseket és a teljesen alaptalan feltevéseket sikerüljön kiküszöbölni; és ezzel kapcsolatban az itt tárgyalandó problémáknak csak azt az összebonyolódását emelem ki, amelynek hozzáértő módon való szétbontása nélkül legfőlebb hibát hibára halmozhatni, de correct eredményekre jutni nem lehet.

Ezeknek a kérdéseknek a szakszerű fejtegetésénél úgy szólván minden lépten-nyomon egy egész halmaz biológiai, pathológiai, moral- és kriminálstatistikai adat tolul előtérbe, a melyeket okvetetlenül tekintetbe kell venni a megoldásnál, ha nem akarunk egyoldalúan és önkényesen eljárni.

A speculativ ethika mind máig következetesen elzárkózott ezen eredmények elől. Hogyan volna lehetséges, hogy tantételei és elméletei kiállják a tudományos kritika tűzpróbáját?

És ez így van az összes társadalmi tudományokban.

A társadalmi tudományok tárgyát olyan jelenségek képezik, a melyek létesítésénél a közreműködő okok hatása teljesen egyenlő az okok külön-külön számított hatásának összegével olyformán, hogy ha sikerült az egyes okok törvényeit kitanulmányoznunk ezekből a törvényekből a kérdéses okok bármely combinációjának az eredményeit is előre kiszámíthatni, ha ugyan mindazon föltételek is ismertek, a melyektől az illető eredmény függ. A társadalmi jelenségek alaptörvénye tehát az okok összetétele; és ebből folyólag az a gondolat, hogy a társadalmi tudományok természetete deductiót követel, kétségkívül helyes. Csak nem szabad egyoldalulag alkalmazni. A társadalmi jelenségek törvényei ugyanazok, a mik az egyes emberek cselekvésének és természetének a törvényei; de nem függnék az emberi ter-

mészetnek csak valamely egy erejétől vagy törvényétől, hanem inkább az emberi természet összes tulajdonságai befolylnak e jelenségekre, és egy sincs, a melynek eltávolítása vagy nagyobb mértékben való megváltoztatása, megfelelő mérvben ne érintené a társadalom egész formáját és kisebb-nagyobb mértékben ne alakítaná át a társadalmi tünetek lefolyását. A társadalmi tudományokban e szerint a kutatás ama módszere, mely abstract deductionnak vagy speculativ módszernek nevezhető, nemcsak nem biztat sikerrel, de sőt a tévedések egész lánczolatát eredményezi, ha mégis alkalmaztatik. — Helyébe annak a módszernek kell kerülnie, mely a szövénesebb természettudományok példáján indul és deductiv úton halad ugyan, de nem mulasztja el, hogy deductióit az összes számbavehető előzményekből vonja le, és minden egyes okozatot úgy tekint, mint számtalan összeható ok eredményét, a melyek működését az emberi természet különböző sajátosságai és törvényei szabályozzák. És ez a concrét deductiv módszer. Alkalmazásával egészen új, eddig teljesen ismeretlen területe nyílik a kutatásnak s a legidegenebbnek látszó kérdések egész sorozata játszik bele a fejtegetésbe, mintegy kiereszokolva a fentebb emlegetett segédtudományok eredményeinek értékesítését itt is.

Ime nincsen a philosophiának egyetlen olyan ága, mely anyagában ép úgy, mint formájában tetemes átalakításra ne szorúlna és továbbra is kényelmesen el lehetne minden idegen segítség nélkül.

A psychologiában, logikában, ismerettanban, hacsak pusztá leírására nem szorítkozunk a lelki jelenségeknek, hanem tudományos fejtegetésekbe akarunk bocsátkozni, meg sem mozdulhatunk a physiologia, biologia, pathologia ama eredményeinek az ismerete nélkül, a melyeket, mint a kérdéses jelenségek legközvetlenebb tényezőit és okait első sorban kell tanulmányoznunk és megértenünk.

Nem juthatunk megfelelő eredményekre az erkölcsi és társadalmi élet jelenségeinek a tanulmányozásában sem, ha pusztán theoretice okoskodunk és nem vonjuk vizsgálódásaink keretébe az emberi természetet s annak különböző vonásait, a különböző inclinációkat és szervezeti dispositiókat; nem ismerjük az öröklés tényeit, nem használjuk fel a morálstatisztika adatait — természetesen cum grano salis — s a criminalitás psychológiájából nem merítünk kellő okulást, hogy ily módon az összes megkívántató ismeretekkel fölfegyverkezve, menten minden előítélettől és készen arra is, hogy századok óta szentesített tévedéseket kell lerombolnunk, teljes objectivitással és elfogulatlanul láthassunk ahhoz a nehéz munkához, a melyet sikeresen csak úgy fogunk végrehajthatni, ha semmi más czél sem lebeg szemünk előtt, mint a meghamisítatlan igazság kiderítése.

És végezetül: vajjon hogyan fogjuk megoldani a philosophia azon általános feladatát, melylyel a tudományok időszerinti előhaladásának megfelelő philosophiai világnézetek alkotására is utasítva van, ha ignoransok vagyunk ezekben a tudományokban és nemcsak hogy értékök szerint mérlegelni nem bírjuk, de nem is ismerjük fölfedezéseiket?

Nem tesszük-e ki magunkat és elméletünket ilyformán annak a veszélynek, hogy olyan tanokat és elveket fogunk hirdetni, a melyeken már régen túl van a rohamosan fejlődő tudomány?

Ám az orthodox iskola maradjon meg a maga régi álláspontján, dolgozzék a hogyan tud a maga elavult kutató szerszámaival: a haladás emberének nem szabad kitérnie a haladás követelte reformok, helyreigazítások, újabb irány elől; még akkor sem, ha netalán minden lépésénél egy csomó előítéletbe kellene is botlania.

A legelső feladat, a melyet meg kell oldani: hogy sikerüljön az összes használhatatlannak bizonyult anyagot kiselej-

tezni és helyébe olyan anyagot gyűjteni össze és bocsátani a tudomány rendelkezésére, a mely az újabb tervezet szerint kifogástalanul alkalmas az új épület felépítésére.

Az «Athenaeum» erre a nagy munkára vállalkozik. Ehhez hívja meg a tudomány azon munkásait, a kiknek vérében van az igazság szeretete s a kik nem félnek tőle, hogy gyanúsíttatni és rágalmaztatni fognak, ha ki merik mondani meggyőződésüket.

Pauer Imre.

MAGYARORSZÁG
ALKOTMÁNYJOGI ÁTALAKULÁSA MODERN ÁLLAMMÁ.

Első közlemény.

Fényes vonásai voltak történelmileg fejlett ősi alkotmányunknak, úgy a Királyhágón innen, kezdve az Arany-bullától (1222.) le egész a mohácsi vészig (1526.), mint Erdélyben a nemzeti fejedelmek alatt, kivált 1630-tól egész 1692-ig.¹ Hisz csak azon törvényeinkre kell utalnunk, a melyek II. András,

¹ Bővebben lásd erre vonatkozólag: «A ministeri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben» (1883). és «A király tanácsosainak felelőssége Aragoniában és Magyarországon III. András óta» (1889.) című akadémiai értekezéseimet. Az európai tudományosság teljességgel nem ismeri a régi Magyarország alkotmánytörténelmének éppen ezen legkimagaslóbb mozzanatait. Legfőlebb a «*Corpus Juris Hungarici*»-ből ismeri II. Ulászló idevonatkozó 1507: V. és VII. törvénycikkét, meg Zsigmondnak és II. Lajosnak rokonvonatkozású törvényeit. Rendi államjogunk nem magyar nyelven írott kézikönyvei közt egyetlen egy sincs, mely ezen nevezetes mozzanatokra kellő súlyt fektetne; Krajnernek «*Die ungarische Staatsverfassung bis zum Jahre 1382*» cím alatt fél emberöltő előtt megjelent epés skiamachiája még kevésbé fordít figyelmet mind e kérdésekre, mint Bartalnak különben valóban értékteljes «*Commentarii*»-ja, gróf Cziráky Antal Mózesnek «*Conspectus*»-a, vagy Virozsilnak latin s német államjogi compendiuma. Másfelől Schuler Libloynak «*Siebenbürgische Rechtsgeschichte*» című három kötetes munkájában az erdélyi alkotmánytörténelemnek idevonatkozó egynemely mozzanata is csak nagyon fölületesen van érintve. Ne csodálkozzunk tehát, ha sem Lord Brougham a maga «*Political Philosophy*»-jában, sem Guizot ismert művében, sem pedig az újabb német,

III. András, Mária királyné,¹ Zsigmond, I. Ulászló, II. Ulászló és II. Lajos, alatt a király tanácsosainak felelőségéről alkottattak, hogy bárkivel is megértessük, mennyire komoly volt már a XIII., XIV., XV. és XVI. században is a magyar alkotmányosság s mennyire otthonos volt már ekkor a politikai szabadság hazánkban. A tanácsosok felelősége Erdélyben is, kivált 1630 óta folyton egyik lényeges pontját képezte a nemzeti fejedelmek «*Conditioi*»-nak, és nemcsak a szólásszabadság örvendett alkotmányos biztosítékoknak, de a vallásszabadság és a választási türelmesség is oly virágzásnak indult, minőnek az egy Hollandiát kivéve, alig van párja a szárazföldön a XVII. század történelmében. Ámde Mohács óta itt minálunk és Apaffi Mihály fejedelem óta az egykori testvérhazában nagyon alászállott alkotmányosságunk valódi értéke. Mostoha évszázadok emésztő szenvedései oly kórtani fejlődés medrébe tereltek nemzetünk államéletét, hogy daczára azon nagymérvű életvidor pezsdületnek, mely időről időre úgy országgyűléseinket, mint megyegyűléseinket áthatja vala, a magyar rendi alkotmányosság most már legfőlebb csak arra lehetett képes, hogy ébrentartsa a hazafias közszellemet, s hogy megmentse egy jobb jövő számára az alkotmányos formákat, de nem egyúttal arra is, hogy a magyar társadalom szükségleteit fedezze s érdekeit az egyre haladó kor igényeihez képest

francia, angol írók nem képesek alkotmánytörténelmünkről oly képet rajzolni, mely egy tájékozott szakembert csak némileg is kielégíthetne. Éppen ezért igyekeztem «*Montesquieu und die Verantwortlichkeit der Ráthe des Monarchen in England, Aragonien, Ungarn, Siebenbürgen und Schweden*» című legújabb művemben (Leipzig, Wilhelm Friedrich 1892) tüzetesebben kidomborítani a magyar alkotmánytörténelem érintett jelentőségű mozzanatait, hogy módot nyujtsak a külföld államjogtudósainak és politikusainak azokkal végrevalahára közelebről megismerkedhetni.

¹ A Mária királynő fogságának idején tartott budai gyűlés határozatai egyébként alig emelkedtek törvényerőre.

kielégítse. Nem egy fontosnak ígérkező alkotmányjogi törvény alkottatott ugyan 1526-tól 1848-ig is rendi országgyűléseinken, ez tagadhatatlan. Ámde még a csendesültebb állapotok éveiben is, melyeket nem érintettek ádáz belháborúk, írott malszt a legtöbb; és a mi legsajnosabb, nemcsak Esterházy nádornak volt oka a felől panaszkodni, hogy nincs ez országban senki, a ki a hozott törvényeket végrehajtsa; ¹ méltán panaszkodhatik a magyar alkotmányosság történetírója is egyfelől azon majd merő tájékozatlanság, majd ismét határozottan nemzetellenes erőszakoskodás fölött, a melylyel a hécsi hatalom a korona nevében hazánk alkotmányos jogait oly gyakran megnyirbálni, sőt I. Lipót idejében a szó szoros értelmében elkobozni igyekezett: másfelől azonban nem kevésbé méltán panaszkodhatik azon nem csekély számú ügyetlenség fölött is, melyet 1541 óta a hazánk sorsát intéző magyar kormányférfiak, sőt maguk az országgyűlésileg egybegyűlt Rendek Magyarország alkotmányjogának, közművelődési s anyagi érdekeinek rovására a maguk szűkkeblűségében egyiránt elkövettek.

Valóban nem egy végzetterhes nagy hibát követtek el országgyűléseink a magyar államjog korszerű fejleszthetésének szempontjából. A szenvedély vezette már az 1523-diki országgyűlést, mely az 1523: IV. törvényczikkben elrendeli vala, hogy «az országból a lutheránusok kitiltassanak, és bárhol taláztatnának, nemcsak egyházi, de világi egyének által is szabadon elfogattassanak és megégettessenek» ² — szomorú

¹ L. Salamon Ferencz: Rendi országgyűlések. 1870.

² 1523: IV.: Lutherani etiam omnes de Regno extirpentur: et ubicunque reperti fuerint, non solum per ecclesiasticos, verum etiam per seculares personas libere capiantur et conburantur. (Hl. e 1523: LIV.)

1526: I.: Universi Domini Praelati, Barones et Regnicolae, in praesenti Diaeta generali, festi Beati Georgii Martyris, in campo Rákos celebrata, unanimi consensu concluserunt, et Regiae Majestati suppli-

emléke a magyar törvényhozásnak, a melyet — szemben az emberszeretet követelményeivel — csakis a hévtelt buzgalom enyhíthet némileg, a melylyel a hazánkat szorongató török ellenében igyekeztek segínyt nyerni az egyház fejétől, a római pápától; nem mentheti azonban semmi körülmény sem azon baklövést, melyet országgyűlésileg egybegyűlt rendeink 1526-ban követtek el, midőn megszüntették a király tanácsosainak felelősségét és elmozdíthatlanná tették a nádort, a nélkül, hogy a kor igényeihez képest életképessé tették volna a nádor hatalomkörét, szemben az ugyanezen 1526-diki országgyűlésen autokratorai hatalommal felruházott királylyal.

Az 1526: I. törvényczikk kimondja, «hogy az ország összes főpapjai, bárói és nemesei egyhangúlag kérték a királyi felséget, hogy méltóztassék élni a maga királyi hatalmával; intézzen el minden ügyet, a mely az ország kormányzatára vonatkozik, a saját tetszése szerint, érett megfontolás után, úgy azon ügyeket, a melyek saját királyi jövedelmének beszedetésére, szaporítására s helyes fölhasználására, mint azokat is, a melyek általában véve az ország védelmére, szabadságára és egyéb szükségleteire vonatkoznak.» 1526: II.: «Mint-hogy a nádori hivatalon kívül minden más hivatal betöltése

caverunt: §. 1. Ut Majestas Sua. dignaretur autoritate et potestate sua, quam habet, uti: Omniaque ad gubernationem Regni pertinentia, maturo consilio agere et administrare, tam illa. quae ad proventus Suae Majestatis bene requirendos, et ampliandos, ac recte dispensandos: quum omnia alia. quae ad defensionem, ac libertatem et alias necessitates Regni spectant. 1526: II.: Cum ultra electionem Palatini (quae per Majestatem Regiam et Dominos Praelatos, ac Barones necnon universos Regnicolas, juxta formam Decreti. communiter fieri debet). electio omnium aliorum officialium suorum, quocunque nomine vocentur, ad Majestatem Suam pertineat. §. 1.: Poterit Majestas Sua, vel retinere Officiales modernos. vel alios pro arbitrio suo, dum voluerit, constituere.

1526: XXXI.: Tamen Sua Majestas eligat octo, etiam ex Nobilibus et Regnicolis, qui Consilio Suae Majestatis intersint.

a királyi felség jogai közé tartozik: szabadságában álljon a királynak jelenlegi tanácsosait megtartani vagy elbocsátani s azok helyére másokat alkalmazni.» 1526: XXXI.: «Miután vannak ő Felségének főpapjai s bárói közül tanácsosai, kiket tetszése szerint választhat, válaszszon ő Felsége a köznemesek közül is nyolczat, a kik jelen lesznek a tanácsban.» Ily módon vágta útját a közelgő török miatti vad riadalom közben saját törvényhozásunk a tanácsosok felelőssége tovább fejlesztésének, sőt megszüntette a tanácsosok felelősségét, három évszázad¹ vértelt küzdelmeinek ezen legnemesebb gyümölcsét — miként a későbbi fejlemények mutatni fogják — a következő három századra kihatólag, igen, egész 1848-ig visszavonhatlanul. Közjogi íróink szoktak ugyan hivatkozni még a közvetlenül 1848-diki törvényeink megalkotása előtti rendi alkotmányunk jogi álláspontjából is az 1507: V. és VII. törvénycikkre, mint a melynek erejénél fogva a király tanácsosainak pl. a magyar királyi udvari kancellárnak felelőssége még 1847-ben is felülállott volna minden jogi kétségen: ámde ha a «*Lex posterior abrogat*» elvét nem akarjuk kizárni a magyar törvényhozási jogból, úgy 1847-ben nem képezhetette már a magyar alkotmányjog elemét az 1507: V—VII. törvénycikk, tehát nem a tanácsosok felelőssége sem; mert az 1507: V—VII. törvénycikket hatályon kívül helyezte az 1526-diki törvényhozás és ugyan az által, hogy megalkotta az 1526: I. és II. törvénycikket².

¹ Ladányi: «A magyar királyság alkotmánytörténete» című művében (I. 474—475.) két évszázad törekvésének nevezi ugyan a tanácsosok felelősségét, ámde bátran beszélhetünk három századról, mert a felelősség csirája benne van már az 1231-diki Arany-bullában is. L. ért.

² Hasztalan erőlködnék valaki a némely későbbi rendi országgyűléseinken kifejezett óhajtasok kapcsán e fölfogás ellen tiltakozni: a «*potestate sua, quam habet*» szakaszból époly kevéssé lehet az ellenkezőt kiokoskodni, mint abból, hogy a szöveg a «*defensionem*»-et

Az 1526-diki törvényhozásunk azonban nemcsak megszüntette a tanácsosok felelősségét, midőn a királyt autokratorai jogkörrel ruházta föl, de egyúttal behozta újra a nádori elmozdíthatatlanságot az aragoniai «Justiza» intézményének mintájára; sőt felelőség helyett szemben az országgyűlésileg egybegyűlt Rendekkel, mintegy sérthetlenséget vindikált az ő politikai magatartásának és hivatalos eljárásának. Az 1526 : XXII. törvényczikk elrendeli, hogy «A nádor úgy a jelenlegi, mint a jövődöbeli, a bíraskodásban és a tanácsban, valamint minden más teendőiben eljárhasson és végrehajthasson. Nevezetesen megállapított, hogy a nádor ne zavargás vagy önkény által, hanem csakis törvény útján fosztathassék meg hivatalától. És ezúton is csupán csak oly büntett miatt, a melyért nemesak hivatalától kell elmozdittatnia, de egyúttal életével is lakolnia. Különben a nádor mindig élte fogytaig maradjon hivatalában. Ez iránt méltóztassék ő Felsőge írást adni, mely mindenkor a korona mellett őriztessék. Jövöre senki se merészljen a nádor ellen zavargást támasztható módon támadást intézni.»¹ Ezen törvényczikk megalkotása

helyezi elsősül a részletek felsorolásában, és nem említi pl. sem a fontosabb donatiókat, sem a hivatalok betöltését. Hogy nem csupán katonai ügyekben kívánta a törvény a királyt autokratorai jogkörrel fölrüházni, ez kitűnik e szavakból is: «*gubernationem*», «*libertatem*» és «*necessitates*».

¹ 1526: XXII.: Palatinus modernus et etiam futurus, in iudicio ac consilio, ac aliis etiam omnibus, quae ad officium suum pertinent, tractare, et executionem facere valeat. §. 1.: Statutum est denique, ut amodo deinceps, non per tumultum, vel alia via, et ratione simplici, sed iudice Officium Palatinatus auferatnr. §. 2.: Et pro tali quidem crimine, ut non saltem officio, sed et capite privetur. §. 3.: Alias duret semper ipsum Palatinatus Officium vita comite. §. 4.: Et superinde, Regia Majestas literas dare dignetur, quas penes Sacram Coronam conservandas locari faciat. §. 5.: Ne quis in futurum tumultuose contra Palatinum invehi audeat.

tehát szakított a tanácsosok felelősségére törekvő angol minták utánzásával, úgy mint ezt az utánzást az 1231., 1298. 1444. és 1507-diki törvényhozásunk elvitázhatlanul megcselekedte és visszatért Albert királyunk 1439-diki törvényéhez. a ki ugyancsak erőteljes kifejezésekben helytelenítvén III. Andrásnak alkotmánypolitikai irányát s egyáltalán a «veszedelmes újításokat», a maga országgyűlési decretumában elrendelte, hogy «Az ártalmas szokások és behozott újítások eltöröltessenek.¹ Ez az 1439-diki II. törvényezikk visszhangzik az 1526-dikiban is, pedig az Albert királytól II. Lajos uralkodásának végső évéig lefolyt kétszáz esztendő alatt már mégis csak ment át oly fejlődésen az államélet hazánkban, hogy a nádornak hatalomkörét is reformálni lehetett volna éppen ezen újabb fejlődés követelményeihez képest 1526-ban. A mohácsi vész után megkezdődött a küzdelem azon elemek közt, a melyek a nemzeti lét föltételeit a hideg ész világánál vizsgálgták és azok közt, kik nem vizsgálgtak, de keblök sugallatai után indultak. Párhuzamosan ezen küzdelemmel folyt egy másik, a mely a nyilvános életben hasonlíthatlanul erősebb volt: a pártoskodás a királylyá választott erdélyi vajda, a mohácsi vereség ezen lelketlen szemlélője és a művelt lelkű, jószándékú I. Ferdinánd hívei közt. Az eszközökben ez utóbbiak éppen nem voltak válogatósak; de a győzelem, a melyet utóvégre is kivívtak, mindenestre inkább vált előnyére hazánkknak, mintha Zápolya révén a török szultánnak vált volna Magyarország is vazall államává. Ez utóbbi esetben aligha nem ott tespedne a Hunyady Mátyás elsatnyult monarchiája, a hol a balkánépek eltiprott országai. Ferdinánd — épp ellenkezőleg — a nyugati művelődéshez fűzte közelebb már azáltal is

¹ 1439: IV. Novitates et nocivae consuetudines introductae aboleantur et destruantur. — 1439: II.: Judicium et justitiam facere potest et tenetur. — 1439: I.: Reducemus, redintegrabimus, reformabimus et conservabimus.

nemzetünket, hogy megnyitotta Magyarország trónján a Habsburg-házbeli királyok sorozatát.

Alkotmányjogi fejlődés, a szó haladólagos értelmében azonban nem történt, le egész III. Károlyig, vagy csak jelentéktelen mérvekben. A Bécsben székel hatalom a XVI. század közepétől le egész a XVIII. század második évtizedéig alig gondolt egyébire, mint a nemzeti párt végleges megsemmisítésére; e mellett vajmi gyakran lebegett szemei előtt ugyanaz a cél, a magyar alkotmány megsemmisítése, melyet I. Lipót oly leplezetlenül kísérlet meg, daczára azon eskünek, melyet ő és elődei I. Ferdinándtól kezdve félremagyarázhatlan ünnepélyességgel tettek le a magyar alkotmányra. Ehhez járult azután az a törekvés is — kivált II. és III. Ferdinánd korában — kiirtani a protestantismust Magyarországon. Szervezni a magyar államot, mint ilyent, eszeágába sem jutott a Bécsben székel hatalomnak.

De nem tettek ez irányban komolyabb kísérletet rendi országgyűléseink sem. Sőt már a XVI. század közepe táján oly nyilatkozatot tettek a király magyar tanácsosai, a mely az alkotmányjog szempontjából fölér egy századokra kiható nagy csatavereséggel. A király magyar tanácsosai maguk kérték magukat fölmentetni attól, hogy a királyi előterjesztések kidolgozásába, szerkesztésébe egyáltalán befolyjanak, még pedig többek közt azon naiv indokolással is, hogy azért kell tartózkodniok e tiszt teljesítésétől, mert különben nem szólhatnának azután hozzá az országgyűlésen ezen királyi előterjesztésekhez.¹ Így tehát elszigetelték a királyt s a szó szoros értelmében személyes uralomra utasították éppen azok, a kiknek első alkotmányos kötelességök lett volna az országgyűlés befolyását a királyi hatalomra lehetőleg biztosítani. Valóban az ember nem tudja, hogy ezen magyar tanácsosok naivsága

¹ L. Magyar Országgyűlési Emlékek, I—X. kötet. Akadémiai Értesítő. 1890.

fölött csodálkozzék-e inkább, avagy pedig azon szük látköf és szellemi tunyaság fölött szégyenkezzék, a mely lehetővé tett a XVI. század második felében egy ily fölfogást és egy ily eljárást nemzetünk legelőkelőbb fiai részéről? Ki is aknáztá azután s elég keserü gúnynyal is tetézte e ballépést a bécsi hatalom: döntő súlylyal hatott azonban, hogy emberöltőkön át nem keletkezett oly ellenáramlat, mely az ekként bambán eljátszott nagy biztosítékot visszaszerezni még csak komolyan meg is kísérelte volna a Ferdinánd és utódai híveinek táborában. Lezügtak a Bocskay, Bethlen, Thököli és Rákóczy vezette vértelt belháborúk is, a nélkül, hogy a király tanácsosainak felelősségét akár III. András, akár II. Ulászló törvényeinek, akár pedig a Mária királynő alatt tartott budai gyűlés határozatainak értelmében bármily csekély mérvben is közelebb hozhatták volna a megvalósuláshoz a békekötések. A tanácsosok felelőssége merő reminiscentiává foszladozott szét és csakis 1848-diki törvényeink alkotását közvetlenül megelőzőleg éledt föl újra a felelős tanácsosok utáni vágy, a nyugateurópai parlamentarismus iránti lelkesedéstől szítogatva.

A török uralom alatt fejlett ki hazánkban az a saját-szerű megyei önkormányzat, melyet már Zsigmond király előre árnyékolt azáltal, hogy a megyéket, főleg lengyel mintára, a törvényhozásban részeltette. A keretet az e phasis-beli megyei szerkezethez minden valószínűség szerint genetikai úton azon *«proclamata congregatiók»* szolgáltatták, melyeket a Byzantban nevededett III. Béla királyunk, e magas műveltségű fejedelem honosított meg a keletrómai birodalombeli *χωρὰ* mintájára, komolyabban hazánkban.¹ Politikai testületté azonban a megye III. Béla kezdeményezéséből nem fejlődhetett; legfőlebb jogszolgáltatási functiókat végzett az

¹ L. Képviselőházi beszédemet a közigazgatási reformról szóló törvényjavaslat fölött június 4-én, 1891.

egész Árpádházi korszak alatt; nem, valóban nem fejlődhetett a megye politikai testületté még IV. Béla azon kísérletei folytán sem, a melyeket e szerencsétlenül járt, különben nagyon tehetséges királyunk tett az országgyűlésnek megyei képviselet alapjára való fektetésével. Hisz ugyanazon autokrator szellem szól még az ő 1267-diki «Decretuma» bevezetéséből is, a melynek annyira tömjénezett ő még trónörökös korában, sőt uralkodásának korábbi éveiben is, mindaddig, míg a római jog, a legisták tanai iránti buzdulékonyságának oly keserűleg meg nem adta az árát ő is, meg vele a nemzet, a mongol hordák becsapásakor a Sajónál (1241.).¹ Ugyancsak a római joggal kaczerkodott III. András is, a ki különben úgy 1291., mint 1298-diki törvényeink megalkotása által halhatatlan nevet biztosított magának a tanácsosok felelősségének történetében; de ha ennyire szabadelvű volt is az államhatalom tetőzetének berendezésében, s ha meg is nyitotta a megyegyűléseket még a nem-nemesek előtt is: annak, hogy alatta a megyegyűlések politikai jogokat gyakoroltak volna, sehol semmi nyoma. Még kevésbé alakulhattak politikai testületté a megyék az Anjouk, különösen Róbert Károly alatt, a ki nyíltan a IV. Fülöp francia király autokrator politikájával rokonszenvezett.

Zsigmond király alkotmánypolitikai kezdeményezése tehát egész váratlanul² tör magának útát alkotmányosságunk történelmi fejlődésében. E nem kevésbé szellemes és művelt, mint szeszélyes királyunk uralkodásának első évtizedében, ha nem

¹ L. Kovachich: Supplem. I. 286.; Roger. Mag.: Carmen Misereabile; Endlichernél: Monum. Arpad. 258. s köv. Hl. ő. Bottka, Palugyay, Bartal és Csutorás tanulmányaival. a melyekről bővebben m. a.

² Bottkának, a megyei intézmény e nagyérdemű buvárának nézetei egészen más világitásba helyeznék ugyan mind e mozzanatot, de hogy Bottka éppenséggel nem tudja beigazolni a maga nézetét erről bővebben m. a.

is czéltudatos rendszerességgel, de helylyel-közzel mégis tagadhatlanul oly szabadelvű irányba igyekezett terelni államele-tünket, hogy úgy az 1397-diki, mint 1405-diki és 1435-diki törvénycikkeit olvasva, az ember alig hisz a saját szemeinek. 1389-ben a Temesvárra egybehívott országgyűlésen¹ akként módosítja az «Arany-bulla» 14-dik pontját, hogy ne csak a várispánok, de a nádor, az országbiró és a bánok is fosztas-sanak meg hivataluktól, még pedig az egész ország színe előtt s marasztaltassanak el kárpoftlásban, mihelyt rájok bizonyo-sodik, hogy nem úgy viselik magukat, mint a tisztök kívánja, vagy ha a népnek ártanak.

1405-ben képviseleti alapon hívja egybe országgyűlésre nemcsak a nemességet, de a szabad királyi városokat, sőt némely mezővárosokat is, s ez utóbbiakat nem csupán azért, hogy mint Szlemenics állítja, velök az emelendő bástyafalak s egyáltalán a saját városi ügyeik felöl,² hanem hogy velök, mint az országgyűlés egyenrangú tagjaival, a hamis pénz-verésről és minden egyéb országos ügyekről is tanácskozzék.³ A városok érdekében alkotott ezen 1405-diki «Decretum»-át azután megküldi a megyéknek szintügy, mint a városoknak a végre, hogy nyilatkozzanak, vajjon tetszik-e nekik vagy nem az, a mit ő az országgyűlésileg egybegyűlt Rendek, már t. i. főpapok, bárók, nemesek és a városok tanácsa szerint ez országgyűlésen határozott? Még nevezetesebb alkotmány-politikai kezdeményezés volt azonban Zsigmondnak az 1435-diki honvédelmi javaslattal követett eljárása. Nem az országgyűlés által már megszavazott javaslatot, de még az országgyűlés

¹ L. Knauz Nándor: Magyar Történelmi Tár. III. 191. s köv.

² L. Szlemenics: Magyar tud. társ. évkönyve. VII. 259. Hl. e. Ladányi: I. 248.

³ 1405: XVIII. Hl. e. Ladányi i. t.: A meghívott városok közt szerepel Buda, Pest. Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Bártfa. Eperjes.

egybeülése előtt, a távol külföldről, Sienából futár által küldötte meg a megyéknek az országgyűlés elé terjesztendő honvédelmi javaslatot, felhíván a megyéket, hogy nyilatkozzanak, vajjon egyetértenek-e a javaslattal vagy nem? És a megyék elfogadták a javaslatot — legelőbb Pestmegye — sőt utasításba is adták az 1435-diki országgyűlési követeknek, hogy ott is pártolják azt.

Itt a csirája az utasítási jognak, mely a későbbi századok folyamában egész jogerejű szokássá fejlődött ki, daczára annak, hogy az utasítási jog, mint ilyen, később sem iktatott soha törvénybe. Maga azonban a dolog lényege, már t. i. a törvényhozásnak jelzett értelembeni decentralizálása, mely anny emberöltön át képezte jellegző vonását a lengyel alkotmányosságnak, a szó közvetlen értelmében megszűnt, még mielőtt Zsigmond szemeit behűnta volna. Csakis a török hódoltság kihatása alatt fejlődött ki — miként már hangsúlyozám — a megyék azon saját szerű önkormányzata, mely egyik alapvonását képezte rendi alkotmányunknak még 1847-ben is, s a melyet az alkotmánytörténetünk régibb korszakaiban nem igen járatos lelkesedés oly gyakran szokott azonosítani magának a magyar nemzetnek ősi génuszával.

A megyei önkormányzat II. Ulászló korában a megye közönségének megegyezése és akarata nélkül nem nevezhette ki ugyan már az alispánt, ez igaz;¹ az 1548: LXX. törvényezikk még határozottabban azt rendeli, hogy az alispánok ne csak a főispán által, hanem az egész megyének megegyezésével az ország rendeletei szerint választassanak;² másfelől az 1536: XXXVI. t.-cz. azt is rendeli vala, hogy bár-

¹ 1504: II. Comes parochialis de numero et coetu verorum Nobilium eligat. Quem tamen, absque consensu et voluntate Nobilium illius Comitatus, eligere nunquam valeat, neque possit.

² 1548: LXX. Vice-Comites non per Comitum solum, sed consensu totius Comitatus, juxta Regni Decreta eligantur.

mely, a megye nemesi közönsége által ő Felsőge előtt igazságosan bepanaszolt főispán azonnal elmozdítottassék és helyére más, a megye által ajánlott neveztessek (mindkét fél meghallgatása után)¹ azonban mindebből nem következethető még az, hogy a megyei önkormányzatnak azon alakja, a mely szerint a megye az állam törvényeit nem kevésbé, mint a saját helyi érdekében hozott határozatait csakis saját választott tisztviselői által hajtatta végre, legalább is oly régi lenne, mint II. Ulászló 1504-diki törvénye. Hisz még az 1655: XXXVIII. törvény rendelete szerint is ők, a kinevezett főispánok, tehát bár «fejei» is a «megye nemességének», de azért elvitázhatlanul állami közegek, voltak illetékesek a «gonosztevőket elbocsátó vagy pártoló, azokat meg nem büntető, avagy hivatalaikban s ily gonosztevők kiirtásában engedékeny alispánokat, hosszas törvényes eljárás nélkül megbüntetni»;² hisz még az 1723: LVI. törvényczikk is a megyék «kormányzóinak» nevezi őket, nem pedig mint az 1847-ben fennállott megyerendszert a magyar nemzet ősi géniuszával azonosítók állítják, a központi kormány tétlenül néma felügyelő szerepre kárhoztatott «bizalmi férfiainak» kívánja őket tekinteni, a minthogy ugyancsak maga ezen 1723-diki törvényczikk hangsúlyozza, hogy a megyékben úgy a közigazgatásnak és a közügyeknek, mint a jogszolgáltatásnak gondja főleg reájok, a főispánokra van bízva.³

Ne tagadjuk tehát, hogy a megyei intézménynek azon alakja, mely közvetlenül 1848-diki törvényeink megalkotása

¹ 1536: XXXVI. Illi officium statim abrogare et loco eius qui Majestati Regiae per Comitatum ipsum fuerit commendatus, praeficere non dedignabitur.

² 1655: XXXVIII. Ipsi vero per Supremos Comites — sine longiori Juris processu, puniantur.

³ 1723: LVI. Moderatores essent, ac tam politicorum et publicorum negotiorum quam etiam Justitiae administrationis curam sibi principaliter commissam haberent.

előtt tényleg fönnállott hazánkban, jóval újabb keletű, mint a hogy ezt némely államjogi íróink tanítják, s mint a hogy ezt politikusaink közül a vérmesebbek még ma is oly örömet hiszik. Másfelől tény, hogy a statutumok alkotásában nyilatkozó területi önkormányzat legnagyobb virágzása a megyékben éppen nem esik össze az 1723-tól 1848-ig lefolyt időközzel, mint a melyen belől tetőzött az a vármegyei intézmény, mely, mint a történelmi fejlődés ősmagyar terméke, tudományos talajra lépni kívánó municipalistáinknak folyton szemök előtt lebeg. Magyarország vármegyéinek tulajdonképeni területi önkormányzati tevékenysége körülbelül a XVI. század közepe táján kezdődik és már a XVIII. század közepe táján elhalófelben van azon kormányzékai rendeletek parancsszavával szemben, a melyek ez időtájt mind nagyobb számmal özönlik el az országot, elannyira, hogy a XVIII. század második felében «a felsőbb rendeletek végrehajtásának módozatai meghatározásán s a statutarius régi alkotások összegyűjtésén és némely pótló intézkedések megtételén kívül, csak ritkán találkozhatunk akár a jog-, akár a kulturtörténetre nézve jelentősebb alkotásokkal.»¹

Honmentő munkát végeztek a megyék, midőn létrehozták ez alkotásaikat, nem kevésbé, mint akkor, midőn később ellenállva a központi hatalom alkotmányellenes törekvéseinek, törvényellenes vagy czélszerűtlen rendeleteinek, meggyújtották a hazánk önállósága ellen intézett fondorlatokat és merényleteket. De mégis túloz egy buvárkodó avatott kortársunk, mondván, hogy «míg a nemzet egésze a saját alkotmá-

¹ L. «Corpus Statutorum Hungariae municipalium. II. kötet. Statuta et articuli municipiorum Hungariae Cis-Tibiscanorum. 1890. Összegyűjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátta Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen egyetemi tanárok. Kiadta a Magyar Tudományos Akadémia.» Hl. e. Akadémiai Értesítő II. 8., 451—453.

nyát, vallását, önállóságát s az európai civilizációt veszélyeztető politikai s vallási hatalmak ellenében élethalálharcot ví; addig a részek kizárólag önerejükből kénytelenek gondoskodni fenmaradásukról s gyarapodásukról. A magasabb eszmék iránt fogékony, a szebb jövő reményétől eltelt ifjú lelkesedésével és az erejének öntudatára ébredt férfiú erélyével folytatják a megyék a létért való küzdelmet, s a külön folytatott munkát összetartó, irányító, erős központosító hatalom hiánya daczára is, a küzdelem közös irány medrében halad. S miként a physikai organismus szervei a folytonos physiologiai működés által mindinkább edződnek, a megyei közönségek is, mint az állami organismus szervei, folyton nagyobb erőhöz jutnak, erkölcsi érzületük szilárdul, vallási fogalmaik tisztúlnak, hatalmuk jogi, politikai s közigazgatási tekintetben egyaránt fokozódik, s utóvégre oly izmos szervezetet nyer, melynek autonomiáján az aléltságából fölocsúdott központi hatalom ereje is megtörik.»

Túlvermes fölfogás, mely a maga honfíui lelkesedésében ennyire véli általánosíthatni az egyes megyék rövideltű statutarius tevékenységéből levonható tanulságokat! Vajha csakugyan ennyi életképességet lettek volna képesek összes megyéink kifejtetni! Akkor bizonyára «megtörött volna rajtok» «az aléltságából fölocsúdott központi hatalom ereje.»

De hisz ép az ellenkező történt a történelmi valóságban, leszámítva néhány megyét, a melynek közönsége kellő értelmi erővel s egyúttal kellően kitartó erélylyel látott a munkához az említett időközben. Nagyjában véve nem birtak alkotni, a kor igényeihez képest korszerűleg alkotni, megyéink már a Helytartótanács működésének harmadik-negyedik évtizedében sem. Lépésről-lépésre visszaszorítva a királyi hatalom nem felelős közegei által, nem ösztönözve állandólag művelődési s közigazdasági irányeszmék, hanem csak a vajmi gyakran lábbal taposott alkotmányos formák föntarthatására irányuló

buzgalom, mindenekfölött pedig a rendi előjogok és kiváltságok nem egyszer oktalanul féltékeny szeretete által: így alakult át a megyei szerkezet egy egészen sajátzerű intézménynyé. Nem fajult el az annyira nálunk, mint Lengyelországon, a hol pl. a Schroddában tartott tartományi, vagy mint mi mondanók, megyegyűlés, 1590-ben az előző országgyűlés legfontosabb határozatait megdöntötte, a mely példát azután az 1591-diki «sejm» megtorlatlanul követhette;¹ s a hol az országgyűlés által alkotott adótörvényeket ezen tartományi vagyis megyegyűlések vajmi gyakran visszautasították, vagy pedig az országgyűlést azok módosítására, sőt visszavonására kényszerítették. Mondom, nem fajult el nálunk

¹ L. Hüppe: Die Verfassung der Republik von Polen. 162—169. lapok. Kár, hogy Hüppének ezen eredeti forrástanulmányokon alapuló, valóban értékes munkáját oly kevésbé ismerik az európai szakirodalomban; pedig megérdemelné, hogy komolyabb figyelemre méltassék, miután az összes nem lengyel nyelven írt hasontárgyú művek közt maguk a lengyel államjogtudósok is említett nagyérdemű berlini buvárnak e művét tartják legalaposabbnak. Hüppe következőleg jellemzi az e részbeni lengyel állapotokat. «Im XVII. und XVIII. Jahrhundert ganz besonders seit dem häufigem Zerreißen der Reichstage, liegt der Schwerpunkt der staatlichen Gewalten nicht mehr im Reichstag, sondern im Landtage.» «Die nächste Thätigkeit der s. g. Relationslandtage bestand in der Wahl eines Marschalls und einer Anzahl Assesoren, die schwören mussten, die abgegebenen Stimmen genau zu zählen und die der Landboten zu gebende Instruction, sowie den Landtagsbeschluss, das *Laudum* in richtiger Fassung abzunehmen.» «Oft weigerten sich die Landtage ihre Zustimmung zu ertheilen, sie cassirten vielmehr häufig genug die Reichtagsbeschlüsse, soweit diese Bezug auf ihr Gebiet hatten. Namentlich Steierbeschlüsse des Reichstages wurden ganz gewöhnlich von den Landtagen perhorrescirt, und der Reichstag oft zu deren Zurücknahme oder Modification gezwungen.» So stieß der Landtag von Schrodda 1590 mehrere Decrete des vorhergängigen Reichstags um, und der *sejm* von 1591, der ja mit dem früheren in keiner Continuität stand, hob dessen missliebige Anordnungen auf, indem er sich jenem Landtagsbeschluss fügte.» (I. h.)

ennyire a megyei intézmény soha: mert volt nálunk, a mi teljesen hiányzott a lengyeleknél, a XVII. és XVIII. században is, egy folytonosan erős, mondhatni túlerős királyi hatalom. Ámde valódi önkormányzattá nem volt képes az ekkori történelmileg fejlett megye megizmosodni. Ha erre képes lett volna, akkor hazánk már a XVIII. században modern állammá fejlődhetett volna egy egészen sajátos alapon. Épp az ellenkezője következett be, mert a Magyar királyi helytartótanács éppen úgy nem állván a különben *de jure* és *de lege* souveraine országgyűlés ellenőrzése alatt, felelősségre ez utóbbi által a törvények végrehajtásában¹ elkövetett eljárásának mikéntjeért s egyáltalán özönszámra kibocsátott rendeleteinek vajmi gyakran jogsértő mivoltáért nem vonattatható — hisz az a törvényczikk, mely a király tanácsosaira az országgyűlésen «gyalázkodva támadókat» hűtlenségi perbe rendelte fogatni, vajmi könnyen alkalmaztatható volna egy kis kormányzéki rabulistikával bármely erélyesebb fölszólalásra is — és így a megyék áldásos önkormányzati munka helyett éppúgy belesodortattak a meddő kortespolitika örökké csak zajgó izgalmaiba, mint rendi országgyűléseink a nem kevésbé meddő recriminációk átgázolhatatlan kátyúiba. Nevezetesen az 1723: CII. törvényczikk csakis a «*contra positivas* Patriae leges nihil determinet» örve alatt tiltván el a Helytartótanácsnak alkotmányellenes határozatok hozatalát, alkotmányellenes rendeletek kibocsátását, kapcsolatban az 1548: XIV-ik törvényczikkkel, mely föltétlen engedelmességre kötelez mindenkit a király rendeleteivel szemben, még pedig megfelelő büntetés terhe

¹ L. 1723: CII.: Ut Consilium hoc Regium Locumtenentiale, contra *positivas* Patriae leges nihil determinet. §. 1.: Et Diaetales Conclusiones per eos, quibus incumbet effectui mancipari faciat. — §. 2.: Ac praeterea, ut Conclusa semel per pluralitatem Votorum in Consilio, extra Consilium nomini immutare liceat; justum omnino est. (Hsl. 1741: XVII.)

alatt¹ — miután positiv törvényeink az egyre haladó kor igényeihez képest igen-igen sok kérdésben nem léteztek, s tekintve a szellemszegény korábbi századok folyton dúló zivatarait nem is igen alkottathattak volna: az országgyűlésnek nem felelős Helytartótanács, az országgyűlésnek szintén nem felelős Magyar királyi udvari cancellária titkos utasításai szerint — végelemezésben természetesen legtöbbször a birodalmi központosításra törekvő bécsi államtanács nógatására — lépésről lépésre foglalta le a maga rendeleteivel a nem felelős központi hatalom számára azon tért, melyet positiv törvények nem létében is tulajdonkép a nemzet, illetőleg a megyék számára tartott fenn a joggyakorlat medrében fejlődő alkotmány szelleme.

Igy történt az a *censura* behozatalával is, a mely már egymagában véve is az élehetetlenség bélyegét sűti rendi alkotmányosságunkra. Vajjon mit ért az a szabadság, melyet a megyék a XVIII. században tényleg élveztek, nemzetünk fejlődhetése korszerű követelményeinek, sőt mit ért az az államjog szempontjából is, ha daczára megyeink pezsgő beléletének ez az úgynevezett megyei önkormányzat még csak arra sem volt képes fölhasználni a maga követutasítási jogát, hogy véget vessen ezen szégyenteljes állapotnak? Valóban csakis a szenvedett sérelmek fölötti keserűség hazafiúi tépelődései közben találhattak abban vigaszt mult századbéli publicistáink, hogy Magyarország alkotmányosságát az angol alkotmányossághoz hasonlították.² Az angol alkotmányossághoz, melyet képzelni sem tudna művelt angol ember teljes sajtószabadság nélkül!

¹ A mely föltétlen engedelmesség netán alkotmányellenes kiero- szakolásának veszélyei ellenében ugyancsak gyenge óvszert nyújtottak az 1556: XXXVII. és az 1723: LI., LXXXIII. törvénycikknek. Államjogi iróink e mozzanatokat, régi rendi alkotmányunkról szólótkban, alig vették figyelembe.

² V. ö. Ballagi Géza: «A magyar politikai irodalom története 1825-ig» cz. művével és Concha Győző értekezése az Erd. Múzeumegylet Közl. ill. hh.

Avagy nem veti-e a lehető legelszomorítóbb világot rendi megyéinknek reformpolitikai életképességére már magában véve azon egy jelentéktelennek látszó mozzanat is, hogy daczára per abusum lábra kapott követutasítási jogköröknek egész a XVIII. század végéig nem birták a Helytartótanácsot, esetleg a Magyar királyi udvari cancelláriát országgyűlésileg arra kényszeríteni, hogy a magyar államnak oly sok törvényczikkben vindikált önállóságához méltóan külön hivatalos schematismusban mutassa be évről évre Magyarország politikai szervezetét, hivatalos állomásait a kortársaknak s az utókornak, hanem mintegy szembehúnyva túrték azt a lealacsonyító állapotot, hogy egyfelől egy pozsonyi könyvnyomdatulajdonos, *Spaiser*.¹ majd egy győri vállalkozó, *Streibig* állítsák ki évről évre a maguk német nyelven megjelenő kalendáriumaiában Magyarország egyedüli «*Tiszti Névtár*»-át, másfelől pedig ugyanakkor a bécsi hivatalos kiadványokban Magyarország politikai szervezete a maga tisztviselői állomásaival mint egyszerű «*provincia*» szerepeljen?

Azt mondam, nem birták fölhasználni a megyék a követutasítást arra, hogy véget vették volna rendi országgyűléseink által e lealacsonyító állapotnak. Igen, e kifejezést használtam, mert nem akartam fölvetni azt a kérdést, hogy volt-e megye e hazában a XVIII. század folyamában, a melynek tanácskozó termében komoly képpel hallgattak s kellő buzgalommal hallgattak volna végig egy, bár az akkor szokásos latin nyelven közrebocsátandó, de hazánk állami önállóságát kellőleg feltűntető hazai «*Schematismus*» létrehozatala iránti indítványt?

Voltak azonban egyéb nagy fogyatkozásai is rendi alkotmányosságunknak, úgy a mint ez 1526-tól 1848-ig fönnállott. De ezekről majd legközelebb.

Schvarcz Gyula.

¹ L. Schwartner: Statistik des Königreichs Ungarn. Hl. e. Akad. értekezésem. 1890.

KÉPEGYSÉG.

— Egy fejezet az aesthetikából. —

A fény és hang érzete nyitja meg lelkünk előtt a világ minden szépségét és minden igazságát. Érzéki benyomásokból, melyekkel a bennünket körülvevő világ testi szervezetünket, ennek megfelelő műszereit illeti, ingerekből alakúlnak érzeteink és képzeleteink. Azon vonatkozásnál fogva, melybe lelkünk, tartalmához kerülnek, fejlődnek jelentős képekké s egészülnek ki képcsoportokká. Az elemi érzéki benyomásokból, hangokból és színfoltokból kapcsoljuk össze az egyszerű képeket, ezekből az összetettebbeket és így tovább, folyton gazdagabb és változatosabb egységekké. Zöld és barna foltokból alakul ki a fa képe, fákból az erdő, távolabbról tekintve a hegyhát, hozzáadva a völgy képeit s a ráboruló égét: egy tájkép. Bármily sok ágú és bonyolult a munka, melylyel lelkünk ezt a kapcsolást végzi, a legtöbbször észre sem vesszük. Jelenti pedig ez a munka voltaképpen azt, hogy mind mélyebben és mélyebben látunk be a jelenségekbe, mind beljebb hatolunk azon a külső képen, mely őket érzékeinknek megjelenteti. Képzetről képzetre, fogalomról fogalomra, gondolatról gondolatra szállunk, mindig összefoglalóbbakra, mindig magasabbakra, melyeknek több és több egyes benyomásra, több és több egyszerű képnek összefoglalására van szükségök, hogy kifejezésre juthassanak.

A capitoliumi múzeum híres *Gallusa*, az első pillantást vetve rá s talán a *Satyr* szobájából közeledvén feléje: csak egy mezítelen heverő férfialak. De e képből lassankint új képek bontakoznak ki, csatlakoznak hozzá, olvadnak be széles körvonalalaiba s határozzák meg egységökben az egésznek mélyebb, igazi jelentőségét. Az alak egy óriás paizsra roskad, mellette eltört csatakürtje, bal mellén sebhely, melyből csorog a vér. E képek harczosnak értetik, még pedig sebesült harczosnak, ki úgy roskadt alá s jobb karjával nehezen és lankadtan támogatja magát. A figyelmesebb szemléletnek a részletek újabb benyomásokat, újabb képeket tárnak föl. Klasszikus alakok között mozgunk; de ez az alak nem egészen hasonlít hozzájuk. A hosszú és hatalmas termet izomzatának durvább vonalai, a szögletesebb fej-típus, a szemek metszése, a mély ránczok, a nyersebb és lazább bőr, a kérges tenyerek és talpak: zordonabb égalj és barbár faj fiára mutatnak. A paizson s a hajlított kürtön kívül a bajusz, a sörényes, csombókos, nyakbanőtt haj s a csavart nyakgyűrű, a torques azt is megmondják, hogy ez a sebesült barbár: gallus. De többre is mehetünk. E hatalmas testre a közelgő halál teszi rá kezét. Jobb lábászárát gyötrődve szegi be térdben, a balt haldokolva nyújtja ki; feje aláhanyatlik. szeme meredt, vonagló, nyitott ajkáról az utolsó lehellet készűl elszállani. Tekintetében nemcsak a halálos seb kinja: a legyőzött harczos szégyene, keserve, kétségbeesése is tükrözik, melyeket daczos büszkeséggel rejteget a győztes előtt. Még egy pillanat és holtan omlik össze. Ime nyomról nyomra. képről képre haladván, ezek összefoglalása révén a sebében haldokló, vesztés gallusnak lelkébe is esett egy pillantásunk s tragikai benyomással merengünk pusztulásán. E benyomásnak a költő élesebb szemével és merészebben társuló képzeletével ad kifejezést Byron a *Childe Harold* két fenséges versszakában. (Canto IV. 140., 141.)

Mi által jutottunk ide, a pergamumi művész ama gondolatának megértéséhez, melyet alkotásában ki akart fejezni? Azáltal, hogy a mű elemeit, részleteit, magukban megannyi képeket, szemügyre véve, egymásra vonatkoztattuk, összekapcsoltuk, egységbe foglaltuk. A gondolatban megtaláltuk a kapcsolatot közöttük, még pedig nemcsak a külső, hanem a belső kapcsolatot. Így minél mélyebben és tisztábban látunk az egyes részletek, képek jelentőségébe: annál szorosabb, összetartozóbb egységbe foglaljuk őket. Az egység azonban, melyben az előttünk feltűnő s kijelölt határok közé szorított, vagy egymás köré csoportosuló képek mutatkoznak, erőre és jelentőségre nézve egyaránt, nem egyenlő. Könnyen megkülönböztethetjük két fajtáját.

Egyik a belső jelentőség híján levő, inkább alaki kapcsolat. Az elemeket, részleteket, képeket alaki rendjöknel, soruknál, viszonyaiknál fogva kapcsoljuk össze. Pár a párjához való, a részek aránya együtt tetszetős, az ellentétek kiegészítik egymást, az egyensúlyt tartó felek kiegyenlítésül egymásra utalnak: a párosságnak, arányosságnak, ellentétnek, egyensúlynak alakilag összekötő ereje érvényesül egységökben. Egyszerű s ennél fogva könnyen felfogható és tetszős geometriai idomokba rajzolt részleteket, alakokat, jeleneteket már maguk e határoló idomok bizonyos egységbe foglalnak. A legegyszerűbb és legismertebb példákat említve, Rafael *Szent család*-jainak és *Madonnái*-nak nagy része a szabályos elrendezés által már az első pillanatban a szoros összetartozás, egység benyomását gyakorolja ránk. Szemünk már egynek tekinti részleteiket, mielőtt képzeletünk, érzésünk, gondolkodásunk igazi egységbe foglalná. A *Székes, Pálmás*, sőt a *Diadémes madonna* alakjai köridomba szorúlnak; a firenzei tájképes madonnák, köztük a mi *Esterházy*-félének is, hegyesebb gúlákban vannak elhelyezve, legtompábban a *Fátyolos madonna*; az *Isteni szeretet madonnája*, a

Bárányos és *Sétáló madonnák* szerkezeti idoma az egyik befogójára fektetett derékszögű háromszög. Mindaz, a mi ez idomokba illik, a mi kitölti őket: anya, gyermek, játszótárs, fák, állatok: összetartozóknak, egygyé valóknak tűnnek fel. Nem egészen alaki egység már az, de még nem is igazi belső, a melybe az egyes képeket, jeleneteket ezeknek valamely közös, talán uralkodó eleme kapcsolja, a nélkül, hogy ezen kívül különben is összetartoznának. A mesék, hőseinek kalandjai, köztük *János vitéz*-é is, csak ilyenféle egységbe sorakoznak, vagy helyesebben ilyenül nyúlnak el. A históriás énekek, Garay *Szent László*-jaig, ekként kapcsolják össze részleteiket s legtöbbjükben másféle, bensőbb kapcsolatot nem is találhatunk. Az elbeszélő költészet legművészibb és legmélyebb alkotásainak is megvan, a belsön kívül, e *külső egysége*. Még Arany *Toldi*-ját, vagy Kemény *Zord idő*-jét is csak ilyenben látja az, a kit kizárólag meséjük érdekel, de gondolatbeli tartalmok nem nyílik meg előtte. A legmélyebb jelentőségű történet és részletei is, annak, a ki csak a többé-kevésbé érdekes bonyodalmat s többé-kevésbé kielégítő megoldását keresi és látja bennök, csak külső egységökben tűnnek föl. Gyakran van alkalmunk nyilatkozatait is megfigyelnünk. Kétünően szerkesztett drámák és regények végén nem ritkán halljuk a kielégítetlen érdeklődés kíváncsiságát: hát aztán? A gondolati tartalom teljesen, minden oldalról meg van világítva a képeknek befejezett, egységes sorában; de a hős még nem halt vagy esetleg nem házasodott meg s a történeteket csupán külső egységökben tekintő felfogás hozzászólt, hogy csak ezt fogadja el befejezésnek.

Másnemű egység az, mely gondolkodásunknak, képzeletünknek és érzésünknek a művész gondolataival, képzeletével és érzésével való találkozásából világlik elő. Szellemünk erejével látjuk meg, illetőleg ismerjük föl. Mikor az egyes benyomásokat, részleteket, egyszerűbb vagy szövevényesebb

képeket úgy kapcsoljuk egygyé, hogy összetartozásuk okát, törvényszerűségét, gondolatbeli tartalmát megértjük: a mű *belső egységében* fog előttünk állani. A *Faust*-nak és az *Ember tragédiájá*-nak zilált külső egysége, töredékessége nem fog megzavarni: látjuk az összekötő szálakat s valamennyinek egyetlen gondolatba fűződő szövedékét. A külső egységnek, a szabályos elrendezésnek, a világos szerkezetnek főjelentősége éppen az, hogy ezt a lényegbeli egységet minél könnyebben felfoghatóvá tegye, minél tökéletesebben kifejezze. Mily természetes úton, szinte játszva vezet el bennünket Arany nagy alakító művészete concepciói titkaihoz. A *Toldit* képező eseményeket és cselekvéseket, a mesét eljátszó alakokat egy alapgondolat kapcsolja össze: egy derék ifjú léleknek tévedések közt folytatott küzdelme természetes jogáért. E gondolat a részletek kapcsolatát nem esetlegesnek, lazának és külsőnek, hanem szükségyszerűnek, belsőnek és szorosnak mutatja. Minden részletnek: a puszta levegőjének és az anya szívének, a bátya önzésének és az óriás elbizakodásának, a nyomorúság napjainak és az özvegy bánatának: megérteti az egészre vonatkozását s ebbeli jelentőségét. Milyen másként tekintjük s másként élvezzük a *Nagyidai cigányok*-at, ha tudjuk, hogy «van benne eszme, cigányföldötti érzés, valami». Ez a magyarázat, mely a *Bolond Istók*-ban foglaltatik, nem egy találós mese megfejtése, hanem az eszmei tartalom megjelölése. A madonnákban a keresztyén erkölcs tan két alapgondolata: a szeretet és tisztaság olvad össze s a nagy művészet alkotásainak egységét nem is az elrendezés szabályossága adja meg. Az anyának, a holdog, a merengő, az imádkozó anyának kifejezésben és mozdulatban nyilvánuló viszonya a gyermekhez, játszótársához, az ajándékokhoz, a hódoló szentekhez, mindahhoz, a mi a gyermeknek kedves s szeretettel és imádatlal közeledik hozzá; e szeretetnek a szemek szűzi fényében, az arczvonások és test-

tartás nyugodt nemességében, az ifjú szépség szeplőtlen tökéletességében kifejezett égi tisztasága, melyet a legszentebb földiek társasága is csak élesebben emel ki: ime, ezekben van kulcsa a rafaeli ábrázolatok igazi egységének. De az ilyen kulcsot legtöbbször nemcsak a természetes képzelet és érzés, hanem a műveltségnek bizonyos mértéke adhatja kezünkbe. A műveltség és gondolkodás erejének pedig, melylyel a művészet alkotásainak ilyenemű felfogására és való élvezésére képesek vagyunk: segítője és megfelelője a művész szerkesztő tehetsége.

A jelenségek külső egységét fejletlenebb lélek is felismerheti; de mindenesetre kevesebbszer és kevésbé tisztán a belsőt. Ennek belátására és élvezésére szellemünk fejlődésének és gazdagodásának arányában emelkedhetünk. A Stanza della Segnaturában mindenki észreveheti, s bizonyára észre is veszi, a terem freskó-díszjeinek alakban és színben megfelelő harmonikus, külső egységét; az egyes freskó-képek fő- és mellékalakjainak, csoportozatainak szép elrendezésében, tömegeinek koszorús kibontakozásában is élvezheti az alakok, a tájképi, architektonikus vagy fantasztikus háttér, a részletek összetalálkozását, befejezettségét. De már az igazi, belső egység hatását csak a fejlett és művelt szellemre gyakorolják, mely e csoportokban nemcsak infulás papokat, chitonos görögöket és koszorús rómaiakat lát s a mely előtt Plátó, Szent Ágoston és Petrarca nem üres nevek. E képeket, különösen az *Athéni iskolát*, sokképen magyarázták; de ez lényegtelen: a különböző magyarázatok mind csak minél alkalmasabb álláspontra kívánnak emelni bennünket, a honnan az elénk táruló képek sokaságát minél inkább egynek lássuk, azaz minél inkább megértsük. Így vagy úgy eljut ez egységes szemléletre és felfogásra, a ki a *Disputának* eget és földet betöltő tömegeiben a keresztyén hit-, gondolat- és érzésvilágot, az *Athéni iskolában* a renaissancenak a klasz-

szikus kort visszaálmódó bölcséleti áramlatait, a *Parnassus*-ban költői ideáljait látja kifejezve. A részletek, szorosabb meghatározások, nevek kijelölése nem lényegesek. E gondolatok, a felfogásnak ez általánosságai is erős és belső egységbe foglalják Rafael ecsetének minden vonását, a képeknek minden részletét, mikor a legkisebbnek is felvilágosítják az egészre való jelentőségét, hozzátartozását. Csak Szent Ambrus megható sohaját, csak Plátó tanító szavát, csak Homér énekét értsük: a kisérő karok értelme is világossá lesz előttünk. Azonban a teremnek még egyes képeit is magasabb, közös egységbe foglalja egy gondolat. A renaissance szellemi élete ez, az egyház védelme alatt. Az emberiség ideáljainak szövetsége, a mint őket a humanizmus felfogta: a vallás, tudomány, művészet és jog. A mennyezeten az erkölcsi hatalmaknak négy allegóriája, megfelelő jelmondataikkal; a falakon pedig alattok az élet megfelelő köreinek ábrázolatai.

A mondottakból természetesen következik, hogy a mint benyomásainkból, érzeteinkből, képzeleteinkből egyszerű és összetett képek egységét alkotjuk meg: ezt a képet ismét egyszerűbb vagy összetettebb elemeire bonthatjuk. A fejletlenebb lélek rendszerint a külső egység benyomásában fogódik el és benne is marad meg: ezek azok, a kik mindent néznek, mindent megbámulnak és voltaképen semmit sem látnak, s ennél fogva semmi részletről nem is tudnak számot adni. Vagy a külső egységig sem emelkednek, hanem a részleteknek külön, magukban való hatásánál állapotodnak meg: a gyermekek nem igen képesek valamit még külső egységében sem látni s figyelmök és felfogásuk közönségesen egy-egy mellékrészleten akad meg; ha a rafaeli madonnák csarnokában végigvezetnék őket, a legtöbb bizonyára csakis a stíliczre, a báránycára, a halra, a virágbokrétára emlékeznék; de hiszen magának a gyermek Jézusnak is a képeken csak ezekre van

gondja. Nagy színművészek ábrázolatainak legnagyobb értéke és varázsa a lélektani felfogás egységében s az ennek megfelelő alakítás egységében van, mint az idősebb Salvinié Othellóban. az ifjabbé Rómeóban, nálunk Szigeti Józsefé Meneniusban. Poloniusban és a többiekben. A nagy közönség azonban mindig inkább egyes részleteikben, mint egészekben élvezi ez ábrázolatokat s dicséretökre majdnem mindig jeleneteket említ. a nélkül, hogy ezeknek összefüggésére gondolna.

Összefoglalni és szétbontani: nem egyszerű és nem könnyű munka; vizsgálni és megérteni, hogy mi az egyes kép magában, mi becse és feladata van az egészben és az egészre nézve; hogyan illeszkedik be alakja és tartalma által a felsőbb egységbe; mivel és mennyiben szolgálja ezt; mi híja lenne az egésznek nélküle. A benyomásoknak belső, szoros összekapcsolása, egységekben való jelentőségek kedvéért: csak a fejlettebb, miveltebb, gazdagabb szellemnek képessége. A művészetek körében a műismereté. Ez pedig igen sok forrásból eredő és táplálkozó, s épen ezért nem egykönnyen megszerezhető ismeret.

Hogyan történik a belső egységbe kapcsolás s a részekre bontás a költészetben, világosítsa meg röviden Vörösmarty *Szép Ilonka*-jának példája. A költemény három alaknak és három helyzetnek mesteri combinatiója. Ilonka, Mátyás és Peterdi: ezek az alakok; a vértesi vadászat, a felköszöntő Peterdinél és a győzelmi ünnep Budán: ezek a helyzetek. • Mindegyiket szoros és kifejező egészbe foglalja a vers alap-gondolata: a természeti kényszer, mely a báj kénytelen hervadásában nyilatkozik. Érdekes és jellemző az a följegyzés, Gyulai jegyzetei közt, hogy Vörösmarty szellemében a költeménynek ez a két sora, mintegy alapeszméje, termett meg először s ehhez alakult az egész:

Hervadása liliomhullás volt.
Ártatlanság képe s bánaté.

Mikép kapcsolja ez össze a beszély helyzeteit és alakjait? Valamennyi, a mint van, együtt és külön-külön, arra való, hogy ezt a gondolatot minél erősebben, minél tisztábban és minél meghatóbban fejezze ki. Egyik sem felesleges, egyiknek a kapcsolata sem laza.

Ime a helyzetek. A vértesi vadászat, a király véletlen találkozása és enyelgése Ilonkával a vadonban: nem annak a gondolatnak képe-e, hogy a rejtett magányt is fölkeresi a balsors s zordon hatalma beleköt a játszi tréfába? Peterdi vendéglátása, felköszöntője, a búcsu, a költőnek és személyeinek minden szavával azt érteti, hogy a csöndes vidámság, a legnemesebb, egyenesebb és ártatlanabb érzések, ifjú báj és becsületes vénség sem kérlelhetik meg, nem nyújthatnak ellene védelmet. Hát a harmadik, a budai jelenet, a király diadalünnepe, melyen apa és leánya, Mátyásban az ifjú vadászt ismerik meg? Az életnek kimért körei ridegen válnak és választanak el; egyikből a másikba jutásunkat álmodnunk sem szabad; az ellenállhatatlan vágy vagy a szenvedély erőszakos küzdelmében vész el, vagy pedig a csöndes lemondás hervadása várja. A győzelem mámorába a pusztulás sohaja vegyül.

A három alakot is éppen ily módon és ilyen tanulsággal foglalhatjuk össze. Ilonkát ártatlan bája, egyszerű jósága, a világtól rejtekező magánya nem óvják meg a veszedelemtől, sőt elősegítik romlását: szívét az első daliának kell adnia, a ki útjába vetődik, s igaz lelkenek hűségével, magához való hűségében, mindörökre, egész a sírig neki adja. A király leereszkedő nyájassága, enyelgő tréfája, igazhitűsége, azután dicsősége és ünnepi pompája mindmeggannyi forrása a szegény szűz pusztulásának. Peterdi becsületesége a kibékítetlenség érzetét fokozza s rajongása a Hunyadiakért növeli a csapás végzetességének benyomását. Életének legdicsőbb emléke, mely vén korában is könnyekre fakasztja, a nándori

diadal; legfényesebb képtül a «kidőlt dicső» ragyog előtte, akkori vezére. Rajongásába foglalja egész családját s lelkes tüzzel köszönti fel «húnyt vezére ifjú szép sugárát». És éppen ennek a sugárnak kell a könnyörtelen végzet játékából elhervasztania életének egyetlen, szeretett virágát. Minden alak a végzet félelmességére mutat; minden helyzet fölött ennek sötét szárnya lebeg.

Igy fut össze a költeménynek minden részlete, minden vonása egy közös gondolatba, mely amazok egységét képviseli. Nem a bokrétát összekötő szalag az, hanem maga a gyökér.

Beőthy Zsolt.

AZ ÁLLAMJOGI METHODOLOGIÁRÓL.

Tudományt készíteni egyszerűen az adatok leírásával és ezek külsőleges összefűzésével, ma már az államjogban is oly kevésbé lehet, mint a hogy a törvények és egyéb jogszabályok szövegének közlése még nem adja az állam jogi életének ismeretét. Valamely közjogi mű csak akkor elégítheti ki a jogos igényeket, ha a nyers anyagot meghatározott és következetesen alkalmazott jogászai módszerrel feldolgozza és megfelelő rendszerben mint harmonikus egészet összefoglalja.

A közjog művelésében egész a legújabb időkig mutakozó általános pangás egyik főoka minden bizonnyal abban is keresendő, hogy e tudomány a tudományos színezetet a a történettől, a bölcsellettől, a politikától vette kölcsön, és ez idegen anyag között csak elvétve, mint valamely vizár alá került földnek kiemelkedő részecskéi, tűnnek föl a jogi elemzések, szembeötlőleg nélkülözve a jogi élt és szabatossgát.¹ A közjog multja más képet tár elénk, mint tesvéreé, a magánjogé. Míg ennek fejlesztésén több ezer éves munkával az összes művelt nemzetek fáradoznak, addig a közjogban, a rómaiak-

¹ L. Schvarcz Gyula: Államjogi irodalmunk újabb termékeiről. (M. Igazságügy. 1887.) — Nagy: Közjog; Államjogi fejtegetések. (Budapesti Szemle. 1888. deczemb. szám); A magyar közjog és a jogászgyűlés. (Jogtud. Közlöny. 1889. októberi számok.)

nál nyert némi lendület után, újra összedől minden. A közép-kor egészen kivetkőzteti természetéből, tételei a magánjogi felfogásnak rendeltetnek alá és e szempontból ítéltetnek meg. Az európai államélet utolsó nagy szakában pedig, az absolutizmus alatt, szintén csak a magánjog tudott tiszteletre és így állandóságra szert tenni; a körében már felismert és megállapított igazságok olyan biztos alapot teremtettek számára, hogy a különböző áramlatok azt meg nem sérthették. De mi volt ez időben a közjog? Ingadozó szabályok tömkelege, melyek fejedelmi szeszély, a nap politikájának kívánalma szerint változtak. Már magában nagy feladat volt a sokszor titokként őrzött rendeletekből, vagy a particuláris jogélet bizonytalanságából a pozitív jogot kiböngészni: s mert állandóságát misem biztosítá, ugyan ki vállalkozott volna, küzdve még a censurával is,¹ általános jogi elveken nyugvó rendezésre és fejtegetésre?

Már haladásnak kell tekintenünk, hogy az uralomra jutott szabadelvű állambölcselet hatása alatt, részint e tanok szempontjából, részint az átalakítás vágyától ösztönözötten, a tényleges alkotmányokat is behatóbb vizsgálat alá veszik, egyes jogi jelenségeiket fölismerik s egyéb módszerek mellett a dogmatikait is hangsúlyozni kezdik. De mindez még távol esett az anyag jogi feldolgozásától. Az írók megelégedtek, ha a szabályt politikailag indokolhatták, ha földiszíthették az állambölcselet valamely divatos tanával, s a mire különös súlyt fektettek, ha a megelőző állapotokat ismertethették. Egyes kiváló elmék ugyan figyelmeztetnek ennek tarthatlan vol-

¹ Érdekes e tekintetben a közjogi irodalom egyik kitünőségének nyilatkozata (Pütter-Haberlin: Handbuch des teutschen Staatsrechts. 1794.) a megelőző időkről: «az akadémiai tanár csak azt taníthatta, a mi az udvar tetszésével találkozott; beszélhetett a fejedelem jogairól, de kötelességeiről nem. Hála Istennek, hogy ezek az idők elmúltak, csak vissza ne térjenek többé».

tára.¹ de kevés eredménnyel. Lassanként a közjog a scholastika régiségtára lesz, melyben az állami rend archaeologiai törmeléke nyer többé-kevésbé zavaros elhelyezést.

Sőt hasonló jelenségekkel találkozunk a nem abszolút államokban is, a hol az alkotmány erős alapokon nyugszik, mint Angliában, Lengyelországban és nálunk, összenő a nemzet életével s annak megsértése, emez elleni támadásnak is tekintetik: erősebb és fejlettebb a közjogi élet, de az irodalom pang.

Az alkotmány anyaországának elnevezett Angliában egy idegennek, Montesquieunek (Esprit des lois XI. 6.) kell figyelmeztetni az angol alkotmány sajátosságaira. Montesquieu fejtegetéseit sehol sem fogadták olyan lelkesedéssel, mint ép az angolok, úgyanynira, hogy követték tévedéseiben is, a mi megint csak alkotmányuk hiányos ismeretére vall. Blackstone műve (Commentaries etc.) majdnem egy századon keresztül az angol jog evangeliumának tekintetik, 40 kiadást ért, pedig alig egyéb, mint az angol alkotmány kifejtése Montesquieu tanai szerint.

A lengyel államjogi irodalom selejtes voltát pedig Hüppe mutatja ki, a lengyel alkotmányról írt nagy művében (Verfassung d. Republik Polen).

¹ Moser J. J. már 1749-ben kívánatosnak mondja, hogy a közjog ne tárgyalassék, mint jogtörténet, «sondern Jus Jus bleibe und die Historie nur als eine Zierrath, oder wo es nöthig ist, als Erläuterung adhibiret werde» (Frensdorff: Die ersten Jahrzehnten der Staatsrechtlichen Studiums). — Pütter (Beiträge z. teutschen Staatsrechte. 1780. elismeri, hogy «eine Lehrgebäude des Staatsrechtes sobald man es als Wissenschaft behandelt, wenn es nur irgend den Namen verdienen soll, ohne richtig bestimmte allgemeine Grundsätze ganz unmöglich ist.» — A francziáknál pedig a párisi államjogi tanszéket szervező decretumban (1834.) Lajos Fülöp nagyhirű ministere, Guizot mondja az államjogra vonatkozólag: «Ce n'est plus pour nous un simple système philosophique. . . . C'est une loi écrite, qui peut et doit être expliquée aussi bien, que la loi civile.» (Rossi: Cours de droit Constitutionnel.)

Nálunk még különös okok is hatottak ez irányban. Alkotmányunk századokon keresztül a legerősebb támadásoknak volt kitéve, gyakran inkább papiroson jelentkezett, s így nagyobb szükség volt létének bizonyítása a multnak feltüntetése által, semmint feldolgozása konkrét esetekre, melyekben ügysem igen használtak. E küzdelemben azután megszoktuk közjogunkat kizárólag jogtörténeti alapon kezelni s kifejlődik ama conservativismus, mely minden új tant gyanakodva fogad, hajlandó benne valami alkotmány sértést látni. Ha ezekhez még hozzávesszük a censura akadályait,¹ könnyen megérthetjük, hogy a régebbi magyar közjogi irodalom nem annyira az élő jog elemzését, mint inkább a történelmi állapotok ismertetését tartalmazza; nem iparkodik a fennálló szabályokat jogilag áthatni, hanem a megelőzőkkel fűzi össze s így azután nem is jut jogilag megállapított, biztos tartalomhoz.

Mindez éppen nem titok. Pancratz mondja már (Tractatus etc.), hogy a közjog kifejtése annyira el van hanyagolva, miszerint alig lehet benne tájékozódni. Majd meg Gustermann hangsúlyozza (Ungarischer Staatsrecht) államjogi irodalmunk kevéssé megbízható voltát; Récsi szerint (Magyarország közjoga) a magyar közjog tudományos irodalma újabb időközben, a közéletnek, az 1825/7-diki országgyűlés óta történt fellendülése után is, aránylag hátramaradt s kivált a magyar közjog intézményei szellemét híven visszatükröző, összes rendszeres előadások hiánya érezhető nagy mérvben. Minek oka nemcsak abban keresendő, hogy az irodalom inkább a politikai életet szolgálta, hanem igenis előismerendő azon befolyás, melyet ily hátramaradás előidézésére az 1848-ig fennállott sajtóviszonyok, előleges könyvvizsgálat gyakorolt. Pauler panasz-

¹ E miatt több derék kézirat sohasem, némely munka pedig csak átalakítva jelenhetett meg. Virozsil szerint (Közjog) a magyar közjog művelése fölötte háládatlan volt mindig, sőt egyenesen veszélyel járt.

codik (Adalékok), hogy a jogtudomány egyéb ágai elég ápolásra találnak, de az államjogot nem művelik rendszeresen; Virozil szerint (Közjog) egyes alkotmánykérdések egészen elkerülik közjogi íróink figyelmét. Ujabban pedig Máriássy mondja (Magyar törvényhozás történelme) az 1848 előtti időkre, hogy e szakma tárgyalása nem felelt meg az igényeknek; a vele foglalkozók vagy nem álltak kellő színvonalon, vagy nem merték a valót megmondani; Grünwald szerint (Régi Magyarország) a jogtudomány nem a törvények bírálatos tanulmányával, hanem a régiek ismertetésével foglalkozott.

E visszás állapotok megszüntetésére szerintem — ama belső szükségtől eltekintve, mely egyrészt a jogtudományok fejlődésével, másrészt a joguralomra való törekvéssel a közjogi szak megfelelőbb kezelését is sürgette — leghatalmasabb rúgól az alkotmányos népképviselői alkat általános megerősödése szolgált. Ez már természeténél fogva, midőn a főhatalmat az államfő és a polgárok közt megosztja és az egész állami életet mintegy a nemzeti képviselő ellenőrzése alá helyezi, az államjog tisztázását kívánja és ennek hiánya minden pillanatban új bonyodalmakra vezet.

Igy lett a legújabb időkben egy más irány uralkodóvá, mely az államjogot, mint a jogtudomány egyik részét tekinti és e szempontból törekedik feldolgozni. Legnagyobb haladást e tekintetben eddig a német irodalom tett. Gerber kezdi meg a rendszeres munkát (*Grundzüge eines System des Staatsrechtes*) és Laband jut benne a legmesszebbre (*Staatsrecht d. d. Reiches, II. kiad. 1888.*). Ámbár a többi német közjogi íróknak is, mint Schulze-Graevenitz, Rönne, Meyer, Gierke, Gneist, Seydel, Hännel, Fricker, Jellinek, Brie, Stoerk, Kirchenheim stb. nagy érdemeik vannak és az államjogi életét egész más világításba helyezik, mint a hogy azt a régi közjogi irodalom történeti, bölcséleti és politikai okoskodásai tették. De az olasz, francia, angol közjogi írók

közül is számosan sürgetik ez irányban a jogi anyagnak rendszeres feldolgozását.

Az olaszoknál különösen V. E. Orlando, a messinai egyetem tanára, különböző közjogi műveiben;¹ s a többi között azt mondja: «a közjog művelői túlságosan bölcselők, történészek és politikusok, sociologusok, pedig mindenekelőtt jogászoknak kellene lenniök; hibáztatjuk, hogy a többi tudományok szükséges közreműködésének ürügye alatt a közjogból mozaik-művet alkotnak. Az idegen anyag tegyen szolgálatot saját keretében s ne burkolja ködbe a közjogot». — A francziáknál: Ducroq (*Études de droit public.* 1887.), Boutmy (*Études de droit Constitutionnel.* 1888.). Az angoloknál: Dicey (*Lectures Introductory.* 1886.), Sir W. Anson (*The Law and Custom of the Constitution.* 1886.).

Nálunk az 1848-diki nagy átalakulások a politikai szempontokat tolták előtérbe. Midőn még az alkotmány a rokon és az ellenszenv kérdése, sürgősebb feladat is, hogy annak előnyeit és hátrányait fejtegetessük, mint hogy a gyakorlati életben még alig tért foglaló szabályokra kategoriákat állítunk, vagy a bennök rejlő fogalmakat határozzuk meg. De ma már ez alkotások tartalma eléggé ismeretes és több évtizedes fennállásukkal eléggé megerősödtek, hogy meghaladottak legyenek azok szükségességéről szóló politikai fejtegetések. Másrészt meg minél tovább áll fenn valamely alkotmány, annál több oly esetre alkalmaztatik, melyekről a törvény matematikai pontossággal nem intézkedett. Kezd mutatkozni az alkotmányos élet finom, szövevényes természete. Szükség van most már az élő jogból elvont, megvitatott alapelvekre, hogy a megoldást váró esetekben az iránytű szerepével bírjanak. S ha a nemzet irodalma e téren feladatát nem telje-

¹ Sulla necessita di una ricostruzione giuridica di diritto Costituzionale. 1887. — Principii di diritto Costituzionale. 1889.

siti, gyakran be fog következni az a kezdetleges állapot, hogy a jog alkalmazásánál ismét a rokon- és ellenszenv játszhatja, most már a joguralom szempontjából veszedelmes játékát s a döntést bizony sokszor a pillanat ötlete adja meg.

Ennek igazságára itthon kapjuk a legjobb példákat. Hányszor tapasztaljuk, hogy egyszerű közjogi kérdések a parlamentet, a sajtót, a nagy közönséget egész lázba hozzák s a nézetek nagy eltérése, az általános zavar csak annak tanulságául szolgál, hogy még ingadozó talajon állunk.

Ha az 1848 utáni közjogi irodalmunkat tekintjük, első sorban is Cziráky és Virozsil műveivel találkozunk. Sajnos, hogy csak a rendi alkotmányt tárgyalják, de arra a legértékesebb munkák, bár különböző megítélés alá eshetnek. Virozsil teljesen európai színvonalú író és így műve osztozik az akkori közjogi irodalom sajátságaiban. Jogi szempontból értékes fejtegetései egészen eltűnnek a bevont és oda nem tartozó bölcséleti, politikai, történeti fejtegetések között. Cziráky azonban, mint annyi sikert felmutató gyakorlati államférfi, gyakran tapasztalhatta, hogy az élet milyen igényekkel lép fel a jogtudóssal szemben és ennek megfelelőleg jár el. Nem mondhatnánk ugyan, hogy az anyagot valamely szigorúan vett jogászi módszerrel dolgozta fel, módszere mégis csak a történeti, de régi alkotmányunkat úgy, mint az az életben megvalósul, a maga igaz szellemében mutatja és ez a nagy érdeme. A gyakorlati életnek szolgáló feldolgozás sokban kielégíti a tudomány igényeit is.

E kezdetnek azonban nincsen megfelelő folytatása, úgy hogy e művek inkább a régi irodalomnak betetőzői. Azoknál íróknál, a kik az 1848-diki alkotmányi tételeket is tekintetbe veszik kezdetben majdnem szokássá vált az új részt egyszerűen Cziráky művéhez ragasztani (Suhajda, Hegedüs). Mások meg s így a későbbiek, nehéz küzdelmet folytatnak a történeti anyagoknak és a régi tanoknak az új alkotmány szellemével

és szabályaival való összefűzésénél és ebben eredményt is mutatnak fel. Még Récsinél praedominál a történeti anyag, míg az utána következőknél már simul az élő joghoz. De e küzdelem ki is meríti erőiket s az anyagot inkább csak sorakoztatják, semmint a nyers állapotból kivéve, fel is dolgozzák. Sőt ez időtől a monographiai irodalomban is ritka a szigorú jogászi fejtegetés. Legjelentékenyebb kivétel Deák Ferencz műve (*Adalékok*), melynél a Cziráky közjogáról mondottakat ismételhették.

Mindezekből következik, hogy államjogi irodalmunk még nem jutott hozzá, hogy a körébe tartozó anyagot, az élő jogot, természetének megfelelő modorban tudományosan dolgozza fel. A mi ez irányban napjainkban történik, az a kezdeményezés stadiumában van és a munka oroszlánrésze még ezután végzendő.

* * *

Valamely tudományszakba tartozó anyag feldolgozásánál, a czélszerűen alkalmazandó elvek együtt képezik annak módszerét. Nagy fontossága az eredményre szembeötlő, mert végre is a követett úttól függ, hogy hová jutunk. Az államjog módszerét illetőleg igen különböző nézetekkel találkozunk s ezek még ma is homályos, bizonytalan utasításokat adnak. Hogy csak a bennünket közvetlenül érdeklő magyar irodalmat vegyük figyelembe, némely odavetett szavaktól eltekintve. Virozsil az, a ki röviden e kérdéssel is foglalkozik s arra jut, hogy a magyar államjogban a történeti, bölcséleti és dogmatikai módszerek egyesítése lesz a megfelelő. Körülbelől hasonló állásponton van Récsi, ki egy jegyzetben azt mondja, hogy államjogunk történeti és bölcséleti alapon kezelendő, de mint szavaiból kitűnik, az utóbbihoz tartozónak tekinti az intézmények politikai méltatását, valamint a szorosabb jogi elemzéseket is; az ezekre vonatkozó azon állítását azonban,

hogy: «nem elég a jogtételek szabatos előadása, hanem megkivántatik e jogtételek, mint összefüggő egész egymást kölcsönösen föltételező tagjainak felfogása, elveikre való visszavitelök, az általok alakított jogi intézmények vezérelveinek kiderítése» — maga sem szivlelte meg eléggé.

Legbehatóbban tárgyalja az államjogi methodológiát, az államtudományok művelése körül nagy érdemeket szerzett Mohl egyik munkája (Encyclopaedie d. Staatswissenschaften, II. kiad. 1872.), mely általában az uralkodó felfogást híven tükrözi vissza és a mi irodalmunkra is hatást gyakorol.¹

Mohl szerint, valamely államban érvényes positiv jogot háromféleképp lehet tudományosan tárgyalni: 1. dogmatikailag, 2. történelmileg és 3. összehasonlító modorban.

A dogmatikai művelés az állam érvényes jogának feldolgozott előadása. Célja az államjog alapelveinek kifejtése, következtetések szigorú megvonása. Kétélyek elhárítása, hiányoknak kiegészítése. A történeti módszer a létező jog történeti kifejlődését adja elő. Ha lehetséges, kiindulási pontúl az állam keletkezésének ideje szolgáljon, vagy legalább is az utolsó nagy átalakulás. Nem elég egyedül az alkotmány fővonásainak történeti fejlődését bemutatni, hanem ilyen kezelés érje az egyes institutiókat is külön-külön, sőt még azokat is, melyek később egészen eltűntek az állam életéből, miután a maguk idejében a jognak részét képezték. És e történeti fejtegetésnek végére függesztessék, mint utolsó rész, az élő jognak *összeszorított* előadása. Az összehasonlító mód pedig inkább áttekintést nyújt, az egyes intézmények relativ értékét tünteti fel, midőn a különböző államok jogát összehasonlítja. Úgy az egyező, mint a különböző, kiemelendő. De e munka eredményes csak a hasonló természetű alkotmányoknak egymás mellé állításával lehet; így vezethet valóban a fennálló

¹ Legközelebb magyar fordításban is megjelent.

jognak kritikájára és méltathatására. Vitás kérdések eldöntése, a jogi tan tovább fejlesztése nem tartozik ide.

E tárgyalási módok mindegyikének megvan a maga saját értéke, melyet a másik nem pótolhat.

Az államjognak dogmatikai alapon való feldolgozása az állam jogéletét megvilágítja; úgy az államfőt, mint a polgárokat jogaik és kötelességeik tudatára hozza; ez vezet a jog helyes felfogására. Azáltal, hogy az alaptételeket felállítja, a kétes kérdéseket megoldani törekedik, elejét veheti a vitának, a kételynek, a félreértésnek. Egy ilyen mű támasza a jogtudománynak és megkönnyíti a jognak gyakorlati helyes alkalmazását. Veszedelme azonban, hogy a tetszetősen előadott subjectiv nézet a jog valódi tartalmától eltéríthet. A történeti tárgyalás a jog helyes megértésére vezet, midőn az élő jognak alakulási processusát előadja. Megóv a hamis föltevésektől, a félreértéstől, ugrásoktól; valamint kifejleszti az egészséges történeti érzéket s ezzel elejét veheti az elhamarkodott változtatásoknak. De jelentékeny hátránya, hogy a jog megvilágításánál inkább a tudományoknak, semmint a gyakorlati élet kívánalmainak tesz eleget, hogy a figyelmet nagyon is visszafelé irányozza és nem a haladásra. A jognak ilyen történeti ismerete első sorban a tudósnak és az államférfinak szükséges, bár államjogi tanulmányaikat ezek sem végezhetik vele, de a polgárra és a «közönséges hivatalnokra» kisebb jelentőségű. Az összehasonlító módszer pedig sem a tudományra, sem a gyakorlati életre nem elég, de gondolkozásra buzdít és az idegen államok czélszerű intézményeivel is megismertet. Valamely közjog feldolgozásának nem is képezheti egyedüli alapját, hanem csak alkalmi, többé-kevésbé hasznos kiegészítő módját.

Ez Mohl véleménye összevonva a módszerekről s azt hiszszük mindenkit meggyőzhet arról, hogy az államjognak, mint önálló jogi szaknak tudományos művelésére határozott

utasítást nem tartalmaz. De vizsgáljuk tovább e módszerek mibenlétét, hogy külön-külön mit képesek szolgáltatni s így milyen eredménynyel alkalmazhatók az élő jog feldolgozásánál.

Nem szenvedhet kétséget, hogy azok a művek, melyek idegen intézményeket a hazaiakkal párhuzamba állítanak s az összehasonlítás által a létező hiányokat felderítik, a javítás útját egyengetik vagy esetleg a létezőnek helyes voltát bizonyítva, azt megerősítik: érdemteljesek és nagyhatásúak lehetnek, de végre sem jogi, hanem politikai természetűek. Azzal pl., hogy a magyar jognak a szólásszabadságra vonatkozó tételeit, a különböző alkotmányok ide vonatkozólag fennálló szabályaival összehasonlítjuk, nem annak jogi tartalmát derítettük ki, hanem csak politikailag tettük megítélhetőbbé, midőn a látókört kitágítottuk. Ez esetben a hazai jognak bevonása is, így idegen czélt, a méltánylás vagy gáncsolás, az átalakítás vagy megtartás czélját szolgálja.

De előfordulhat az is, hogy idegen államjogi intézmények bemutatásával csakugyan alkotmányunk jogi tartalmát magyarázzuk és pedig mindazon esetekben, midőn az alkotmány bizonyos tételei, intézményei máshol szintén megvannak s esetleg úgy lettek átvéve; ott alkalmaztatásuk hosszabb volta, talán a fejlődöttebb közjogi élet vagy irodalom jogi természetüket erősebben kidomborította, úgy hogy teljes jogi jelentőségükben ott inkább láthatók. Ez esetekben az idegen anyag csakugyan magyarázó lehet a honi államjog felismerésére; de kérdem, az idegen alkotmány tanulmányozása adta-e meg a feldolgozást, vagy csak impulsus és ok volt arra nézve, hogy saját alkotmányunkat is behatóbban vizsgáljuk és kibővült ismereteinkkel ezt most több sikerrel tehesük. Az eredményt nem azért fogadtuk el, mert a tételt az idegen államjogi élet tartalmazza, hanem azért, mert saját alkotmányunkat bonczolva, azt ott megtaláltuk; de benne fel kell találnunk azt is, a mire az idegen jog nem figyelmeztet.

Alapjában tehát nem az összehasonlítás, hanem az analysis vezetett célhoz, s legfeljebb még azt tehetnők hozzá, hogy az ilyen munkát a lehető legnagyobb szakismerettel végezzük s ez utóbbinak részét képezi a hasonló alkotmányok ismerete is. Így azután teljesen méltányolhatjuk Mohlnak azt az állítását, hogy az összehasonlító módszer nem alapja valamely közjög feldolgozhatásának, hanem csak czélszerű toldalék, a mennyiben képesebbé tesz arra, hogy alkotmányunk rejtelmeibe hatolhassunk.

A történelmi módszerről szólva, mindenekelőtt elismerjük, hogy alapos jogtörténeti tanulmányok nélkül az élő jog tudása épúgy hiányos lesz, mint a hogy hiányosnak kell tekinteni a nemzet közjogi irodalmát, ha alkotmánytörténete teljességében kidolgozva nincsen, mert egészen eltekintve a jogpolitikai okoktól, csak így lehetünk képesek az alkotmányt a maga nagyságában, méltóságában megérteni. Áll ez különösen fokozatos fejlődéssel bíró alkotmányokra, így a magyarra és az angolra; de azért az élő jog mégsem kezelhető mint jogtörténet. Jelenleg pedig éppen az a kérdés, hogy a történet pontos előadása képes-e az élő államjogot teljes jogi tartalmában bemutatni s így lehet-e módszere a feldolgozásnak? Minket ez annál inkább érdekel, mert ez a módszer még igen rövid idő előtt is, mondhatjuk kizárólag uralkodó volt államjogi irodalmunkban.

A tényleges államjog történeti tárgyalása, mint láttuk, azt jelenti, hogy kidolgozzuk az állam közjogi rendjének fejlődését az állam eredetétől. Fölvegyük a rég letűnt intézményeket és a bőséges történelmi tanulmány végére függesztjük összeszorítva az élő jogot. E módszerrel megkapjuk tehát az államjog teljes történetét, a melynek művelése pedig mégis csak más szakma körébe tartozik; és összeszorítva, függetlenül az élő jogot, a mely pedig más körben nem talál művelésre. Sőt, ha szószerint vesszük Mohl tanait, feldolgozva a jog

itt sem lesz, legalább annak mikénti feldolgozására utasítást nem nyerünk. Pedig a történet mégis csak azt mutatja meg, hogy az egyes intézmények miként alakultak s az élő jogtól várnánk annak megtudását, hogy jelenleg miben állanak. Ez a módszer tehát feldolgoztatja a szakmával lelkiismeretesen, a mi körébe nem tartozik; de csak úgy összeszorítva, kivonatossan, mellékesen, a mi tulajdonképen feladatát alkotná. Eredménye pedig a valóságban az, hogy a történeti fejtegetéshez különböző című fejezetek alá foglalták az élő jognak kivonatolt szövegét feldolgozatlanul, nyers alakban, melyre már elég figyelem nem jutott, miután az író a jogtörténettel való foglalkozást tekinté első sorban magához méltó munkának.

Igy jött létre azután e szakot illetőleg a féltudás, az a féltudós jogász nemzedék, mely az államjogban átrepetálta annak történetét, de az élő jogot csak nyers alakban s ezt is csak kivonatolva ismerte meg; rejtve maradtak előtte annak belső természete, következményei, hatásai és már a kissé bonyolódottabb kérdésnél is tájékozatlanul maradt.

Mondhatná valaki, hogy a fentebbi kifogások tárgyatlanná lesznek, ha a teljesen kidolgozott jogtörténethez második részként a hasonlóan kidolgozott élő jogot ragasztjuk. De ezzel először is csak az élő jog feldolgozásának szükségét ismerjük el, de a módszert éppen nem adjuk. S azután meg összekötünk két tudományszakot, melyek elváltak úgy a terjedelem, mint a körökben végzendő munkának mégis csak eltérő természete miatt, és a tudományok fejlődése, az igények fokozódása e szétvállás föntartását azóta csak szükségesebbé tették.

Szerintünk a történetnek az élő jog feldolgozásánál egészen más szerepe van. Nem képzelhető ugyanis, hogy valamely nép multjával teljesen szakítson. Ellenkezőleg, még a legnagyobb átalakulásoknál is mindig lesznek egyes intézmények, melyeket magával visz, mindig lesznek egyes jogok,

melyeknek gyökere messze a multba nyúlik vissza s azért az élő jognak való megismerésére nem elégséges, hogy csak a legújabb hajtásokat vizsgáljuk. A francia köztársaságban ma is akadunk egyes intézményekre, melyek alapját a Bourbonkirályság rakta le. Mennyivel inkább áll ez a fokozatos történelmi fejlődéssel bíró alkotmányoknál, melyek még az ősi alapon állanak és minden alakulásnál több maradt meg a régiből, mint a mi megváltozott.

Az élő jog előadásánál tehát mindazt átveszszük a történetből, a mi annak gyökérszála, kiegészítő része, a mi megérthetéséhez szükséges.

Átveszszük, de nem azért, mintha azt gondolnók, hogy ezzel az élő jogot feldolgozhatjuk, hanem hogy magunk elé állítsuk igazi alakjában, tartalmában, vagyis a feldolgozásra alkalmas állapotban. A feldolgozás ezzel kezdetét sem vette, hanem csak az élő joghoz csatoltatott a mi hozzá tartozik, hogy az intézmény való individualitása előtűnjék. Itt van a különbség és nem az alkalmazandó módszernél a történelmi alkotmányok és azok között, melyek a régít feladva, az állam életét új alapokon szabályozták. Míg ezeknél a történelmi átvétel szüksége csekély lesz, addig a történelmi alkotmányoknál nagy mértékben fog jelentkezni.

Hogy néhány példát is felhozzunk, kérdem, ugyan hogyan lehetne a történet odavonása nélkül, jogi feldolgozásra szükséges világossággal megismertetni: a magyar törvényhozás szervezetét, a törvényhozói organum elemeinek egymáshoz való viszonyát, az országgyűlés két házának alkatelemeit, főrendi családok, zászlós urak (ma pusztá czímek birtokosai) jogállását? Miként kerül a jogegyenlőséget hangsúlyozó 1848-diki alkotmányba a nemesi rang, mint választói qualificatió, vagy még inkább, hogy miért bírnak az 1872-ig régi jogon választók, ez alapon éltek fogytaig választói joggal? Mi magyarázza meg a főrendiház címét; a királyi hitlevél tartal-

mát a visszahódítandó részekről, az aranybulláról: a Felső jogállásának több momentumát, címeit a mellékországokról: a visszakebelezési törvényeket, a visszakebelezési eljárást, mely néha rendelettel kezdeményeztetett; Dalmácia, Fiume viszonyát az államhoz; a horvát-szlavon részekre vonatkozó intézkedéseket; a Magyarország és Ausztria közti viszonyról pl. ama tétel hangsúlyozását, hogy Magyarország sem birodalmi tanácsot, sem bármi néven nevezhető központi parlamentet el nem fogad? stb. stb.

E tételeknél és még igen számosaknál oda kell vonni a történetet, hogy az államjog tárgyalása, mint önálló külön tudományszaké, magában is már kerek egészet szolgáltat-hasson. De ezzel az élő jog feldolgozva még nem lett, csak kiegészült. S a mint az összehasonlító módszer nem válik be az élő államjog feldolgozásánál, épúgy nem válik be a történeti módszer sem. Mind a kettő tényező lehet az eredmény-hez, de csak úgy, hogy az előbbi az író ismeretkörét szükséges mérvben kiszélesíti, az utóbbi pedig az anyag szükséges kiegészítését eszközöli.

Körülbelül hasonló jelentőségű a régebbi írók által ajánlott bölceleti módszer is. Az államéletnek bölceleti alapon való kifejtése más munkakörbe tartozik, a mely midőn azt elvontan elemzi, már akár általában, akár bizonyos alkatokban (monarchia, köztársaság stb.) a positiv joggal szemben mégis csak a prioristicus megállapodásokra jut, pedig non ex regula jus summatur, sed ex jure, quod est, regula fiat. Ezért a régi értelemben vett bölceleti módszer az államjognak jogi szempontból való feldolgozásánál ma már meghaladottnak tekinthető, habár a bölceleti államtan nagy jelentőségét a tudás mélyítésére s így közvetve a positiv jog feldolgozásánál is el kell ismerni.

Valamely tudományszak helyes módszere csak az lehet, a mely tekintetbe veszi a feldolgozandó anyag természetét,

tulajdonságait épügy, mint a tudományos munka feladatát. Abban mindnyájan megegyezünk, hogy a tudomány célja az igazságok kiderítésében, rendszeres kifejtésében rejlik, megfelelő módszere pedig az, mely erre képessé tesz. Az egyes tudományszakoknál ugyanez áll, csakhogy külön-külön körökre szűkítve. Ha már most egy szaknak élő jog a tartalma, annak tudományos feldolgozása más nem lehet, mint azoknak az igazságoknak kiderítése, rendszeres feldolgozásban harmonikus egészszé összefűzése, melyek az élő jogban rejtekeznek. Igaz, hogy az államéletnek más oldalai is vannak és ezek adják meg az állambölcseleti és politikai stb. szakoknak a jogosultságát, de miután egyik oldala mégis csak a jogi, ha ezt külön tudományszaknak vesszük, mint tényleg az államjogban történik, annak az éppen most mondott feldolgozása elől ki nem térhetünk. És így az államjogra megfelelő módszer az lesz, mely azt szigorúan a jogi tudomány részének tekinti és ennek megfelelő munkát ajánl. Kívánja, hogy a történetileg kiegészített és így a maga valóságában bemutatott élő jogot behatóbb elemzés alá véve, azt jogilag áthassa; hogy kifejtse azokat az alapelveket, melyekre egészben támaszkodik, kifejtse az egyes szabályok s az általok alkotott intézmények jogi természetét; bemutassa ezeknek egymással való szoros összefüggését; szigorúan vonja meg a következtetéseket; és szabatosan határozza meg a fogalmakat, praecis terminológiát teremtsen, kellően indokolt kategóriákat állítson fel. Egyszóval hasonló természetű munkát végezzen, mint a milyen a magánjog körében folyt és folyik s a mely ezt mint tudományt olyan magas fokra emelte, illetve a jogtudományt megteremtette. E munkát pedig az anyag teljes ismeretével rendelkező logikai gondolkodás végzi és csakis az ilyen munka eredménye lesz csak képes a gyakorlati élet igényeit is kielégíteni.

A multban ugyan igen gyakran hallhattuk, hogy a közjogi életnek olyan sajátságos alakulásai vannak, melyek nem

vezethetők vissza általános alapelvekre, ellenmondanak minden kategorizálásnak, meghatározásnak. Tarthatatlan állítás. Ezzel a közjognak tudomány-voltát támadjuk meg, a helyett, hogy elismernők a valót, hogy e téren, mert eddig kevés történt; most sok nehézséggel keli küzdenünk, s az anyag hiányosabb közjogi ismereteinknek ma még kevésbé hódol. Továbbá attól a veszedelemtől sem lehet tartani, a mire Mohl figyelmeztet, hogy a plausibilis magyarázat majd elvezet a jog való tartalmától. Mert mégis csak czélszerűbbnek látszik, ha az analysis nyugodt időkben, egyedül az objectiv tartalom kiderítésén fáradozó nézetek átszűrődésével folyik, mint ha egyes váratlanul fölmerült esetben kell egyszerre határozni. A jog alkalmazását ekkor is annak mikénti felfogása végzi, csak hogy nem az eszmék cseréjében megérett, hanem az ötletszerű.

Hogy e módszert milyen elnevezéssel jelöljük, az igen másodrendű kérdés. Nevezhetjük dogmatikainak, kiemelve, hogy a szakmában feltalált igazságokra támaszkodva dolgozik; vagy joginak, mivel az anyagot szigorúan jogilag tárgyalja, a mi nem volt főczélja az eddig alkalmazott egyéb módszereknek; avagy civilistikusnak, hogy kitűnjék, hogy a magánjogban végzett munkához hasonló természetűt kíván, vagy publicistikusnak, mert közjogi megállapodásokra törekedik. Tudományos mindenesetre lesz, ha az élő jogban foglalt igazságokat kideríteni és egységes egészszé összefűzni képes; a miről pedig már az eddigi tapasztalat is teljesen meggyőzött.

Igaz, hogy voltak és lesznek is egyes túlkapásai, a milyen volt pl. hogy a magánjognak megállapított fogalmait egyszerűen átültették: hogy most a közjog körében tegyenek szolgálatot, nem véve észre, hogy a közjognak annyira megvan a saját individualitása, hogy idegen körben keletkezett fogalmakkal az meg nem magyarázható. A mi azonban ismét

nem zárja ki, hogy egyes műszókat (személy, képviselet stb.) át ne vegyünk, csakhogy jelentőségüket külön kell meghatározni azon tartalom jogi tüneteiből, melyre itt alkalmaztatnak. De az ilyen túlkapásokat nem lehet a módszernek felróni, a kezdet nehézségéből következtek azok és még inkább a természetes reactióból: ha egy görbe vesszőt egyenesre akarunk hajlítani, rendszerint a másik oldalra görbitjük meg.

Végre ez irány nem jelent banquerouteot a régi magyar közjogi tanokra és felfogásokra, hanem szigorúbb ellenőrzést. Sőt bizalommal közeledik hozzájuk, hisz azok is a gondolkodás eredményei s csak ha látja hiányaikat, akkor tér el tőlük, nem tartja fenn pusztán azért, mert szürkék a vénségtől.

Bizonyára nálunk is lesznek ellenzői a szigorúan keresztülvitt jogi módszernek, de az egyszer tény, hogy az államjognak, mint a jogi tudomány részének, kizárólag történeti, politikai stb. művelése ma már az elmúlt időkhöz tartozik.

Nagy Ernő.

A KÉPÍRÁS.

A Mária-Dorottya-egyesület által rendezett előadások sorozatából.
Előadatott 1892. február 18-án.

Mi a szépérzet, melyet lelkünkben számos észrevevés felkölt, melynek fokozata sokféle, de természete mindig ugyanaz?

Platontól kezdve mai napig sokan megkísérelték e probléma megoldását. Újabb időben különösen a németek kutatták nagy buzgalommal a szépérzet mivoltát, különböző philosophiai rendszerek keretében, de kivált mély értelmű s nem kevésbé bátor, sőt vakmerő metaphysika útján kerestek választ a nehéz kérdésre. Az egyik rendszer jobb, a másik kevésbé jó; az okoskodás többnyire meglepően ügyes, de egyikben sem lelünk teljes megnyugvást, mert egyik sem találta meg a nagy rejtély nyitját.

Mindjárt az elején menthetetlenül unalmassá válnék ez előadás, ha felsorolnám azok nevét, kik a problémával megpróbálkoztak és elhitték, hogy azt fölfejtették. És ha elkezdéném felsorolni a formulákat, melyekbe mindegyik összefoglalta a nagy fölfedezést!

Aristoteles és Longinus, La Harpe és Batteux, Mendelssohn és Winkelmann, Kant és Hegel, hogy egy hollandit is említsek: Hemsterhuis, s még egy angolt: Shaftesbury és a többi.

Mendelssohn formulája ez: A szép lényege az egység a sokféleségben.

E formulának van néhány jó sajátsága. Először rövid, másodsor rövidsége mellett van benne két ellentétes fogalom, t. i. az egység és a sokféleség, harmadszor e két ellentétes fogalom bizonyos világosságot és élt, sőt valószínűséget kölcsönöz neki, s úgy látszik, mintha megoldaná vagy legalább ketté vágná a csomót. A negyedik sajátsága azonban, hogy a kérdés lényegét nem is érinti. Az angol írók azonban szeretik.

Van egy másik formula, mely nagyon hasonlít hozzá, s nálánál nem rosszabb, de nem is jobb. Így szól: A mint két szemünk van, de csak egyet látunk, úgy a szép is egy, de sokféle annak a nyilvánulása. Ezt meg kivált a francia írók szeretik.

Winkelmann formulája a híresebbek közé tartozik, így szól: A szép oly valami, a miről könnyebb megmondani, hogy micsoda nem, de nehéz megmondani, hogy micsoda.

Nyilvánvaló, hogy ez éppen úgy ráillik a bölcsességre, az igazságra és egyebekre, de ezeket éppen oly kevésbé határozza meg, mint a szépet.

A német philosophiai rendszereknek sikertelen vesződségét e nehéz kérdéssel, Schopenhauer, e nagy elme azzal fejezte be, hogy hangversenyekre járt és a zene hangjain elandalodva, a hindu nirvana, a nem-akarás, a világról, az élet örömeiről való lemondás ölében keresett menedéket.

Tehát még várunk kell a megoldásra. De ha a további várakozásra adjuk magunkat, ne feledkezzünk meg egyről, arról a kérdéstről t. i., vajjon a szép lényege egyáltalán megérthető-e, és nem végtelen-e, a mit értelmünk fölfogni nem képes, a mennyiben gondolkodásunknak nincs vele egyenlő értékű, neki megfelelő formája?

Az út, melyet a jó öreg Aristoteles követ, még a leg-helyesebb. Módszere abból áll, hogy a szépnek egy-egy vonását megjelöli itt is, ott is. Igaz, hogy az emberiség a századok

folyamán a művészet minden ágában számos remekművet alkotott, melyek akárhányszor éppen azért remekművek, mert nem felelnek meg az itt is, ott is megjelölt szép vonásokból alkotott szabályoknak. Sőt mi több, felfödözzük azt is, hogy vannak remekművek, melyek semmiben sem hasonlítanak egymáshoz, merőben ellenkeznek egymással és mégis szépek és remekművek. De azért nem veszítjük el kedvünket, nem hagyjuk cserben Aristotelest, hanem lankadatlanul folytatjuk tovább azt, a mit megkezdett s megjelöljük a szép egy-egy vonását itt is, ott is. A nagy problémára azonban körülbelől nem is gondolunk, mert tudjuk, hogy ez út úgy sem vezet el annak megoldásához.

Ekként Aristoteles módszere, mert nem száll le az élvek mélyébe, mert inkább gyakorlati, mert közelebb áll az emberi szellem természetéhez: azért nem is fogja egyhamar divatját múlni, utánunk még sok nemzedékre fog átszállani kedves örökségül. Különösen manapság a gondolkodás gyakorlatibb; nincs hajlam az elvont, a szemlélődő elmélkedésre. A mai szellem a művészet alkotásain nem a szép lényegét keresi, hanem iparkodik azokat tapasztalati úton minél több szempontból megvilágítani.

A történeti fölfogás így jutott érvényre az újabb időben. Annyi század lefolyása alatt annyi nemzet mily sokféle és merőben ellentétes művet alkotott. E művek szépsége fölött az elvont aesthetika izgatásai folytán nagy vita keletkezett és a vitázó felek egymást meg nem értették. Ekkor előállt a történeti fölfogás és a nagy vitát ketté vágta azzal a formulával, hogy az egyiptomi gúlát és templomot egyiptomi, Zeus olympiai szobrát görög, a római Pantheont vagy amphitheatrumot római, a csücsíves templomot középkori, a barokk-művészetet a XVI. és XVII. század álláspontjából kell tekinteni és megítélni. A chinai művészet alkotását természetesen chinai szemekkel kell nézni. Más szóval ez

annyit jelent, hogy semmiféle elméleti aesthetika sem ad jogot arra, hogy az egyik művészet álláspontjából ítéljünk a másik fölött, mert a művészet idők és népek szerint más és más. Ki merné például ma azt állítani, hogy a fazekas, a ki egyszerű főzőedényt készít, művész és művészi munkát végez. De mikor a kőkorszak ősembere kezével a nyirkos agyagból az első edényt formálta, vagy a csalitban tördelt vesszőkből fonadékot készítve előállítá az első szövetet, e tevékenység valóban művészet volt. És midőn fölébredt benne a veleszületett utánzási ösztön és fából kifaragta az ember képmását, ez művészi alkotás volt.

Ez a történeti formula nagyon megingatta a metafizikai formulák hitelét. Nem csuda, hogy kimentek a forgalomból.

Winkelman száz évvel ezelőtt Montesquieu módszerét utánozva, azt feszegette, hogy mely kormányforma kedvez leginkább a művészetek fejlődésének; a tapasztalati módszerekben sokkal iskolázottabb elmék újabb időben vizsgálódásukat kiterjesztették amaz országok természeti viszonyaira és egyéb intézményeire, melyekben a művészetek a virágzás kisebb-nagyobb fokát érték el.

Utóbb a kutatás még nagyobb kört ölelt föl, kiterjeszkedett a művészeti tevékenység minden tényezőjére és minden körülményére. Ma tanulmányozzuk a könyveket, a természet tünetényeit, az intézményeket és a szokásokat, a művészetet, műveik tárgyát és hatását physiologiai és psychologiai szempontból, és különös gondot fordítunk a művészetek technikájára.

E vizsgálódás bármily széleskörű, mégsem deríti föl a szép mivoltának mélységes titkát. Mindazáltal meg lehetünk elégedve az eredménynyel, melyet e vizsgálódás által elérünk. Úgy járunk vele, mint az egyszeri apa gyermekei. Atyjuk halálos ágyán elárulta nekik azt a nagy titkot, hogy szántó-

földjükön nagy kincs van elásva. Hozzáfogtak és fölhányták az egész szántóföldet. Kincset nem találtak, de bőséges termésük lett. Mi sem találjuk meg a kincset, de ismereteink szaporodnak, látóköriünk kibővül.

Nem hálátlan foglalkozás a művészeteket technikai szempontból vizsgálni. Sőt mondhatjuk, hogy éppen oly melőzhetetlen, mint a többi.

Általa nyerünk tájékozást a művészeti gyakorlat szinte beláthatatlan sokféleségében. Önként következik tehát, hogy ez egyik legáltalánosabb érvényű, sarkalatos szempont, melyet a művészeti alkotásoknál figyelembe kell venni. A művésznek, hogy valamely művet alkothasson, legelőször anyagra van szüksége, azt kell kezébe venni: hasonlóképen az anyag legyen érzetünknek legelső kalauza, az föltárja előttünk és megérteti velünk azt, a mit különben észre sem vettünk volna, s megtanít a művészi alkotásból oly élvezetet meríteni, mely egészséges forrásból fakad és mindig megőrzi üdeségét,

Bármilyen nagyszerű és általános érthető legyen valamely művészi alkotás tárgya, s bármilyen tökélyvel legyen az fölfogva és előállítva, helyesen csak akkor értjük meg, teljesen csak akkor élvezhetjük: ha tudjuk, miképen készült, ha ismerjük előállításának anyagi föltételeit és eszközeit, úgy hogy az alkotás ez oldala sem titok ránk nézve.

A művészet egyik ága sem oly érdekes, tanulságos és meggyőző, egyik sem nyújt technikai szempontból oly változatos látványt, mint a képírás.

* * *

A rajzoló művészetek nagy családja két csoportba oszlik. Az egyik, mely alkotmányokat állít elő, azaz alkot. Ez az építészet és a művészetek mindazon ágai, melyek hasonló eljárást követnek és műveik legnagyobb része szorosan az épülethez tartozik, annak berendezését képezi. A másik

csoport az, mely utánoz, tehát a melynek forrása és elve az előbbiétől merőben ellenkezik. Ez a szobrászat és a képírás. De szorosán véve, ezek is az épülethez, mintegy anyaművészethez tartoznak, a mennyiben eredeti rendeltetésük az, hogy az épületet, vagy az épülethez tartozó egyéb kisebb alkotmányokat diszítsék.

Az anyaművészethez képest a szobrászat és a festészet ekként mintegy testvérművészetek gyanánt tűnnek föl. Azonban közöttük is nagy a különbség. Csak egy közös vonásuk van: az utánzás. Egyebekben oly elütők egymástól, hogy szinte nehéz őket testvérművészeteknek mondani.

A szobrászat az alakot mind a három testi kiterjedésében, t. i. magasságában, szélességében és vastagságában utánozza. A domború mű éppen úgy, mint a szobor.

A képírás sík fölszínen utánoz és pedig a három kiterjedés közül kettőt ad vissza, míg a harmadikat, a kiterjedést elülről hátra látszattal, csalódás előidézésével pótolja.

A két utánzó művészet anyagra nézve is különbözik egymástól, de különbözik kivált abban, hogy a szobrászat tárgyára nézve korlátoltabb a festészetnél.

A szobrászat az egyes alakokat vagy legfeljebb alakok csoportját ábrázolja; a képírás határa ellenben a látóhatár, ábrázol oly kiterjedésű területet, a milyent szemeink látnak és e területben mindent.

Azt mondhatjuk, hogy a festészet kiterjedésre és tárgyra majdnem korlátlan, felöleli az egész látható mindenséget; főtárgya az ember és a körül csoportosul az egész látható természet.

A képírásnak ahhoz, hogy sík fölszínen előállítsa a valóság utánzatát, két eszköze van: a rajzolat és a festék. A rajzolatba beleértjük a fényt és árnyékot, mely a testnek a domborúság látszatát kölcsönzi.

Mi a rajzolat?

A rajzolat az a vonal, melylyel körülzárjuk a területet, melyet valamely tárgy elfoglal. Körülzárjuk a tárgy formája, de nem egyszersmind nagysága szerint. A rajzolat tehát a valóságnak nem igazi mása, hanem annak csak lászata. Mindazáltal a rajzolatból az ember megismeri a tárgyakat, mert azoknak leglényegesebb alaki sajátságát, sőt jellemét is visszaadja. E szerint a rajzolat a sík fölszinen való utánzásnak a leglényegesebb eszköze.

A többi eszköz fokozhatja a hasonlóság hűségét és élénkségét, de lényegeset már nem adhat hozzá.

A világosság és az árnyék megjelölése, vagyis a domborúság, teljesebbé teszi az utánzatot. De a domborúság is csak látszat. Hogyan? Úgy, hogy a valóságban a mely tárgynak fölszíne nem egy síkba esik, hanem vannak kiemelkedő és mélyebben levő részei, azokon a világosság különféle fokban oszlik el. A képírás a világosság és az árnyék e megoszlását, vagyis az okozatot utánzóván, előidézi a domborúságnak, az oknak látszatát.

A szín a tárgynak nem lényege, mert azt nélküle is megismerjük, ámbár semmi tárgytól sem választható el, a mennyiben azokat általa fogja föl látó érzékünk.

E szerint a festék, mely a szín hordozója, a megismerés szempontjából alsóbbrendű eszköze lenne az utánzásnak. De minthogy a művészi utánzásnak nem az a célja, hogy az értelmi megismerésnek szolgáljon, hanem hogy a valóságot minden lényeges sajátságával visszaadja, azért a szín a rajzollattal egyenjogú eszköze a képírásnak és a hatásnak éppen oly fontos tényezője. E két vetélytárs felsősége különben a technika, a tárgy és a művész fölfogása szerint váltakozik. Vannak képek, melyek azért remekművek, mert jól vannak rajzolva, s olyanok, melyek remekművek, mert jól vannak színezve. Mindez a tapasztalat által oly kétségtelenül bizonyított tény, hogy a rajz és szín fölött még 15—20 év előtt

is folytatott nagy vitával fölösleges bővebben foglalkozni. Az már meghaladott és érdektelen álláspont.

Ennél sokkal érdekesebb tény az, hogy a rajzolatból csakis az ember ismeri meg a tárgyakat, az állat nem. Az utóbbira nézve az utánzásnak nélkülözhetetlen eszköze a szín.

Zeuxis és Apelles egyszer versenyeztek. Az egyik szőlőfürtöt festett, melyre a madarak rászállottak. A másik függönyt festett, de ellenfele azt hívén, hogy ez a festményt takaró valódi függöny, azt el akarta távolítani. A verseny bírái úgy ítélték, hogy az a győztes, a ki a festőt tévesztette meg.

Hogy a professori fűszer se hiányozzék, idézek és igazán kedves és tanulságos olvasmányul ajánlok egy könyvet, melyből az előbbieken egyet-mást fölhasználtam. Rudolf Töpffer írta és *Réflexions et Menus Propos d'un Peintre Genevois* a címe. E szerző nincs megalégedve a görög verseny bírák ítéletével. Azt mondja, hogy a pálmát Zeuxis érdemelte: mert a ki az emberekben kelt csalódást, annak elég, ha a képirás egy eszközével tud bánni; a ki ellenben a madarakat tévesztette meg a festett látszattal, annak a másik eszközhöz, a színhez is kellett érteni.

A megbeszélte eszközök csupán maguknak az alakoknak vagy tárgyaknak sík fölszínén való utánzására elégségesek. Ha akár az egyes alakot, vagy az alakoknak és tárgyaknak csoportját a térben akarjuk feltüntetni, vagyis azt akarjuk, hogy a térben levőknek látszassanak, a mely tér t. i. a valószínűségnek megfelelően, nemcsak jobbról balra és alulról fölfelé, hanem elülről hátra, azaz befelé is terjed: akkor ezt a tért is kell utánoznunk.

A tér e három kiterjedésének a sík fölszínén látszat szerint való előállításához egy eszközünk van: a távlati látszat, mely egymástól merőben különböző két részből áll: a vonaltávlat és a légtávlat.

A vonaltávlal a formákat helyzet és távolság szerint való megjelenésükben adja vissza, tehát a rajz körébe tartozik. A tárgyak kisebb vagy nagyobb távolságát: a formák vonalainak és a színeknek határozottabb, majd fokozatosan elmosódó előállítását a légtávlal által tüntetjük fel.

* * *

Noha a rajzolat a tárgyakat lényegük szerint adja vissza és az emberre nézve fölismerhetővé teszi a valóságot, mindazáltal a szín, minthogy minden tárgynak mellőzhetetlen sajátsága, a sík fölszínen való utánzás művészetében nagy szerepet játszik.

Nem tekintve egyebet, csakis a festmény előállításának anyagi föltételeit, könnyű belátni, hogy e szerep fontosságának egyik ismertető jele az, hogy a szín szerint való utánzásból áll elő a festészet sokféle faja. És a hányféle a faj, annyiféle változatban tünteti föl a festészet a valóságot.

A színnek hordozója ugyanis a festék, a valóságnak színeit tehát ennek segélyével utánozzuk; a festék anyaga pedig többféle, és minthogy minden anyagnak más és más a sajátsága, a szerint másként és másként kell vele bánni. E bánásmód képezi alapját a festészeti technikáknak és szabja meg első sorban a művészi fölfogást. A művészi fölfogás és a technika egymástól el nem választhatók, mindig együtt járnak.

Ha már most a technikákat akarjuk fölsorolni, vajjon melyiket illeti meg az elsőség?

Régiség szempontjából a szövés és a himzés az első. Valószínű, hogy ez a legrégebb képirási technika. Az eljárás kezdetleges egyszerűsége is erre vall. Színes fonalak összerakása útján utánozza a szövészet és a himzés a valóságot. Ez utánzat úgy rajz vagyis formai, valamint színbeli hasonlóság tekintetében föltötte korlátozott. A kettő közül azonban

a szín aránylag jobban megközelíti a valóságot, mint a rajz, a miből következik, hogy a szövés és a himzés útján előállított ábrázolás esztétikai hatásának, művészeti becsének főltétele a színekben rejlik és nem a rajzban. Az ilyen művek külön csoportot képeznek s`megkülönböztetésül dekoratív festészeti műveknek nevezzük, a mi azt jelenti, hogy művészeti főadatuk a színes diszítés.

A képszövés és a képhimzés régiségét látszik bizonyítani az is, hogy vannak igen régi agyag edények, az ismeretek közt a legrégebbek, melyeknek diszitménye a szövet diszítő formának egészen megfelel. A geometriai vonalokról nem szólva, az azokat diszítő emberi és állati alakok első pillanatra elárulják, hogy szövött és himzett munkák másolatai.

A régiek, t. i. az ókoraik során meg kell említenem, hogy volt nekik egy festészeti technikájok, az enkaustika, a viaszos festékekkel való képirás, mely ma nincs gyakorlatban. Eddig csak írott kútfők néhány adatából volt róla tudomásunk, s hogy miből állott, azt jól-rosszúl sejtettük. Nem régiben Egyiptomban a kereszténység első századaiból való sírokból számos képmás került napvilágra, a mely képmások viaszos festékekkel deszkára festve az elhunytat ábrázolják. Ilyen festményekből áll a Graf-féle gyűjtemény, mely Budapesten is ki volt állítva. Ezek világosítottak föl az ókori enkaustikáról s ezekből ugyanakkor megértettük a görög és a római íróknak nem egy oly megjegyzését, mely eddig úgyszólván csak üres vagy legjobb esetben sokféleképen magyarázható szavak értékével bírt.

Az ókoriak többi technikája mind gyakorlatban van ma is és kívülök újabbakkal is dicsekszik a képirás.

Sokféleképen lehet a technikákat osztályozni, a szerint, hogy milyen szempontból tekintjük.

Előbb említettem, hogy a képirásnak eredetileg az volt az egyedüli hivatása, hogy diszítse az épületeket és az épü-

lethez tartozó, azt kiegészítő tárgyakat, ideértve az ember ruházatát és egyéb ékességeit is.

Az egyik szempont tehát az, hogy a festészeti technikák közül, melyek vannak szorosabb, melyek lazább kapcsolatban az épülettel és a hozzá tartozó tárgyakkal és melyeknek nincs közülük az épülethez. Egy másik szempont ismét, hogy eszközeinél fogva az utánzás hűsége tekintetében mely képrési eljárás korlátozottabb és melyik közelíti meg jobban a valóságot. További szempont lehet a tartósság kérdése, vagy pedig az, hogy melyik technikának miféle tárgyak felelnek meg leginkább.

Összesen négy szempontot jelöltem meg. Tetszés szerint választhatunk közülök. Ha mind a négyből egyenkint tekintve, négyféle osztályba sorozzuk a technikákat, azt fogjuk tapasztalni, hogy azok majdnem egészen egybevágók. A mely festési technika az épülettel szorosabb kapcsolatban van, az egyszersmind az utánzás hűsége tekintetében többé vagy kevésbé korlátozott, továbbá rendszerint aránylag legtartósabb és a vele előállított ábrázolás tárgya rendszerint nagyobb jelentőségű, általánosabb érvényű és könnyebben érthető. Az épületet kiegészítő kisebb tárgyakat díszítő festési technikák szintén korlátozottabbak, szintén tartósabbak, az ábrázolás tárgyai azonban csekély jelentőségűek. Ellenben a technikák, melyek az épülettel lazább vagy semmi kapcsolatban sincsenek, azok az utánzás hűsége tekintetében sokkal tökéletesebbek, élénkebbek, kifejezésük megkapó, de rendszerint kevésbé tartósak, az ábrázolás tárgyára nézve pedig szinte beláthatatlan változatosságúak, a legnagyobb eseményektől kezdve a köznapi élet minden jelenségét, a legmagasabb erkölcsi tartalmú tárgyaktól a kis virágszálig mindent, az egész látható természetet felölelik.

Nézzük már most az előrebocsátott általánosságot a részletek világtításában.

A színes fonalakkal, a képírás ez ősi technikájával előállított utánezatát a valóságnak, a nagy falkárpitokon kezdve, melyek sokszor történeti nagy eseményeket is ábrázolnak, megtaláljuk mindenütt: bútorunkon, ruháinkon éppen úgy, mint pénztárczáinkon és a könyvünkben kegyeletesen őrzött olvasó-jegyzen. Kevésbé tartós művek, a rajtuk lévő ábrázolások tárgya igen különféle, természetehűségök fölötte korlátozott.

Az épületet dekoráló és vele szoros kapcsolatban levő képírói művek: a mozaik kép, az üveg kép, az agyagba égetett kép, továbbá az akár száraz, akár nyirkos vakolatra festett al secco és al fresco falkép.

A szövött és hímzett kép színes fonalak, a mozaik ellenben színes márvány, terracotta vagy üveg kockák összeillesztéséből keletkezik. A különbség tehát csak az, hogy az előbbinek anyaga hajlékony, az utóbbié pedig merev, kemény. És miként az épület összeillesztett kövek szövete, úgy a mozaik képről is mondhatjuk, hogy színes kövekből épített ábrázolás. Sőt a további hasonlat sem veszedelmes. A művészi munkát az építész végezi, midőn megrajzolja az épület tervét; a többi a kézművesek dolga. A mozaik kép előállításánál is a föladat művészi része a színezett ábrázolásnak, az úgynevezett kartonnak eredeti nagyságban való elkészítéséből áll; a kockákat az előbbinek nyomán a falon kézművesek illesztik össze.

A mozaik tehát előállítása módjánál fogva a fallal vagy a padlóval, mint annak egy része és felső rétege, szoros kapcsolatban van. Az anyag merevségéből következik, hogy az ábrázolás a formák és a színek természetehűsége tekintetében nagyon korlátozott. Művészeti föladatát eredetileg az épületnek egyedül színes diszítése képezte. A görögök így fogták föl, a mozaikból mustrás padlókat állítottak elő. Későbbben, a görög művészet utolsó idejében, valóságos képeket

készítettek mozaikból, de csak padló díszítésére használták. A bizanczi és a IV—XII. századbéli olaszországi művészet, mely utóbbi sok tekintetben az előbbinek hatása alatt állott, a mozaik képnek e pusztán dekoráló föladatát kibővítette, a mennyeiben színes díszül is, de kapcsolatosan jelentős tartalmú ábrázolások előállítására használta. Az aranyalapú mozaik képek páratlanul gazdag, kápráztató dísz kölcsönöznek Ravenna, Róma, Velence és Palermo említett századbéli templomainak, s ugyanakkor a Megváltót trónon ülve vagy a felhőkön lépdelve, mennyei környezetben, az isteni fönség és hatalom teljében mutatják be. Az ábrázolás színes pompája szemeinket gyönyörködteti, tartalmának magasztossága pedig fölemeli lelkünket.

Az üveg kép sokban hasonlít a mozaik képhez. A különbség tulajdonképen csak az, hogy az előbbi áttetsző, az utóbbi nem áttetsző. A művészi föladat ennél is ábrázolás rajzának, mondjuk tervének megalkotására szorítkozik. E rajz egyes részeivel megegyező darabokat a színes üveg lapokból kimetszik, egyik-másik darabot, úgy mint a rajz mutatja, zománcozás által árnyékolják, azt beégetik, végül a darabokat ólom szalagok segítségével összeillesztik. A legrégebbi, a X. és XI. századbéli színes ablakok éppen oly mustrás díszítményűek voltak, mint a régibb görög mozaikok. Utóbb a technika fejlődése folytán lehetséges volt alakos ábrázolásokat is előállítani. A mai üvegfestés sokkal fejlődöttebb a középkorinál, de azért a formák és színek természetűsége tekintetében sokkal korlátozottabb, semhogy a dekoráló művészet föladatát túlléphetné. Elválaszthatlanul szoros kapcsolatban van az épülettel, törekenységét nem tekintve, anyaga az idő vasfogától éppen úgy nem fél, mint a mozaik. A csücsíves építés ideje volt egyszersmind az üveg képnek is a legigazibb kora. Bűvös fényvel árasztá el a templom belsejét, díszítő erejének hatalma fölülmúlja még a mozaik képét is, de a

diszító hatással jelentős tartalmú ábrázolást nem volt képes összekötni.

Az égetett agyag lapon fémoxydos festékekkel előállított és beégetett festmény az előbbiekhöz hasonló, sőt az égetéssel járó bizonytalanság még fokozza az utánzat hűségének korlátozottságát. E technika a perzsa és az arab-mór művészet körében érte el a legszebb fejlődést.

Az épület falainak legegyszerűbb technikájú színes diszítése a vizes festékekkel száraz vakolatra való festés. Olasz szóval élve úgy nevezzük: *al secco*. A fal burkolatára, a vakolatra festett kép szintén szoros kapcsolatban van az épülettel, nem oly tartós, mint az előbbieket, de nem is oly nehézkes, a természetűsége sokkal jobban megközelíti s azért dekoráló hivatását teljesítve, az ábrázolás által egyszerűsre mind élénk állítja ama cél jelentőségét is, a mire az épület szolgál. Sőt akárhányszor megesik, hogy az ábrázolás fokozott élethűsége és a kifejezés nagyobb élénksége, melybe már egyéni jellemző vonások is vegyülnek, szinte elnyomja a festmény diszító hatását; láttára a diszitmény iránt való szépérzetünk föl sem ébred, csakis az a másik szépérzetünk reagál, melynek az ábrázolás tartalma szól.

Ilyen falképek diszítik a régi egyiptomiak és az ó-keresztények temetkezési helyeit, de a pusztá diszitménynél nagyobb jelentőséggel bírnak, a mennyiben meghatóan tolmácsolják e két nép derült világnézetét, mely a lélek túlvilági életének erős hitében oly fönséges nyugodtsággal nézett a halál elé. Nem tudjuk bizonyosan, de igen valószínű, hogy al *secco* festésűek voltak Polygnotos falképei is, melyekről Aristoteles nem azt jegyzi föl, hogy mily szépen diszítették az athenaei tarka-csarnokot, meg a knidosiak delphii csarnokát, hanem dicsérőleg kiemeli hatásukat ama másik szépérzetre; azt mondja, hogy a mester igazán ethikus. A festés e technikája román és a csúcsíves építés korában nagy

szerepet játszott, de ez utóbbi korban kivált dekoráló jelleggel bírt.

Újabb időben chemiai vizsgálat alá vetették a Vezuv által eltemetett campániai városok, névszerint különösen a Pompéi romjai között fönmaradt falfestményeket. Kiderült, hogy ezek nem viaszos, de nem is al secco, hanem al fresco festésűek. Kétségtelen tehát, hogy a régiek már ismerték a festés e technikáját. Utánuk nyoma vész. Úgy kell azonban lenni, hogy hagyományként nemzedékről nemzedékre szállott, vagy talán újra találtak föl, midőn a XIII. század végén Cimabue és Giotto művészetével ismét megjelent és megkezdé fényes pályafutását, mely egyszersmind egyik legszebb része a képírás történetének.

Az al fresco kép az ábrázolás tárgya tekintetében megegyezik az al secco festésű képpel, az épülettel azonban még szorosabb kapcsolatú és tartósabb is, mint emez, de a színek utánzásában valamivel korlátozottabb. Mind e sajátosságai kivilágnak az előállítás módjából. Olasz neve azt jelenti, hogy nyirkos vakolatra festik vizes festékekkel. Mint az üvegeknek, úgy ennek az előállítása két részből áll. A művész mindenekeelőtt elkészíti az ábrázolás pontos rajzát, oly részletesen kidolgozva és oly nagyságban, a milyen nagy lesz maga a festmény. De míg a mozaiknál a színezett képnek az üvegfestménynél pedig a rajznak elkészítésére szorítkozik a művész föladata, addig a szó legteljesebb értelmében művészi munka az al fresco falkép előállításának második része is. A művész a vakolatnak jól elkészített nyirkos rétegére mechanikai eljárással átviszi a rajzot és a szerint vizes festékekkel megfesti a képet. Az a jó vakolat, mely minden idegen anyagtól, kivált pedig salétromtól egészen mentes. Festeni csak addig lehet, míg a vakolat nyirkos. Minthogy a vakolat azonnal magába veszi a festéket, az ecset elhibázott vonásait kiigazítani lehetetlen. Fő követelmény tehát a gyorsaság és a

föltétlenül biztos festés. A vakolat a festéket magába veszi s a vakolatban levő mészsav, a festékek és a levegőből hozzájuk járuló szén-sav összevegyülnek, belőlük a fal felszínén alig észrevehető vastagságú, teljesen áttetsző jegeczhártya képződik, mely a festékek színét, tehát magát a festményt megvédi a külső romboló hatás ellen. Ebből támad a szoros, a benső kapcsolat a fal és a kép között, továbbá ez biztosítja a kép tartósságát. Az előállítás első részében mi sem akadályozza a szabatos rajzot, a formák természetű utánczolását, ellenben a leggyorsabb és legbiztosabb ecset sem részletezheti a színek árnyalatait. Nyilvánvaló tehát, hogy az al fresco kép aesthetikai ereje nem a pompás diszitó hatásban, hanem az ábrázolásnak a formák által kifejezett tartalmában rejlik. Mondjuk így: kevésbé diszitó, inkább kifejező festmény, s azért élénk, jellemző kifejezést követelő, jelentős tárgyakat választ. A XIV. és XV. századbeli olaszok érezvén kedvelt technikájok színbeli fogyatékoságát, az utánczolás másik eszközét, a rajzot annál nagyobb hévvel művelték. A rajznak a tökélyét, melylyel ma is dicsekszünk, talán sohasem értük volna el az olasz képírás al fresco technikájú korszaka nélkül.

Budapest nyilvános épületei: a Vigadó falképei al fresco festmények, ellenben a Dalszínháznak, a Nemzeti Múzeum lépcsőcsarnokának, a M. Tud. Akadémia és VI—VII. kerületi kör dísztermének falképei al secco festmények. A törvényhozási palota nagy termének képírói díszítésénél a művész elkerülni akarván a veszélyt, melylyel a fal netaláni nedvessége az al secco képet fenyegeti, kijátszotta a falfestészetet, a mennyiben tempera képeket festett vászonra és azokat a terem díszítendő helyére illeszté.

Három csoportja van ama kisebb tárgyaknak, melyeknek díszítésében a képmás kiválóan szerepet játszik, s mindegyik csoport festészeti díszének más-más a technikája.

A könyvül szolgáló kéziratokat színes betűkkel és képekkel díszíteni az egyiptomiaktól kezdve, úgy látszik, az egész ókorban, de kivált a középkorban divott. A rómaiak e célra a vörös festéket használták, melyet miniumnak a neveztek. Utóbb a latin szóból csinált nevet általánosítva, a kéziratokat díszítő képeket, ha többféle színűek voltak is, miniatúr vagy minium képeknek nevezték. Midőn a könyvnyomás és a falmetszet a könyv díszítésének e módját kiszorította, miniatúrának nevezték a pergamentre vagy az elefántsontra festett kisebb képet.

Az ókori népek s közöttük különösen a görögök szerették az agyag edényeket ábrázolásokkal díszíteni. Művészetüknek egyik legjellemzőbb vonása e kedvtelés, melynek nyomai visszavezetnek a legrégibb korba. Az ábrázolásokat igen egyszerű eljárással állították elő. Az edény falába az égetés előtt éles szerszámmal bekarcolták az alakok rajzolatát, azután az alakokat bekenték a legrégibb időben sötétbarna, később fekete festékekkel, az edény falának többi részén meghagyták az agyag természetes sárgás vagy vöröses színét; később megfordítva az edény falát festették feketére és az alakokon hagyták meg az agyag színét. Ámbar a régebbi edények fekete, az újabbak sárga színű alakjainak egyes részeit sötétvörösre és fehérre festették, azért a díszítmény lényegét mégis inkább a rajz képezi. Ehhez járul még, hogy az ábrázolások jó része mythosi, mondai és szertartásos tartalmúak, minélfogva a mellett hogy díszítményül szolgálnak, egyszersmind tárgyi jelentőséggel is bírnak, éppen úgy, mint a kéziratokat díszítő színes minium képek.

Az agyag és porcellán edényekre fémoxydos mázzal festett és rájuk égetett képek technikai és művészeti tekin-

tetben megegyeznek a már említett terracotta képekkel, csak az a különbség, hogy azok épületek, ezek pedig kisebb tárgyak díszére szolgálnak. Viszont az ötvösműveket díszítő rekeszes és beágyazott zománcz közel rokona a mozaiknak. A különbség csak az, hogy a mozaikot kész anyagból rakják össze, míg a zománczot, mely szintén fémoxydos festékekkel színezett üveganyagból van, por alakjában teszik a fém tárgy felszínén készített rekeszekbe, vagy az abból kivájt ágyakba s azután olvasztják meg és égetik rá a fémre. Limogesban a XV. században kiművelt zománczfestés vagy limogesi zománcz nem egyéb, mint némi módosítással fémre való alkalmazása ugyanannak az eljárásnak, melylyel az agyag tárgyakat festik. Szembeszökő, hogy a képirás e technikai mennyire nehézkesek és a valóság utánzásában mennyire korlátozottak, sőt sikerük még e szűk korlátok között is mindig kétséges, a mennyiben a tűznek hatása is kétséges. Ehhez járul még, hogy a tárgyakhoz mérten az ábrázolások kisebb terjedelműek. Azért e festmények művészeti föladata egyedül a színes díszítésben áll. A színek ragyogó fényét éppen az varázsolja elő, t. i. a tűz, mely a természetehűséget kolátozza. Föladatuk nem változik, akár a közönséges élet czéljaira szolgáló, akár valamely nyilvános és ünnepélyes jelentőségű tárgyat díszítenek oly ábrázolásokkal, melyeknek tartalma szintén jelentőséges. Így például a magyar szent koronát a zománcz képek ragyogó színekkel díszítik, a színek pompája gyönyörködteti szemeinket s csak könyvből tudjuk, hogy e képek alakokat ábrázolnak, hogy ez alakok kicsodák és mi a jelentőségük.

* * *

A papírra, vagy fára, vagy vászonra festett ama képeknek, melyeket keretbe foglalva a falra függesztünk, szintén az a rendeltetésük, hogy díszül szolgáljanak, de azzal, a mit díszítenek, nincsenek oly benső kapcsolatban, vele anyagilag

nem oly szorosán összetartozók, nem mondhatjuk, hogy attól szinte elválaszthatatlanok, mint teszem a mozaik vagy a falkép az épülettől, a zománcfestmény az ötvösműtől és így tovább. A kapcsolat lazaságával karöltve jár az, hogy a képírás ez alkotásai kevésbé tartósak. A nagyobb önállóságnak a csekélyebb tartósság az ára.

A többféle színű krétával papírra festett, vagy inkább rajzolt, úgynevezett pastel képen mutatkozik leginkább a fogyatkozás, anélkül, hogy ezért a fokozottabb természetűség kárpótlást nyujtana, nem is említve a kifejezés élénkségét, a mi egészen hiányzik. Az önállóbb képek csoportjában ennek a technikája a legkorlátozottabb. Egyes alakok, képmások előállításán kívül, a képírás többi tárgyával sikertelenül próbálkozott meg.

A vízfestés egyszerű technika, az élénk világítású és változatos színű jelenségeket vidáman, könnyedén veti papírra, derült hangulatú műveket alkot a míg azt akarja, a mi egyszerű eszközeivel lehetséges. De mihelyt nem elégszik meg a színek idylljével, hanem nagyobbra tör, a jellemző formákat akarja visszaadni és a kifejezést keresi, azonnal belátja, hogy eszközei a nagyobb célhoz mérten gyöngék és vége a jó kedvnek. A vizet mézgéával, majd a mézgás vizet, hogy még jobban tapadjon, tojás sárgájával, a fügefa tejével vagy egyébvel vegyíti. Az így tökélyesített festék aztán nem foly össze, festéket festékre lehet rakni és előállnak a finomabb, változatosabb átmenetek, az erősebb, élénkebb kifejezésű formák. De a mi ekként veszendőbe megy, azt nem pótolja ez a nyereség, melynek révén a kép mást mutat, nem azt, hogy mégis csak papírra festett vízfestmény.

A képírás egymással folyton versenyző két elve: a diszítés és az utánzás közül az utóbbinak minél teljesebb megvalósítására és az előbbinek leküzdésére legalkalmasabb

eszközei vannak a tempera és az olajfestésnek. De kivált az utóbbinak. A tempera vizes, illetőleg enyves festéket jelent, melyet még egyéb tapadó folyadékkal lehet tökéletesebbé tenni. A képírásnak bizonyára egyik legrégebbi technikája. A XV. századbeli olasz képírás a formák utánzásának, a rajznak tökélyét a színek utánzásának e hatalmas eszközzel egyesítvén, a természethűségnek első nagy győzelmet vívta ki. Ugyan akkor föltűnt Németalföldön az olajfestés. Ez a technika az utánzás hűsége és élénksége tekintetében minden más technikát fölülműl, a képírás által addig nem ismert, nem is sejtett hatást ér el, alkalmas a látóérzékünk alá eső egész mindenség valamennyi jelenségét utánozni, rá nézve semmi sem látszik lehetetlennek s igazán hatalmassá teszi az ecsetet. Elsjátította csakhamar az olasz képírás is. Annál inkább, mert minél nagyobb természethűség iránti rajongó lelkesedésében, arra való mohó törekvésében annak hiányát élénken érezte és lázas izgatottsággal, de sikertelenül kereste. Mikor bírta, a mire szüksége volt, s a mit Németalföld mintha első sorban számára talált volna föl, gyors egymásutánban vívta ki a rajzó művészetnek fényes és még fényesebb diadalait. Ekkor keletkeztek azok a jelentős tartalomra és befejezett szépségre nézve örök becsű alkotások, melyek mondhatjuk Grönland örökös havától a forró szerezsen homokig mindenütt páratlan erkölcsi kincsei az emberiségnek, hatásuk megmérhetetlen, Homeros, Dante és a többi nagy elmék irodalmi alkotásait messze fölülműlják.

A képírás ennyiféle technikájában ennyiféleképen nyilvánul a szép.

* * *

Két körülmény más és más szempontból találó világot vet a mondottakra.

A francia művészek egy része a párisi Champs Élysées évi Szalonjából kilépve, külön együletet alapított és külön évi tárlatot rendez a Champ-de-Mars egyik palotájában. Az utóbbi tárlatban a múlt évben a szobrokon és festményeken kívül a művészi ipari tárgyakat is fölvettek. A francia folyóiratok, sőt a napi lapok is nagy jelentőségű eseményként üdvözölték ez intézkedést, mint olyant, mely hivatva van a nagy és a kis művészetek között eddig tett felszeg és jogosulatlan megkülönböztetést megszüntetni. De az örömmel együtt kitört a keserű panasz és a szemrehányás az állam és a társadalom ellen azért, hogy a XIX. században a művészeteket két kasztra, a szabad és a szolgai művészetek kasztjára osztják, hogy az előbbi kasztot mindenféle kiváltságban részesítik, az utóbbi pedig alárendeltségénél fogva az állam gondjaiban nem részesül, a ki e kasztbeli művészeteket gyakorolja, az jutalomra, elismerésre, kiválóbb helyzetre nem számíthat sem az állam, sem a társadalom részéről. A kiváltságos művészetek alatt azonban tulajdonképen csak is a festészetet értik, annak uralkodó helyzete okozza az elégedetlenséget. Nem régen a párisi legtekintélyesebb lapok egyike hosszú cikkben ostorozta a közönség egyoldalúságát és előítéletét, melynél fogva az építő művészet alkotásait kényelemmel élvezi, de annak művészetét nem méltányolja. arra meg épenséggel nem gondol, hogy a művész nevét megkérdezze. Ellenben — úgymond — a kicsi piktor a vászonra hamarosan oda vetett akármilyen vázlattal nagy hírnévre tesz szert.

Ebben állana az igazságtalanság. Előkelő, kiváltságos művészetet és plebejus, alárendelt művészetet megkülönböztetni tiltja a demokratikus elv. Pedig ez az elv ma életszabály. A szerint nevelnek és az újságok is azt hirdetik.

A multa is szoktak hivatkozni: azt mondják, hogy régebben, a művészetek legszebb virágzásának idejében, nem ismerték ezt a megkülönböztetést. Ez az állítás igaz is, meg nem is.

Görögországban nem ismerték azt az arisztokratikus fogalmat, melyet mi a művészet szóval jelölünk. Ott minden művészetet kézművességnek tekintettek, a művészek a munkások osztályába tartoztak. Legelőször is szembe szökik, hogy a görög írók feltűnően kevés építész nevet örökítették meg. A szobrászok névsora szinte teljesnek mondható, de azoknál meg azt vesszük észre, hogy kevés a személyökre vonatkozó följegyzés, jellemző adoma stb. Ebből azt kell következtetnünk, hogy a görögök jeles szobrászaikat sem tartották valami érdekes egyéniségeknek. Plutarchos Perikles életében ezt mondja: «Akár Zeus, akár Hera szobrát látva, egy előkelő ifjú sem fog akarni Phidias vagy Polykletos, éppen úgy nem Anakreon, Philemon vagy Archilochos lenni.» Loukianos már megkülönbözteti a szobrászatot és a tudományt. Művei előszavában leírt álomlátásában a szobrászatról ezt mondhatja a tudomány személyesítőjével: «Munkás leszesz, egy a nagy tömegeből és semmi egyéb. . . És legyen bár belőled Phidias vagy Polykletos. Ha oly remekműveket alkotsz, mint azok. műveidet mindenki dicséri, de senki sem óhajt hozzád hasonlónak lenni, mert bármilyen légy, kézműves és nyomorult munkás vagy, ki kezeiddel keresed kenyeredet.»

E nyilatkozatot sokféleképen magyarázzák, s némelyek nem hajlandók szószerinti értelemben venni. Legyen. Azt azonban nem lehet egyszerűen véletlennek mondani, hogy a festészettől ilyenféle nyilatkozat nincs az egész klasszikus irodalomban, hogy a festő művészetrel, a festményekkel és a festők személyével az írók sokkal részletesebben foglalkoznak, azokat sokkal érdekesebbeknek tartják. A festményeket ismertető leírások a görög szerzőknél sokkal kimerítőbbek, mint

azok, melyek a szobrászati művekkel foglalkoznak. A festőkről szóló adomák száma feltűnően sok. Tudjuk, hogy több festő, kivált Polygnotos, Zeuxis, Parrhasius és Apelles, előkelő életet éltek; sőt a két utóbbi meglehetősen főnhéjazó volt. Parrhasius aranyzegélyű bibor palástban járt.

A festészet tehát a görögöknél is bizonyos tekintetben kiváltságos művészetté vált, s pedig a mai panaszok értelmében. És miből származott ez a nyilvánvaló megkülönböztetés? A válasz kulcsát megtaláljuk. Aristotelesnél, midőn Polygnotost és festményeinek ethikus tartalmát dicséri, Zeuxist pedig leszólja. Miért? Azért, mert Aristoteles a festmények tartalmát méltányolta, a nagyobb természethűség iránt nem volt érzéke. Zeuxis művészetét ez utóbbi jellemezte. Birta a tökéletesebb utánzás eszközeit, valószínűleg a viaszos festés technikájában, s azért a természethűségre fektette a súlyt, s ábrázolt minden tárgyat, nem ethikus tárgyat is, úgy mint a mai képrás. Ezt tették kortársai és utódai is. És ekkor kezd a művészet a többi közül kiemelkedni. A renaissance-korban a fokozott élethűségre képes technikával a festészet mind hatalmasabbá lesz, utóbb kiváltságos művészetként föltétlenül uralkodik; érdekes egyeniségekké válnak a festők is és szintén uralkodnak.

A másik körülmény. Tolstói nem régiben azt hirdette, hogy a múzeumokat meg kell szüntetni. A két évvel ezelőtt megjelent *Rembrandt als Erzieher* című könyv szintén elítéli a művészeti gyűjteményeket, azt mondja, hogy azok a művészeti alkotásokat kiszakítják szerves környezetükből, hogy ennél fogva azoknak a múzeumokban szokásos elrendezése ellenkezik magával a művészettel, mert azt hatása föltételétől fosztja meg. Aztán hozzáteszi, hogy az egymásmellé rakott művek, legyenek még oly kiválóak, a szép érzetet nem elégítik ki.

Ime a szépnék és a képírás föladatának egy oly értelmezésével találkozunk, mely nem ismeretlen előttünk.

Elfogadom ez álláspontot és elmegyek a képzőművészeti társulat tárlatába. Szerény lakásom díszéül festményeket akarok vásárolni, olyanokat, melyek abba szervesen és mindenképen beillenek. Föl és alá járva, alig találok egyet-kettőt. Számos szép festmény van ott, de a legtöbb, tárgyánál fogva nem lakásunkba való, mert nem óhajtjuk mindennap látni. Végre találok olyanokat, melyek tárgyuknál fogva megfelelnek, de azok meg pleine air képek és mérsékelt világítású szobám faláról mindegyik nagyon is lerina. Azzal a tapasztalattal távozom a tárlatból, hogy a festmények legnagyobb része nyilvános gyűjtemény számára készült és csakis oda való.

Keresem e tünemény okát és könnyen meglelem. Nyilvánvaló, hogy a művészek, kik e műveket festették, oly fölfogásból indultak ki, mely a festmény diszitő hivatását, a mihez ama szerves környezet szükséges, egészen mellőzi. Ez a képírás, megfelelő technikai eszközök birtokában az eszközökhöz alkalmazza fölfogását, azok szerint tüzi ki célját és arra vállalkozik, hogy az erkölcsi és physikai világ mivoltát értelmezze, kifejezze. Nem a diszitést tartja föladatának hanem ezt, tehát a képnek jogosultságát, összes célját magában a képben látja. Az ilyen fölfogású festészet a nyilvános gyűjtemények, nem lakások, az összeség és nem egyesek számára dolgozik. Mikor Zeuxis és Apelles festettek, akkor Görögországban is voltak képtárak. A renaissance festészet ellenállhatatlan hatása hozta létre a mai gyűjteményeket.

Sokféle irány uralkodik, vagy helyesebben szólva, sokféle jelszó járja ma is a festészetben: pleine air, impressionismus és több ilyen. E szavak nem új elveket, eddig ismeretlen igazságot jelentenek: régi igazságoknak csupán új kifejezései.

De ne vegyük azokat üres szavakkal való játéknak. Van értelmük. Azt jelentik, hogy új és újabb kísérleteket

tesznek a festők a régi igazságok minél teljesebb, tökéletesebb megvalósítására; azt jelentik, hogy hivatott művészek újból és újból a természethez fordulnak, azt rajongással, odaadással vizsgálják, tanulmányozzák. A ki ezt teszi, az nagy munkát végez, azért egy hamarosan odavetett vázlat is egész érdem a hirnévre.

A festő művészetnek kiváltsága, uralkodó helyzete tehát nem mesterkelt valami; annak erkölcsi jelentősége van. E művészet az, mely mindig visszatér a természethez és műveivel mindnyájunkat elvezet ahhoz a forráshoz, melyből az akarat ereje, a lélek egészsége és az élethez való kedv csörgedez. A ki a képírás karjain e forráshoz jár, nem fog a zene hangjai mellett a hindu nirvána, a nem-akarás, az élettől való lemondás ölébe menekülni.

Pasteiner Gyula.

ÚJABB ÁRAMLATOK A TERMÉSZETPHILOSOPHIÁBAN.

Hosszú ideig a *természetphilosophia* elnevezésnek a természettudósok között egyáltalán nem volt jó hírneve. A tudományok újjászületése korszakában inaugurált kísérleti kutatás módszere, mely a jelen század elejétől kezdve oly meglepő gazdag sikert aratott, az elméleti physikának *Huygens* és *Newton* napjaitól való nagyszerű haladásai óta, a természeti jelenségek kutatóiban mindinkább megérlelte azt a meggyőződést, hogy a természet felismerése a matematikai okoskodással egybekapcsolt megfigyelési, illetve kísérleti eredmények nyomán érhető el a legbiztosabban. Mindamellett a század elejéig a philosophiai gondolkodásnak a természetbuvárok előtt, kivált azoknál, a kik, mint ez a physikusokra nézve különösen szükséges, a tünemények utolsó feltételeivel foglalkoztak: még mindig nagy volt a becsülete.

Kant «*Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*» című művét, a mennyiben tudomást szereztek róla, a természettudósok is nagyra becsülték. De inkább dicsérték, semmint tanulmányozták. A mikor pedig a physika, de különösen a chemia fejlődése a stoechiometria törvényeire vezetett és ezzel a Kant vallotta dynamistikus, vagy helyesebben plerotikus nézet helyett az atomistikus nézet emelkedett érvényre: Kant elmélete lassankint elvesztette a kapcsolatot a természettudományokkal.

Es ez a szakadás még teljesebbé vált a Kant utáni philosophiában, midőn a Fichte, Schelling, Hegel-féle irányzatokkal oly pályára tévelyedett a philosophia, a melyen a természettudományokkal a legélesebb ellentétbe kellett bonyolódnia. Míg ugyanis a természettudományok, elméleteik legfőbb kriteriumaként, a tapasztalás útján eszközlendő igazolást megkövetelik: a Kant utáni német idealistikus philosophiai rendszerek a tapasztalást teljesen mellőzték és felszínes analogiákból és hasonlóságokból kiindulva állították fel elméleteiket, a nélkül, hogy legalább az alapfogalmak megbízhatóságára lettek volna kellő tekintettel. Ezekről a rendszerekről nem vitatható el a genialitás; szerzőik nagy tekintélyre is jutottak általuk; hogy azonban maga a philosophia, mint tudomány, nem nyert velök, sőt azon éles ellentét következtében, mely ilymódon közte és a természettudományok között mindjobban kifejlődött: helyzete időről időre tarthatatlanabbá lett, ezt eléggé bizonyítja e tudomány mai válságos állapota, mely szinte követeli a reformot.

Midőn a Schelling- és Hegel-féle iskola önkényszerű fogalomalkotása egészen elidegenítette a természettudósokat a philosophiától: általánossá vált a meggyőződés, hogy a philosophiai gondolkodást teljesen mellőzhetik, a mennyiben az ő czéljaikra a tapasztalt tényeknek matematikai képletekbe való egyszerű összekapcsolása teljesen elégséges. Ilymódon a század közepe felé bizonyos matematikai formalismus jött létre az elméleti physikában, mely gyakran a kiindulásul szolgáló föltevések kritika nélkül való elfogadása által a valószínűségnek meg nem felelő vagy egészen jelentégtelen eredményekre vezetett.

De a természettudomány hosszabb időre mégsem nélkülözhetette a philosophiai gondolkodást, a mint viszont a természettudományi módszerek a philosophiai kutatásra voltak befolyással.

Igy történt, hogy ma már tudásunk e két tartománya mindinkább közeledik egymás felé. A philosophia mai stádiumában a rendszeralkotás korszakán túl van. E helyett kevésbé fényes, de biztosabb utat választott, midőn az egyes problémákat, a hol lehetséges, a tapasztalásra támaszkodva tárgyalja. A mai philosophia, úgy mondhatni, az ismeretlen jelvénye alatt küzd, azaz különös súlyt fektet az ismeretszerzés feltételeire. Ebben a pontban pedig a természettudománnyal találkozik, mely szintén a philosophiának ezen része iránt érdeklődik leginkább.

Általában mondhatjuk, hogy a philosophiai és a természettudományi kutatás módszer tekintetében újabb időben mindinkább összetalálkoznak. A mint a természettudományban évszázadok óta történik, jelenleg a philosophia is ugyanazon módon kezd fejtegetéseihez, és a hol csak lehetséges, rajta van, hogy eredményeit tapasztalatilag is igazolja.

Ez az eljárás nagyon különbözik az idealistikus rendszerek alkotásától, melyek a tapasztalásnak teljes lenézésével, néhány kritika nélkül felállított elvből kiindulva, se jobbra, se balra nem nézve, következtetésről következtetésre haladva állították fel a levegőben függő, habár magában véve talán logikai, de a valósággal egyáltalában meg nem férő fogalomrendszereiket. Nem kell azonban hinnünk, hogy ez az eljárás egyedül a philosophia bűne; hasonló eljárást találunk még a természettudományok körében is, csak azzal a különbséggel, hogy itt a tüneményen eszközölhető igazolás lehetősége rendesen fenforog, s ekként képesek vagyunk a felállított szabálytól eltérő eseteket is indokolni.

Példának okáért: ismeretes a gázokra nézve az a fontos szabály, mely szerint a gáz térfogatának és rugalmasságának vagy feszültségének szorzata, a víz fagypontja alatt 273 Celsius-féle foktól számított hőmérsékével arányos. Ez a szabály azonban, ha a dolgot szigorúan vesszük, egyik

gázra sem áll pontosan, hanem csak megközelítőleg és csakis bizonyos hőmérsékleti és nyomási viszonyok határain belül. Így áll ez minden, úgynevezett természeti törvénnyel. Tényleg valamennyi csak megközelítésnek tekintendő, mely a valóságtól többé-kevésbé különbözik. Csakhogy mi arra törekszünk, hogy ezeket a zavargásokat a tünemény tipikus, azaz főrészből kiválaszszuk, hogy ekként a természeti jelenséget, mint egyes, könnyen áttekinthető részletjelenségek halmazát lehessen tekinteni. Ha pl. a kifeszített drót rugalmasságát illetőleg *Hooke*, angol tudóssal, ki e tüneménnyel először foglalkozott, felállítom a tételt: «*Sic vis, ut tensio*»: akkor a feszítő súly és a drót hosszabbodása között a lehető legegyszerűbb nexust feltételeztem. A kísérleti próba megmutatja, hogy tényleg helyes e feltevés, de mégis csak megközelítőleg, mert ha pontosan mérek, azt látom, hogy a nevezett összefüggés az egymástól függő két mennyiség között akként fejezendő ki, hogy az egyik a másiknak hatványértékei szerint képezett haladványnyal egyenlő. Sőt a legfontosabb fizikai törvények, mint pl. *Kepler* bolygómozgási szabályai, melyekből *Newton* a nehézkedés törvényét vezette le: még ezek a törvények is csak mint megközelítések szerepelnek, minthogy a bolygók közötti kölcsönös vonzás pályamozgásukat háborgatja.

A természetben tényleg előforduló jelenségek sokkal bonyodalmasabbak, mint azoknak képzeletünkben alkotott képük, s azért nem is fejezhetők ki rövid törvény segítségével, minthogy számos feltételtől és körülménytől függnék.

A természettudományoknak azon ágai, melyek a szervesen természettel foglalkoznak, a matematikai módszerben hatalmas segédeszköszet találtak, mely *Newton* ideje óta mindinkább elterjedt és az egész fizikai kutatásnak, mert erről van itt szó első sorban, új irányt jelölt.

A filozófiában a matematikai módszert több ízben akarták alkalmazni, így p. o. a pszichológiában és a logikában, de — valljuk meg — csekély sikerrel. Mert hiszen a matematikai gondolkodás eredményes csak ott lehet, hol egymással ismeretes quantitási viszonyban álló elemekkel van dolgunk, vagyis a hol biztos mértékrendszer állítható fel, a mely nélkül számításunk, mint ez a *Herbart*-féle pszichológia is mutatja, levegőben függ.

A természettudományok azokat a fényes eredményeket, melyeket az újabb korban felmutatni bírtak és melyekre képviselői méltán büszkék, kétségkívül főleg módszerüknek köszönhetik és a tapasztalati folytonos ellenőrzésnek. De ha ezeket az eredményeket közelebbről szemügyre vesszük, bennök nagy különbségeket találunk. Igen tetemesek ezek az eredmények a csillagászatban, a fizikában és a kémiában. Már sokkal kedvezőtlenebbül áll a dolog a biológiában, mert bár itt is igen jelentékeny fölfedezések történtek, azért mégis a legtöbb kérdésben még mindig nagy a bizonytalanság. Még feltünőbbé lesz ez a különbség a kutatások eredményeiben, ha a fizikai vagy kémiai technológiát és az orvosi technikát tekintjük. Ott biztos fellépést látunk; a kísérlettevő a legtöbb esetben már előre megmondhatja, hogy adott esetben milyen hatásnak kell mutatkoznia, itt pedig csak sötétben tapogatózhatunk. A hol a chirurgus mechanikai eszközökkel nyúlhat a szervezetbe és aseptikus sebkezeléssel a kívülről fenyegető káros befolyásokat távol tarthatja, ott igen szép eredményekre juthat; de a hol az orvos belső gyógyszerekre van utalva és a hol egy bonyodalmas szervezet életműködéseivel áll szemben, ott az orvosi tudomány állása bizonytalan, minden megbízható elméletet nélkülöző, azaz tisztán empirikus. Egyszerűen, a hol a viszonyok egyszerűek és könnyen áttekinthetők, ott szép eredményeket bírnak felmutatni; de a hol az élet bonyodalmas problémájával találkozunk, ott

mindenfelől nyílt kérdések környékeznék, mint tátongó, feneketlen mélységek.

Törekvésünk a természettudományokban oda irányul, hogy a fogalmaknak olyan rendszerét iparkodunk felállítani, mely a valósággal összhangban van. Nem bírjuk azonban ezt a rendszert oly módon megalkotni, hogy benne ellentmondások ne forduljanak elő. Épp a fundamentális fogalmak azok, melyekben ily nehézségek mutatkoznak. Főleg a szerves természetben, a melynek dolgában még sokkal hátrább vagyunk, mint a szervetlen világ jelenségeivel szemben.

Eddigelé még nem sikerült oly általános fogalomrendszert alkotni, mely a természet jelenségeinek teljes mértékben megfelelt volna. Még legtöbb sikert mutat fel a természettudományok azon ága, mely a legjobban észlelhető és a mellett legegyszerűbb viszonyokattünteti fel, azért elsőnek is fejlődött: a csillagászat.

A természettudományok, különösen a fizikai tudományok fejlődése, a matematikai disciplinák fejlődésével van szoros kapcsolatban. A matematika mindenha hatalmas segédeszközül szolgált a fizikában; másrészt azonban e tudomány is tett szolgálatokat a matematikának, midőn oly problémákra vezetett, melyek fejlődését nevezetesen előmozdították. A csillagászat a földmérés egyszerű feladataiból kiinduló geometriát a görbe vonalak ismeretével gazdagította. A csillagászat volt az az ága a természettudománynak, mely először vette fel a tudományos rendszer alakját. Mert ezen tudományban a jelenségeket csak észlelni kellett, nem pedig kísérletek útján azokhoz kérdéseket is intézni, mint ez a fizikai világ többi tüneményeivel szemben szükséges. A második tüneménykör, mely valamivel később indult fejlődésnek, a mechanika volt, és vele a csillagászattal kapcsolatos égi mechanika, melynek alapkövét Newton rakta le: a gravitáció fölfedezésével. A folyadékok és a légnemű testek mechanikája sokkal későbbi keletű; e tekintetben fontos lépcsőfok

a fejlődésben a légnyomás tényének helyes felismerése. A fényjelenségeket tisztán geometriai szempontból fogták fel, ez a része a physikának úgyszólván teljesen önállóan fejlődött, mintegy függetlenül a súlyos «moles»-tól és csak később vétegett fel a többi tüneménykörök sorába.

A tudományok megújítása korszakában a kísérlettevés módszerét hozták be. Ezentúl czélirányos módon intéztek kérdéseket a természethez, mi által tapasztalásaink gyorsan felszaporodtak. A mult században különösen az elektromosságot és a mágnességet vonták a kutatás keretébe. Mi természetesebb, mint hogy az elektromos és a mágneses vonzás és taszítás erejének meghatározására is alkalmazták és verifikálták a Newton-féle törvényt?

A galvanismus fölfedezése az elektromosságot a szerves lények életjelenségeivel hozta kapcsolatba. A galvánelektromosság történetében több periodust különböztetünk meg. Az elsőben az volt a vitás kérdés, vajjon csakugyan a közönséges elektromosság az, mely a praeparált békacomb rángatózásaiiban nyilvánul, vagy valami másféle idegfluidum, melynek esetleges fölfedezése a titokzatos életerő fölfedezésére vezetne, mely életerővel akkoriban sokat foglalkoztak. De akár elektromosságnak, akár más fluidumnak képzelték, abban megegyeztek, hogy a fluidum forrása az állati szervezetben keresendő, mire nézve az ismeretes néhány elektromos halon, meg más állatokon, sőt embereken is tapasztalt elektromos tünemények látszottak bizonyító okúl szolgálni.

Alessandro Volta megmutatta, hogy a békacombot rángató ágens csakugyan az elektromosság, melynek forrása azonban nem az állati szervezetben, hanem az ideg és az izom között vezetőül használt fémbe keresendő. Volta a békacomb kizárásával pusztán csak fémek és folyadékok érintkezése útján állított elő elektromosságot. A tőle feltalált oszlop a galvánelektromosság chemiai bontó képességének

fölfedezésére vezetett és evvel a galvánelektromosság második periodusát nyitotta meg, azt t. i., mely a nemrég megállapított antiphlogistikai chemiát az elektromossággal szoros kapcsolatba hozta és egy új chemiai elméletnek felállítására vezetett.

A harmadik periodus a galvánelektromosság történetében akkor állott be, midőn *Oersted* a galvánáramnak a mágnesűre eltérítő hatását fedezte fel. Ez a fölfedezés a tünemények felismerésében fontos fordulópontot jelez, mint-hogy az áramnak mechanikai hatását mutatta. Azonban szükséges volt még egy későbbi fontos fölfedezés: az inductio fölfedezése, mely arra tanított, hogyan lehetséges mechanikai munka révén elektromosságot létrehozni.

Ugyanebben az időben történt a vízgőzök mechanikai viszonyainak behatóbb tanulmányozása, melyre a «*Watt*»-tól tökéletesített, az ipar és a közlekedés terén mindinkább felkarolt gőzgép szolgáltatta az okot. Ekként a melegség és a mechanikai hatás között bizonyos kapcsolatot sejtettek, a mint másrészt az elektromosság és a mechanikai hatás, valamint az elektromosság és a hő között szintén fel kellett tételezni ilyen kapcsolatot.

Ezen tapasztalások és fölfedezések a különféle physikai agenttiákat vagyis hatószereket a mechanikai hatásokkal egyenértékűeknek tüntették fel és megmutatták, hogy egymásba transformálhatók. Új fogalom conceptiója merült fel, egyenértékű a materia fogalmával, s ez az energia fogalma. A régi erő fogalmából származott, a melyhez még mindig hozzátapadt a régi kor anthropomorphistikai származása. Ma már ez alól, az emberi izomerő mintájára alkotott erő fogalma alól, felszabadultunk. Új oldalról kezdjük lassanként a természeti jelenségeket tekinteni. Nem az anyag többé a fődolog, hanem a hatás, nem a *materia*, hanem az *energia*.

Az *energia* és a *materia* két alap-principiumában voltaképp az egész természettudomány fejlődésének schemáját

látjuk. E két principium gondolkodásunk két főkategóriájának felel meg: a substantialitás és a variabilitás kategóriájának. Az első a régi kor természettudományában volt az uralkodó, a második a jelenkoriban az.

A régi nézet a természetet alapjában változatlan részekből állónak állítja oda, mely részekből, mintha karjuk volna, hatások indulnak ki; ezeket a hatásokat kezdetben sokféleképpen gondolták, újabban csak a vonzást és a taszítást vették fel.

A jelenkori nézet szerint a hatás a földolog és az anyag, a mely problemájában annyi ellenmondásost rejt, lassanként háttérbe szorúl; a mai physikában tulajdonkép nincs is más szerepe, mint hogy a hatásképesség térbeli elhelyezése számára alapul szolgáljon.

Nem tagadhatja senki, hogy ez a felfogás nem felelne meg jobban a mai nap az egész physikában uralkodó mechanikai felfogásnak, mint az, mely a jelenségeket különféle fluidumok, azaz anyagok jelenlétéből akarta megmagyarázni. A fény és a hő jelenségeire nézve már a század elején megdönthetetlen kísérletek alapján kimutatták, hogy ezek a tünetmények külön fény- vagy hőfluidum létezését kizárják és hogy e szerint más okot kell keresnünk, melyből ama tünetmények létrejövetelét kimagyarázni lehessen. A mechanikai tünetményekeken látjuk, hogy valamely hatás csak akkor jön létre, a midőn egyszersmind mozgást veszünk észre. Ez a tapasztalás arra vezetett, hogy a többi physikai jelenségeket is mozgási tünetményekkel magyarázzuk. Van eset, midőn a mozgást tényleg láthatóvá tehetjük, mint p. o. a hangzó testeken, de a fény, hő, elektromosság vagy mágnesség esetében ez nem lehetséges.

Nem kell hinnünk, hogy ez az irány, mely az anyag fogalmát határozottan háttérbe szorítja, a chemiával nem férne össze, miként ez talán első pillantásra látszik. Ha a chemia legújabb fejlődését jobban szemügyre vesszük, úgy

azt látjuk, hogy a chemiai valentia és az elemeknek, mint látszik, sorozatot alakotó kapcsolódása, nem is beszélvén az újabbkori thermochemiáról, szintén a mechanikai felfogás felé hajlik.

A physikai tudományok terén e szerint egységes nézet van készülőben, kívánatos volna ha ugyanezt a szerves természet jelenségeiről is el lehetne mondani. Ezen a téren azonban jelentékenyen nehezebb a tudós állása. Az élet problémája oly bonyodalmas, hogy alig van reményünk oly kedvező elmélet feltalálására, mint a milyen a szervetlen világban az energia elmélete. A szerves élet problémáját el nem választhatjuk a létünk nagy problémájától, vagyis a létünk *mysterium magnumától*; az itt fölmerülő kérdések mindenfelé a gyakorlati philosophia határára csapnak át. Ezen a téren különösen fontos, hogy a kutató folyton tartsa szemmel a természettudomány óvatos módszerét, mely csak azt a következtetést ismeri el, mint teljesen megbízható. mélyet a tapasztalás nyomán verifikálni lehetett, azaz, mely érzéki észrehevésünk határain túl nem esik. E szerint a természettudomány oly tény feltalálására nem is nyújt reményt, mely a dolog természeténél fogva állandóan túlesik az érzéki észrehevés határain, hanem feladata ez esetben csak annyiban állhat, hogy a jelenségeket oly rendszerbe szedi, mely a tapasztalattal mennél jobban megegyezik.

A mi pedig ezen a határon túlesik, az örökké felismerhetetlen régióban fekszik, az örökké hypothesis marad, melytől csak annyit kívánhatunk, hogy ismeretes tapasztalati ténynyel, vagy ez idő szerint elfogadott más hypothesis-sal ellentétben ne legyen.

Ezen szigorú nézet szerint a szerves világ számos, talán legtöbb problémája örökösen a problema álláspontján fog maradni. A hypothesisok kigondolása alól a természet-tudós korántsem szabadulhat. Hypothesis nélkül tudomány

sem lehetséges, mert a következtetések láncolata nem szakítható meg ott, hol a tapasztalás vezető keze elmarad. Azért a természettudományban épp úgy fogunk hypothesiseken nyugvó rendszereket felállítani, a mint ezt a philosophia teszi. Hogy ezen rendszerek közül itt-ott az egyik, mint a kártyaház, összeomlik, azt is várhatjuk, a mi az új rendszerek felállításától legkevésbé se riaszszon vissza, mert ennek az építésnek és rombolásnak mégis mindig van bizonyos állandó maradványa. Megmarad legalább az alap, mely a tapasztalás szilárd talaján áll. A mint *Poincaré* francia akadémikus theoretikai optikájában mondja, ha ma a fényre nézve felállított aetherhullám elmélete megdöntetnék is, ezáltal még azok a differentiál-egyenletek, melyek a fénytűnemények elemei közötti kapcsolatot kifejezik, legkevésbé sem ingattatnának meg.

A természetphilosophia e szerint sok problémát vet fel, a melyek megfejtésre várnak, kész rendszerről tehát még ma sem lehet szó. A physikai tudományokban a legújabb idő óta ismerünk ugyan egy oly általánosan érvényes törvényt, mely az egész szervesetlen világ számára fennáll, s ez az energia megmaradásának törvénye, az a törvény t. i., melynek értelmében az energia újból keletkezése, valamint megsemmisülése egyaránt lehetetlen. Az energia maga, helyhez nem kötött, lényegében ismeretlen hatószere, melynek helyváltozása a közeg mozgása és a mozgás közlése útján megy végbe. A közeg különféle megrezzenése érzekeinket is különböző módon indítja meg, és ekként mint fény-, hang- vagy hőérzés hat reánk, vagy mint elektromosság vagy mágnesség észlelhető.

A physikai tudományoknak ezen legfőbb törvényét, az energia megmaradása törvényének nevezzük, a róla szóló elméletet *energetika* névvel jelöljük. Az energia törvénye tulajdonkép nem egyéb, mint gondolkodásunk egyik alaptéte-

lének alkalmazása a természeti jelenségekre: «Ex nihilo nihil fit.» «Nil fit ad nihilum.» Vagy még más oldalról felfogva így is kifejezhető: «Causa aequat effectum.» Ezekből a tételből indul ki *Julius Robert Mayer*, heilbronni orvos okoskodása, mely őt az energia törvényének fölfedezésére vezette. A törvény tapasztalási verifikálásával különösen *James Prescott Joule* foglalkozott, holott *Helmholtz* «Über die Erhaltung der Kraft» című híres értekezésében elméleti fizikai elvekből indult ki.

Az energetika azonban jelen állapotában csak a fizikai jelenségekre nézve alkot elfogadható elméletet. A physiologiai tüneteményeket illetőleg csak feltételesen helyesnek mondhatnók, minthogy ezen a téren a verifikálás lehetősége rendesen hiányzik. Még kevésbé hivatkozhatunk természetesen az energia törvényére a fizikai folyamatok régiójában, mint-hogy ezen a téren a mértéket legtöbb esetben tökéletesen nélkülözzük.

Ime a főbb áramlatok, melyek napjainkban a természet-philosophiában uralkodók. Hogy ez áramlás különösen a fizikai tudományokat érinti, ez a dolog természetéből folyik, melynek megfelelőleg a fejlődés az egyszerűbb esetekből indul ki, a mint ezt a természettudományok történetéből világosan láthatjuk. A biologiai tudományok körében az energetikához fogható általános elmélet ma még nem létezik, minthogy az ott fölmerült elméletek mind csak kisebb körre szorítkoznak.

Hogy milyen lesz az energetikának az a része, mely a szerves élet jelenségeinek értelmezését fogja eszközölni, erről most még csak némileg megbizható fogalmat sem igen alkot-hatunk.

Heller Ágost.

A MŰVÉSZI PHANTÁSIÁRÓL.

A Mária Dorottya-egyesület által rendezett előadások sorozatából.
Előadatott 1892. február 25-én.

A művészi phantasia bizonyára egyike a legérdekesebb s legtágabb problémáknak, mely, mint majdnem minden pszichologiai problema, a tudományok egész sorának körébe vág. A psychologia legszövevényesebb jelenségeinek egyikét látja benne, forrását az emberi elme legbámulatosabb termékeinek. Az emberi nem ifjúságának csodálatos maradványait, ama mythusokat, melyek szépségükkel s mélyértelmőségükkel még ma is megragadnak bennünket, a képzeleterő alkotó erejéből magyarázzuk; az egyén ifjúságát is minden időben a képzeleterő játéka teszi oly szinessé s bájossá. De később is mindegyikünk hord lelkében egy kis paradicsomot, melyet a phantasia alkotott meg, a mult emlékeiből vagy a jövő reményeiből, hová az élet bajai elől menekül, habár csak perczekre is. S az a másik nagy paradicsom, a művészeti szépek a világa, ugyancsak a képzeleterő alkotása, mely nélkül az életet el se képzelhetjük, mely ha elveszne, életünk elviselhetetlenül ridegnek s üresnek látszanék. Az irodalmak s művészetek élete s története csodálatos változatoságát mutatja a képzeleterőnek a különböző korszakokban és nemzeteknél, gazdagságot, mely kifogyhatatlannak látszik, mint maga a természet, látványt, mely örök újságával s ifjúságával a szemlélőnek kimondhatatlan élvezeteket nyújt.

Van-e nagyobb szerű valami, mint a világ irodalmának s művészetének óriási képtára, hol annyi alak van, s mindegyik más, egyéni, hol elmúlt korszakok lelke szólal meg előttünk s ölt látható alakot? Az emberi nem történetében bizonyára egyike a legnagyobb működő erőknek a képzeleterő, mely mindenütt felbukkan s mindenüvé fényt s meleget áraszt. Csoda-e, ha régtől fogva isteni erőnek tekintették, mely az egyénben csak vendégként lakozik? Nem lehet az földi eredetű, a mi ily csodálatos műveket hoz létre! De ép oly természetes, hogy mi nemcsak bámulni, de megérteni is akarjuk ezt az erőt. Nekünk más fogalmunk van a nagyról s hatalmasról. Mi tudjuk, hogy minden, a mi a természetben s az emberi életben nagy s fenséges, oly elemek játékából ered, melyek magukban kicsinyeknek és jelentékteleneknek látszanak. A ragyogó napsugár sötét étheratomok rezgéséből lesz; a természet hatalmasága legkisebb részeknek általános törvények szerint végbemenő mozgásaiból származik, melyek magukban egyszerűek s egyformák; az emberi elme alkotásai sem különbek. Ebbe a sötét műhelybe szeretnénk egy pillantást vetni, s meglesni az emberi elmét, midőn az egyszerűből és igénytelenből a nagyot, a fényeset alkotja. A megértés szenvedélye az ujkori embernek, gyönyörködünk a szépben, de meg is akarjuk érteni. Igaz, hogy ritkán elégíthetjük ki ezt a szenvedélyt. Az élvezet magában teljes egész, mely nem tör másra; a megértés munkája végtelen, mindig megújuló, soha ki nem elégítő. Az élvezet mindig tökéletes, a megértés mindig töredékes. Legfogyatékosabb pedig, ha az emberi lélekről van szó, melynek életét oly nehéz megfoghatóvá tenni. Mily keveset tudunk az emberi lélekről? Mily üres szó az a pszichológia, melylyel annyira szeretünk hivalkodni, míg oly nagyon kevés igazi tudást rejt magában. Nem is akarok senkit azzal ámítani, hogy valami kész befejezett megértését adom a művészi phantasiának.

Csak itt-ott szeretném fellebbenteni a fátylat, mely ezt az erőt eltakarja. Nem ígérek semmi teljességet. Egy néhány szakadozott gondolatot akarok fejtegetni, a melyekre kalandozásaimban ráakadtam. Nevezetesen két kérdés szempontjából akarom nézni a dolgokat. Az első az: Melyek a művészeti phantasiának legegyszerűbb alkotó elemei a lélekben? A másik: Mi a művészeti phantasia szerepe a művészetben. Ugy tekintem e két kérdést, mintha egy alagútat a két végső pontján kezdenek fúrni. A phantasia egyszerű elemei képezik az alagút egyik végét; a művészet alkotásai a másikat. Az alkotó erő magyarázza az alkotást; az alkotás fényt deríthet az alkotó erőre. Ha sikerül mindkét induló pontról kissé előre jutnunk, akkor könnyebb az alagút befejezése és a megértés napsugara az egész alagútat, ha eleinte még oly szűk is. általjárhatja.

* * *

Hogy az első kérdést tárgyalhassam, messze kell kezdenem, a lelki élet legelső nyilatkozásainál, de ígérem, hogy gyorsan fogok haladni, nagy vonásokban vázolni, csak schematikus rajzot adni, nem tudományos részletességgel kivitt képet. A lelki élet legelső s legegyszerűbb elemei az *érzetek*. Idegrendszerünkön át a külvilág mozgásai behatolnak a test belsejébe, az agyvelőig, a hol e mozgásokra, visszahatás gyanánt, jelentkezik az érzet. Külön készülékek állanak rendelkezésre, hogy a külvilág mozgásait befogadják s tovább vigyék az agyvelőig, az ugynevezett érzékszervek, a szem, a fül, a szaglás, az ízlés, a tapintás, a hő érzékszerve, melyek úgy vannak alkotva, hogy rendes körülmények közt az egyik csak a világosság sugarait, a másik csak a levegő rezgéseit, s úgy tovább fogadja be. Gyakran mondták, hogy az érzékszervek olyanok, mint elektromos csengetyűink gombja, a melyet ha megnyomunk, a csöngetyű megszólal. Így szólal

meg tudatunkban is az érzés, ha a külvilág mozgásai rátalálnak arra a szervre, mely az ő behatásuknak enged. De hogy mi történik, midőn az elektromos csengetyű megszólal, azt nem tudjuk. Azonban, hogy mit csinálnak az idegrezgések az agyvelőben, hogy belőlük érzés váljon, az már is egyike ama nagy rejtélyeknek, melyekbe ezen a téren minduntalan ütközünk. Az ideg rezeg, az agysejtek rezegnek, s egyszerre előáll valami egészen más, egy fénylő szín, egy édes hang. valami, a miről tudok, a mi az én tudomásom tárgya, a mi a tudatomban van, a mi engem arra emlékeztet, hogy én én vagyok. Ha tudatunk nem volna, érzéseink se volnának: ha érzéseink nem volnának, tudatunk sem ébredne. Érzetek keltik föl a lelket álmából s érzetek képezik java birtokát. Nincs lelki élet érzetek nélkül. Az érzetek képezik legfőbb gazdagságunkat. A ki vakon született, soha sem fog fényérzeteket kapni és semmivel sem fogja soha őket pótolni. A legnagyobb lángész nem tudna egy érzetet kitalálni, melyet érzékszervei nem közvetítettek vele. E tekintetben semmit sem adhatunk a magunkéból. Mindent a természettől kapunk. S a természetadta ez érzetekből építjük föl lelki életünket. Ezek az épületi anyag, a lelkünk az építőmester. A tervet, formát ő adhatja, de az anyagot készen kapja.

Az érzetek ezalatt nem maradnak elszigetelve a lélekben. Mihelyt beléje kerülnek, a léleknek egy szerencsés tulajdonsága következtében szövetkeznek, kapcsolódnak, egységbe lépnek. Ha valamely tárgy van előttem, nem érzetekben, szétszórva veszek tudomást róla, hanem mint egészről, mely a tér s idő, vagy csak az idő bizonyos pontján van, melynek megvan a maga alakja, főlszíne, színe stb. Az érzeteket azonnal rendezzük, oly gyorsan, hogy tudomásunk sincs róla. Ha a szememet kinyitom, egy egész nagy terület azonnal készen áll előttem, mintha lelkem tükör volna, melyben a tárgyak nyomban tükröződnek. Pedig a lélek nem ily tükör, nekünk

gyermekkorunkban épp úgy meg kell tanulnunk látni, mint járni, beszélni, testünket mozgatni, a mi később szintén oly gyorsan történik, mintha semmi közvetítésre nem szorulna. Csodákat művel a gyakorlat. Az ügyes zongorázó, a ki első látásra eljátszik egy darabot, mily sokféle műveleteket végez villámgyorsasággal! Nézi a hangjegyeket, többet egyszerre, parancsot küld, hogy mely ujjai mozogjanak, mely billentyűket érintsenek, mily erővel, mily hangulatot idézzon elő, s egyszersmind érzi a hangjegyeken át az előidézendő hangviszonyokban rejlő érzelmet. A ki előadást tart, mi mindenre kénytelen ügyelni, a gondolatok kapcsolatára, a helyes kifejezés megválasztására, a hallgatóság hangulatára, a művészi formára, egyszersmind esetleg támadó hangokra, mozdulatokra, melyeket kénytelen észrevenni. Egy szóval az érzetek villámgyorsan összekapcsolódnak egy kerek egészzé, melynek neve *szemlélet*. E kifejezést minden érzetkapcsolatra alkalmazom, a hangokról is azt mondjuk: hangkép. Szemlélet nincsen érzetek nélkül, érzetek mindjárt mint egybekapcsoltak, mint szemléletek jutnak tudomásomra. A szemlélet mindig igazi érzetek kapcsolt egésze, tehát mindig előttünk van, térben s időben. Szoktunk ugyan e kifejezéssel másképp is élni, beszélünk szemléleti leírásról stb., de ez csak átvitt értelme a szónak. Szemlélet az, a mit igazán látunk s egyáltalán érzünk. A tárgyak, melyeket látok, rám nézve szemléletek. Mihelyt nem látom őket, megszűntek rám nézve szemléletek lenni. Csak egy kivétel van, az érzékcsalódás, a káprázat, hallucináció, de erről később lesz szó, igazában ez se kivétel.

Itt megállhatunk egy pillanatra. Szemléleteinkben nagyon különbözünk egymástól. Érzetekben is, de minthogy külön elszigetelve érzeteink nincsenek, csak a szemléletekben tűnnek föl először az egyéni különbségek. Ezek igen tetemesek már a szervezet tulajdonságainál fogva, de még tetemesebbek

lesznek nevelés folytán. A szemléletek az egyik embernél erősebbek, teljesebbek, frissebbek, tökéletesebbek, mint a másiknál. Az egyik észrevesz minden színárnyalatot, minden formabeli sajátsgot, a másiknak a szemléletei hiányosak, fogyatékosak, elmosódottak, halványak. Hosszas fejtegetések nélkül kimondom, hogy négyféle körülménytől függ a szemléletek minősége: 1. Magának az érzékszervnek mivoltától. A rövidlátónak sokkal tökéletlenebb szemléletei lesznek a messze tárgyokról, mint a jószeműnek. 2. Az érdektől és figyelemtől. A ki éjjel az erdőben megy, rablóktól fél, oly gyöngye hangokat fog meghallani, melyeket más bizonyára észre nem vesz. 3. Az érzelmektől, melyek a szemléletekkel vele járnak. E pontot csak később világíthatom meg. De már itt is mondhatom, hogy a ki természetet szereti, jobban látja, mint a ki közömbös iránta. Végre 4. a gyakorlattól, illetőleg az érzékek nevelésétől. A festő, ki tud látni, jobban lát, mint a ki nem szokta figyelmesen nézni a dolgokat. A kinek a lelkében már él valami képe annak, a mit látni vagy hallani fog, a ki tudja, mire kell figyelni, más szavakkal a szakértő egészen másféle szemléleteket szerez, mint a tudatlan. Mindezekben egy kis előleget vettem a következőkből, annak kimutatására, hogy szemléletekben nagyon különbözünk egymástól. Ezt meg azért említem, hogy már itt a képzeleterőt érintsem. A midőn szemlélünk, képzeleterőnk hallgat ugyan; a ki valamit lát, nem képzel; de azért a kinek nincsen eleven szemlélete, annak a phantasiája sem eleven. A szemléletek képezik a phantasia legbecsesebb anyagát. A ki mindig a szobában ül, a könyveket bujja, annak eltompul a szemlélő ereje, eltompul a képzelete. A szemlélet még nem phantasia, de előföltétele. A ki nem lát, hall jól, nem is képzel jól. A nagy phantasiájú költők s művészek előbb széles világismeretre tettek szert. Belső szükséglet hajtja őket ki a világha, a szemléleteket szomjazzák. Két Kisfaludynk volt olyan,

de főleg Széchenyi, ki nem volt ugyan művész, költő, de phantasiával gazdagon meg volt áldva. A nagy költő szűk körben is szerezhet világismeretet, ő kis nyílason át is látja a nagy világot, de phantasiája szomjazza a világot. Mily gazdag szemléletkörre tettek szert Shakespere, Walter Scott, Dickens, Jókai, Goethe! Schopenhauer kifejezése, hogy a lángész világ szem, hű organum a világ felfogására. kiváló mértékben illik rájuk.

De még nem vagyunk a phantasiánál, csakhogy gyorsan közeledünk feléje. A szemlélettel végeztünk; mihelyt a tárgy, mely érzeteket keltett a tudatban, eltűnt, vagy mi elhagytuk, a szemlélet is eltűnik a tudatból. De hová lett? Egészen elpusztult? Az lehetetlen. Kiszorul a tudatból, de nem szorul ki a lélekből. S ebből egy igen fontos tény következik. Az, hogy a léleknek van tudatos s tudattalan része. A tudatban mindig csak nagyon kevés van, egy gondolat, kép, szemlélet érzelem, a többi mind a tudattalanban van. A lélek olyan, mint az oceán; csak a fölszíne, voltaképp csak egy-egy hulláma fénylik, a többi homályos, vagy sötét. Hogyan lehetne másképp élni! Ha minden, a mit valaha láttam, tudtam, tapasztaltam, mindig a tudatban volna! Az a tudattalan rész pedig alkalom adtán ismét tudatossá válhatik. Jóformán semmi sem vész el a lélekben. Gondolatok, melyek mélyen aludtak lelkemben, egyszerre csak föltámadnak. Mondják, hogy egy műveletlen asszony egyszer, nagy betegségében, midőn deliriumban volt, elkezdett Ovidiusból szavalni. Kisült, hogy évekkel ezelőtt egy latin deák lakott nála, a ki ezeket a verseket hangosan könyv nélkül tanulta. Ezt a tudatba való földidézését valaminek, a mi a tudattalanban volt, nevezzük földidézésnek, *reproductionak*. A szemléletek is reprodukálhatók. Fölkerülhetnek a tudattalannak éjjeléből a tudat napfényére. Ezt folyton cselekeszszük. Minduntalan földidézzük a tudatból kiszorult szemléleteket a tudatba. De mi az, a mit

fölidézek? Szemlélet? Azonnal kimondhatjuk, hogy a szemlélet, mely a tudatból kiszorult, mint szemlélet nem tér többé vissza. Én most fölidézem egyik távollevő barátom képét. Látom magam előtt, mint mondani szokás. De őt látom-e? Ugy látom-e igazán, mintha előttem volna? Szó sincs róla Árnýékát látom. Halvány körvonalait. A szemlélet definitiója is kizárja, hogy ezt a fölidézett szemléletet szemléletnek nevezzem. Szemlélet csak az, a mi igazi érzetektől alakul. Igazi érzeteket csak a jelenlevő tárgy kelthet. Ha a tárgy nincs jelen, akkor érzet sem keletkezhetik, tehát szemlélet sem. Az érzet emléke soha sem érzet. A tegnapi öröm emléke, fájdalom nem öröm, de hála istennek a tegnapi fájdalom emléke sem fájdalom. A fájdalom újra keletkezhetik, ha egy drága halottamra gondolok, de akkor erre a fájdalomra nem emlékszem, hanem újra érzem. Ha másképp volna, akkor a tegnapi ebéd után következett jóllakottság érzetének emlékéből jól lakhatnám ma is. Egyszóval: a szemlélet emléke nem szemlélet. De hát mi? Hogy micsoda, azt mindenki saját tapasztalatából jól tudja. Valami, a mi nagyon hasonlít hozzá de mégis csak halvány mása, árnyéka, mint a görögök képzelték, hogy az ember halála után mint saját árnyéka bolyong az alvilágban. Jobb nevet nem tudok erre, mint: *kép*. *A szemlélet emléke kép*. Ilyen képekkel van tele a lelkünk, mert a dolog természeténél fogva minden pillanatban igen kevés igazi szemlélet, de igen sok kép van a lélekben. Minden szemlélet átalakul képpé. Ez a sorsa, ez a rendeltetése.

S itt azután megragadhatjuk a képzeleterő egyik jelentését. Maga a szó is mutatja, hogy elértünk a képzeleterő egyik forrásához. A képzeleterő képek alkotásán fordul meg. A ki valamit, a mi távol van, úgy tud felidézni, mint ha jelen volna — tudjuk, hogy ezt cum grano salis kell érteni — arról azt mondjuk, hogy igen élénk phantasiája, képzeletereje van. De itt azután igen nagy különbségek vannak az embe-

rek közt. Képeket mindnyájan föl tudunk idézni, s ennyiben mindnyájunknak van képzeletereje. A képzeleterő nem is titokszerű adománya néhány kiválasztott embernek, hanem közös tulajdonsága az egész emberiségnek, sőt az állatországban is akadunk nyomára. De van különbség kép s kép közt, valamint van szemlélet s szemlélet közt, sőt e két különbség szorosán összefügg egymással. Az elevenebb, teljesebb szemléletnek elevenebb, teljesebb kép felel meg. A kép nem emelkedik a szemlélet elevenségének magaslatára, de megközelíti. Sőt néha eléri. Ez az az egy kivétel, melyet előbb jeleztem. Azokban, a kik hatalmas képalkotó képességgel bírnak, néha, kivételes állapotokban, valóságos szemléletekké alakulnak át képeik. Goethe, kinek phantasiája gazdagságban nem vetekedhetik Shakespere-ével, vagy a nagy regényírókéval, mint Jókai, Dickens, Scott, Balzac, de mélységben, tiszta harmóniában tán valamennyiüket felülmúlja, elmeséli, hogy midőn Friderikéjétől elvált, igen bús hangulatban, s Drusenheim felé lovagolt, egyszerre különös sejtés fogta el. Láttam ugyanis, mondja *Aus meinem Leben Dichtung und Wahrheit*-ban (II. könyv), nem testi, hanem lelki szememmel magam magamat, a mint ugyanazon az úton lóháton szemközt jöttem magammal, még pedig oly ruhában, mint a minőt soha sem viseltem, csukaszürke volt, kissé aranyozva. Mihelyt fölráztam magam az álomból, az alak eltűnt. Különös azonban, hogy nyolcz évvel később tényleg oly ruhában, ugyanazon az úton járt, hogy Friderikét még egyszer lássa. Ez nem volt hallucináció, mert a kép mégsem vált egészen valóságos szemléletté, — hiszen *lelki* szemével látta magát — de közel járt hozzá. Ugyancsak Goethe írja morphologiai adalékaiban: Megvolt bennem az a képesség, ha szememet behúnytam s lehajtott fővel a szem közepére virágot gondoltam, hogy az egy pillanatig se maradt első helyzetében, hanem szétfeselt, s belsejéből új virágok nyíltak,

színes, néha zöld levelekkel is; nem voltak természetes virágok, hanem phantastikusak, de mégis szabályosak, mint a szobrászok rozettái. — Ez idézetekből egyebet is tanulhunk a phantasiáról, de én itt csak arra használom, hogy a kép elevenségét az erős képzelő erőben feltüntessem. Nem szólok a hallucinációkról, melyekben beteges állapotai az agyvelőnek. — néha igen mulékony állapotok — valóságos szemléleteket idéznek elő, de akkor valószínűleg az agyvelőben tényleg oly változások származnak, mint mikor igazi érzeteket kapunk, tehát a szemlélet ez esetben nem is a kép elevenítése, hanem igazi szemlélet. Ide tartoznak azok a túlságosan izgatott állapotok is, midőn a költő előtt a szó igaz értelmében megelevenednek alakjai, mint Ludwig Ottónál történt, a ki hőseit meg látta jelenni dolgozószobájában. Hogy a nagy képzelőerejű emberek könnyebben hallucinálnak, nemcsak phantasiájuk erejéből folyik, hanem általában izgékonyabb voltukból. Legvilágosabb azonban a kép amaz ereje, mely a szemléletet megközelíti, az álomban, a midőn oly világosan szemlélünk, hallunk, látunk, hogy ébrenlétben néha nem tudjuk megkülönböztetni az álmot a valóságtól. Az álomban a képek az agyvelő változott állapotánál fogva szemléletekké, vagy majdnem azokká válnak, s nem véletlen, hogy a gyermekek, költők, művészek, kikben a phantasia igen erős, igen elevenen is szoktak álmodni, — ha álmodnak. Calderon az álomvilágnak e hasonlatosságát a való világgal a képeknek szemléletekké való alakulása folytán legmélyebb értelmű drámájában *«Az élet álom»* remekül használta föl. Mindezekből nyilvánvaló, hogy valóban ráakadtunk a phantasia egyik bélyegző vonására. Minden ember tudja szemléleteit képek alakjában újrafelidézni. De a kiben ez a képesség erősebben fejlődik ki, a kinek képei erősebbek, teljesebbek, hasonlóbbak az eredeti szemlélethez, frissebbek s gyorsabban kínálkozóak, arról valóban azt mondjuk, hogy élénk a phantasiája.

Mégis nem csak ezt; nem így értjük, ha phantasiáról beszélünk. A phantasia eleme a szabadság, a kép pedig, mentül jobb, annál szolgálja mása az eredeti szemléletnek, melynek alkotása nem függ önkényunktől. Tovább kell kísérnünk a szemléletet Odysseiájában. Eddig csak ezeket a fokozatokat ismerjük: érzetek, szemlélet, kép; de itt nem ér véget a processus, a képpel is történik még valami a lélekben. A kép nem marad meg mindig képnek, a mi különben nagy baj volna. Nemcsak testünk van bámulatos czélszerűséggel alkotva, hanem lelkünk szervezete is. Ha azok a képek, melyek a lélekben támadtak, mind megmaradnának a lélekben: mily óriási tömeg, mily tolongás származnék! Iszonyú terhet czipelnénk magunkkal. A természet bölcsen intézkedett s úgy rendezte be a lelket, hogy azonos képekből, ha még annyi van is, egy kép lesz. Ezt a processust metaphoricé összeolvadásnak nevezhetjük. A kit én ezerszer láttam, arról nem ezer képem van, hanem sokkal kevesebb, legtöbbször csak egy. Ez az egy kép azután sokkal erősebb, elevenebb, mint az egyes elemei, melyekből összeolvadt. De nemcsak azonos képek olvadnak össze, a mivel nem is igen volna segítve rajtunk, mert hol vannak egészen azonos képek, hanem nem azonos képek is, ha igen sok részük azonos. Akkor az azonos részek összeolvadnak, a nem azonosak külön maradnak, mint sokkal gyöngébbek, s a gyöngé itt is engedni kénytelen az erősnek, háttérbe szorul, elhalványodik és csak ritkán kerül előtérbe. Így származik egy új valami a lélekben, a mi már meglehetősen messze eltávozott a szemlélettől, mert sok szemléletet összefoglal, azoknak azonos részeit kidomborítva, a többieket elhanyagolva, elnyomva. Azt, a mi így származott, elnevezhetjük *közképek*. S ezekre nézve is vannak nagy különbségek az emberek között. A közkép még halványabb lehet, mint a kép, mert messzebb áll a szemlélettől, mint ez, nem egyéni többé. Az erős phantasia itt abban fog nyilat-

kozni, hogy felszabadulván a szemlélet nyüegétől, mely szolgál másolást parancsol, nagyobb szabadsággal fogja összeolvasztani, a mi érzékileg jellemző, némileg újat fog alkotni ez összeolvasztás folytán. Hasonlatosságot fog látni, hol a tompább elme ilyet nem vesz észre. Egymáshoz közel hozza, a mi távolnak látszik, mint mikor a természettudományi lángelme villámszerű ötlettel a lengő lámpában az inga törvényét fedezi föl, vagy a nap látszólagos mozgását a föld mozgásából magyarázza. Az elmélet e pontján látjuk megnyilatkozni a rokonságot a nagy elmék között. A költő lelkében valamely egyén megpillantása összeolvasztja a szétszórt elemeket s ő ezen az egyéneken át megpillantja az örök emberit, a típust, a mintát. A tudós ugyanezen az úton először sejt meg a törvényt, az igazságot, melyet azután részletes vizsgálatai megerősítenek. Az igazán nagy elmék mind rokonok. Nem véletlen, hogy Széchenyi és Bismarck, ha középszerű szónokok is, a szó retorikai értelmében, oly szólásokat találnak, melyek mély hatást tesznek kortársaikra, színes erejüknél, plastikus voltuknál fogva. Nincsen művészeti phantasiájuk, de megvan bennük amaz elemek egynehánya, melyekből a phantasia alakul. Nem mindig a képet alkotó erő nagy bennük, de bizonyára a közkép alkotó erő.

De a mint tovább fejlődni látjuk az elmét, ugyanily mértékben látjuk eltávolozni a szemléletességtől, tehát a phantasiától is. A közkép már legtöbbször elmosódott képe a képeknek. Mily halvány árnyék lebeg előttem, ha azt mondom *fa*, mennyivel konkrétebb, határozottabb a *tölgyfa* képe. Még egy utolsó lépést kell tennünk, hogy e processust befejezhessük, egy lépést, mely a phantasiát gyökerében támadja meg. Szóltunk érzetekről, szemléletekről, képekről, közképekről. Ha ezekkel kellene operálnunk a lelki életben, milyen nehézkesen haladnánk! A természet gondoskodott még egy könnyítéstről, mely az emberi kulturára nézve döntő fontosságú

volt. Megteremtette a nyelvet. Ha megfigyeljük magunkat, belső életünket, rendszeren nem szemléleteket stb. találunk magunkban, hanem szókat. Én, midőn itt szaporán öntöm a szót, alig szemlélek; képekről nincs tudomásom; szemem mintegy befelé van fordítva, s szó következik szóra. Mi történik itten, hogyan történik? A nyelv azon alapúl, hogy szók társulnak közképekkel, képzetekkel, gondolatokkal, ezek meg szókkal; a szó fölidézi a gondolatot, a gondolat a szót. Így szokás azt rendszeren kifejezni, de nem egészen helyesen. Ha én egy szót kimondok, az, ha különös szándékom nincs, nem idézi föl a megfelelő képet, vagy közképet. Csak annyit mondok, hogy nem idézi föl. Azért a kapcsolat megvan szó s gondolat közt. De — és ez nagyon fontos — a gondolat a mely a szóval egybe van kapcsolva, nem lép előtérbe. S ennek így kell lennie! Hány szót mondtam eddig előadásomban! Ha minden szó mindig képet, vagy közképet, vagy gondolatot idézett volna föl, sokkal lassabban kellett volna beszélnem. Sőt a nyelvnek ereje abban áll, hogy a szó egy rövid jel, mely a gondolat helyett áll, helyettesíti, de ha csak különös szükség nincs rá, nem idézi föl. A kapcsolat megvan, de lappang. A nyelv a gondolat helyettesítője, nem mint mondani szokás: kifejezője. S itt rejlik a végső veszedelem a phantasiára nézve. A szó már teljesen elvesztette érzéki kapcsolatát a szemlélettel; helyette áll, de nem hasonlít hozzá. A nyelv kifejlődésével bizonyára csökkent a phantasia ereje az emberekben. Hozzászoktak mellőzni a képeket gondolkodásukban. Nem véletlen, hogy a nagy költők s művészek nem olyan bőbeszédűek. Szemük befelé van fordítva, nem gondolkodnak csak szavakban, hanem képekben is. A szó náluk bensőbben társul a képpel. Arany János, Vörösmarty, Kemény szavakban fukarak voltak. Hasonlót mondanak Huszár-ról, Makartról. A művészi phantasia képekben is gondolkodik, mi többiek inkább szavakban. A nyelv veszélyezteteti, a képiest

az emberi lélekben. Emeltyűje a kulturának, mely nála nélkül nem volna semmi, de veszedelme a költészetnek. Azért a költőnek új nyelvet kell magának alkotni, a közönséges nyelvet a képiesnek vérével megelevenítenie. Még talán azt is lehetne e helyen említeni, hogy a beszélni szerető népek általában kevesebb képzelő erővel bírnak, mint azok, kik fukarkodnak a szóval. A francia népben a világos, logikus gondolkodás van túlsúlyban. Az északi népek, kik zord hazájukban a magánosságra vannak kárhóztatva, meglepnek képzelő erejük mélységével, igaz, hogy bizarrságával is. Végül mellesleg említem, hogy nevelésünkben a sok beszéd megtorontója a gyermeki természettől eleven phantasiának. Oly keveset mutatunk, s oly sokat beszélünk nekik. Adassék meg a szónak, a mi a szóé, de a phantasiának is a mi a phantasiáé.

S midőn így megrajzoltam nagyjában az egész értelmi életnek a fejlődését, a rajz hidegnek, merevnek látszhatik. Hol van itt a phantasia melege s fénye s színekben való gazdagsága? Hol van alkotó ereje? Hol van szabadsága s közvetlensége? Hol van nagysága, a mely bámulatra ragad? Csak egyik jellemző tulajdonságát pillantottuk meg. Azt, hogy a phantasiával biró embernek képei erősebbek, elevenebbek, frissebbek s megmaradnak ilyeneknek, annak daczára, hogy a nyelvben való gondolkodás a színeket ki iparkodott törülni a lélekből. De ez nem lehet minden. Nem is az.

Egyet kihagytunk e fejlődési folyamatból, szándékosan, hogy hiányát annál inkább éreztessük, az *érzelmet*. Erről a hatalmas tényezőről a lelki életben még semmit sem szöletünk. Pedig nem hiányzik sehol. Már a legelső fokán a lelki életnek is föllép. Már az érzettel is kapcsolódik. Az érzet tudomást ad nekem arról, hogy milyen valami. Észreveszem a villám czikkázását, annak sajátos sárgás fényét s élesen megtört vonalait. Ezek érzetek. De ugyanakkor a mikor erről

tudomást veszek, érzelmem is támad, ijedtség vagy ijedtséggel vegyes gyönyörűség tölt el a természeti erők e nagyszerű látványán. Én magam valahogy érzem magam. Én nem vagyok közönbös nézője annak, a mi bennem történik, hanem saját hogylétem érzelmével kísérem ezeket. Jól vagy rosszúl érzem magam. Minden *érzet* kapcsolódik *érzelemmel*. Ez az érzelem hogy úgy mondjam — tonusa az érzetnek. A különböző érzetek különböző ily érzelmi tonussal lépnek föl. Azok az érzetek, melyek a test fenntartásával állanak kapcsolatban, a legerősebb, de egyszersmind a legdurvább érzelmi járulékokkal szövetkeznek. Egy jó ebédet megért mindenki, egy szép képet kevés. A legdelikátabb, a legfinomabb s a leggyöngébb érzelmek kapcsolódnak a szem s fül érzeteivel s a szemhez kapcsolódók még gyöngébbek, mint a fülhez járulók. Egy híres zenedarab könyeket fakaszthat szememből, pusztán érzéki hatással; a színek ily hatású összeállítása lehetetlen. Ezek az érzelmek, a szem s fül szemléletetéhez járulók, az esztetikai érzelmek. Náluk nélkül nem volna szépség a világon. A szépség nem magában levő valami; a szépség akkor származik, midőn egy oly tárgy, mely esztetikai érzelmet tud kelteni a lélekben, egy oly lélekkel találkozik, melyben ily érzelmek fakadhatnak. A szépség fényes napsugár, melynek forrása nem rajtunk kívül, hanem saját lelkünkben van. A lélek árasztja ezt a fényt a világra. Ezért változik az ízlés az emberekkel, a korszakokkal. Polgártársamnak hiába magyarázom az isteni Lionardo alakjainak szépségét, ha nem érzi. S hiába akarják én rám tukmálni, hogy tartsam szépnek, a mit előbbi koroknak ízlése annak nézett. Van örökszép is, de nagy része annak, a mit szépnek mondanak, elmulik, ha az a forrás, mely a lélekben a szépet létrehozta, kiapadt.

Nincs művészi phantasia az érzelemnek nagy ereje nélkül. Szándékosan nem szoltam, a hol a képekről volt szó,

a festőről vagy szobrászról, a kik látszólag csak ily képek megvalósításán fáradoznak. Igaz, hogy a festő phantasiájának tanubizonyságát adja, ha pl. emlékezetből valakit le tud rajzolni. A szobrász is csak a külső alak hű felfogásán fáradozik, s az építész főleg geometriai formák világában él. De ez nem a művészi phantasia. Az többet kíván meg a művésztől. Figyeljük meg e művészeket, ha magyarázni akarják a szépet. A szót, mely a legtöbbször nehezen jó ajkaikról, a kéz mozdulataival támogatják, czirogatják, simogatják, becézik az alakokat, míg a színekből merithető érzelmeket szinte kéjesen érzik. A festőnél a színekhez járuló érzelmek sokkal hatalmasabbak, mint mi bennünk, ő kéjeleg bennük. A szobrász a formák bájját menten minden érzekiségtől érzi, azzal az érdek nélküli gyönyörűséggel, mely az aesthetikai élvezet sajátja. Az építész az építészeti anyag anyagságának legyőzését aesthetikai diadalérzettel kíséri s a symmetria, arányosság, a vonalak bája elragadtatással tölti el. S a mily fogékonyak a kedves, oly ingerlékenyek a kellemetlen érzelmek iránt. Nem tudom elfelejteni azt az öreg zongoramestert, a ki majdnem egészen süket volt, de ha hamisan játszott a tanítványa, mint a sebzett vad kiáltott föl. A művészek néha igen rossz műbírálok, mert sokkal érzékenyebbek a műgyengeségei, mint jelességei iránt. S valamennyiükben nemcsak ezek a fontos, de utóvégre is alárendelt érzelmek élnek. Színek, formák, vonalak érzelmeket keltenek, de ezek az érzelmek csak halk akkordot képeznek az aesthetikai érzelmek hatalmas symphoniájában. A nagy művész az emberiség legmagasztosabb érzelmeit hordja hatalmas erővel lelkében. A nagy művész nagy ember is. A mi emberi fájdalom s emberi erő s embeji nagyság, s emberi öröm, az mind él keblében. Nem hiába tekintünk föl hozzá mint egy felsőbb lényhez, ő tényleg az. Igaz, hogy nincs benne semmi oly lelki erő, tulajdonság, a mely bennünk is ne volna meg egy

bizonyos mértékben. De ő felsőbb lény abban az értelemben, mint a görögök képzelték isteneiket; ezek az istenek görög emberek voltak, csak hatványozott mértékben. Ép úgy hatványozott kifejezése az emberi természetnek a nagy művész. Mily fenséges s megható Petőfi élete, a ki abban a korban, melyben mások csak kezdik pályafutásukat, már halhatatlanságot biztosított magának s népének. Mily nagy a mi Madáchunk, kit nem számíthatok a legnagyobbak közé, de a ki életének tragikumát egy nagyszerű költeményben örökitette meg. Ki tud meghatottság nélkül Arany egyéniségére gondolni, mely oly tiszta maradt az élet salakjától! S mily sajnálattal nézzük a kis óriásokat, a kik egy kis készséget, melylyel a sors megajándékozta őket, egyéniségük gyarlóságaival elhomályosítják. Nincs ellentét az ember és a művész között. A milyen az ember, olyan a művész is. Goethe hatalmas egyéniség is volt, mintaképe egy korszak műveltségének, egy Faust-alak, a ki a maga életét hatalmas költeménynyé alakította. Shakespere-t hatalmas egyéniségnek gondolom, kinek belső élete mérhetetlen gazdagságot rejtett magában. S figyeljük meg e művészek életét. Phantasiájuk akkor válik alkotó erejüvé, mikor egy nagy érzélem hozta először forrongásba. *Petőfi* nem válik Petőfivé szerelme és szenvedélyes szabadságérzete nélkül. *Madách* megalkotja «Az ember tragédiáját», miután a sors oly iszonyúan sújtotta. *Goethe* minden nagyobb műve egy-egy nagy szenvedély szülöttje. A szenvedély érintésétől megszólal a művész phantasiája s válik alkotóvá.

Ez a második alkotó része a művészeti phantasiának: a hatalmas, mély érzélem, mely kezdődik az érzékinél s végződik a legfelsőbb szellemiben. Képalkotó s érzelmi erő, e kettő adja a művészeti erőt. Mindkettőnek meg kell lennie, kellő egyensúlyban s harmóniában, különben szakadás rontja a művész erejét. A kiből az egyik túlságos erőre vergődik,

mely meg nem illeti, az a legmagasabbat nem fogja elérni. A kiben az érzelem erősebb, mint a szemléleti erő, az elmosódó, homályos alakokat fog teremteni, az kínosan fog küzdeni az anyaggal, mely nem engedelmeskedik neki. E veszélynek talán leginkább van kitéve a zenész, kinek alakjai, a hangképek, általában kevésbé megfoghatók, mint a színek s alakok, s a kiben könnyen túltengődik az érzelmi oldal, mi a lelki egyensúlyt s egészséget is veszélyezteti. Azért nem pártolom a túlságos zenei kiképzést oly ifjaknál, s leányoknál, kikben különben is az érzelmességre való hajlam erősebb. A másik véglét könnyen a művészeti naturalismus posványába vezet, a képekkel való játékhoz, ahhoz, hogy megfélemedezzünk a legnagyobb ideálokról. Bizonyára ügyes dolog apróságokon bibelődni, azokat híven utánozni, új festői hatásokat előidézni, a hangszerek új combinatióval az ideget különösebb módon megrezegtetni, a szeszély kényével újnak látszani, a paradoxont keresni, a meglepetést hajhászni, de mily mulékony dolgok mindezek! Ha ezek a dolgok minden további praetensió nélkül lépnek föl, akkor nekem is tetszenek, nem lehetünk folytonosan ünnepi hangulatban, nem vagyunk méltók s képesek mindig a legnagyobbat élvezni, de ha theoriát csinálnak ez apróságok számára, s mint a művészet legméltóbb kinyilatkoztatásait, mint az új idő emaniációját dicsőítik, akkor tiltakozom s elfordúlok.

De elhagyom a további részleteket, hogy a pszichologiai processushoz térjek vissza, mert ennek legalább vázlatban való befejezésével még mindig adós vagyok. Azt mondtam, hogy ahhoz az értelmi processushoz, mely nagyon ridegnek látszott, hozzájő az érzelem, mely a szépség forrását fakasztja a lelekben. S kifejtettem, hogy a nagy művészt nagygyá teszi, ha a két erő, a szemléleti s az érzelmi kellő egyensúlyban van egymással. Most kérdem, milyen forradalmat idéz elő az érzelem a művész lelkében? Hogyan képes a

phantasiáját igazi phantasiává tenni? Mert azt láttuk, hogy a pusztá képzelő erő még nem phantasia, habár egyik fontos eleme. Kimondom elméletem végszavát a következőkben. *Az érzelem a formáló, vezérlő elem a művész lelkében.* Ezt a következő módon értem. Azt láttuk, hogy az érzetek, szemléletek bizonyos combinációja, s tovább a szellemi tevékenység nyilatkozatai bizonyos érzelmeket keltenek a lélekben, melyekkel amazok kapcsolódnak. A művész lelkében minden erősebb, energikusabb: a szemlélet vagy kép stb. az érzelem, melyet fakaszt; s a kapcsolat a kettő között. Ha ő valamit lát, akkor hevesebben érez is; s ha meglepi az érzelem szomjúsága, akkor ez a szomjúság csak úgy fog kielégítést találni, ha olyas valamit teremt, a mi ezt az érzelmet kelti. Más szavakkal: mi bennünk közösleges emberekben az érzelem csak mint hatás jelentkezik, nála mint ok, mint teremtő erő. Mi akkor érezünk, ha megvan az ok, a mely ezt az érzelmet kelti; nála az érzelem lép föl először, hogy megteremtse azt a képet, mely ezt az érzelmet keltheti. Mi sóvárgunk a szép iránt, de a mi sóvárgásunk meddő, mert nem tudunk e sóvárgásnak testet adni. Ő is sóvárog a szép után, de az ő sóvárgása alkotó erejű, mert lelke engedelmeskedik sóvárgásának, s ki tudja elégíteni. Az ő érzelme forradalmat idéz elő lelkében. Az elemek, melyek lelkében megvannak, forrongásba jönnek, mint a jegecesedő anyag, ha megtalálta középpontját. S nem is lehet jobb példát találni arra a processusra, mely lelkében végbe megy, mint a kristály képződését. Az érzelem belső rejtélyes ereje a kristályalkotó erő, a lélek elemei engedelmeskednek ennek az erőnek s rendbe helyezkednek, abba a rendbe, melyet ez az érzelem követel meg. Mily kínos s mégis édes állapota a művészi léleknek *az alkotás hangulata.* A még ki nem elégített érzelem a legnagyobb nyugtalansággal tölti el. Ilyenkor nekünk magánkívülinek tetszik, magával s a világgal nem

törődőnek. De lassan-lassan az éltető érzelem megtalálja a maga testét, a képet, melyben élni fog. Ezek a gyönyör pillanatai, az isteni élvezeté, midőn az ember alkotónak érzi magát. A legnagyobb hév egyesül bámulatos magára eszméléssel. A belső szem figyelemmel lesi az alkotás folyamatát, mely fölött lassan-lassan úrnak érzi magát. Ez az alkotás öntudatos s tudattalan, önkényes s közvetlen. Tudatos a kidolgozásban, tudattalan a conceptióban, közvetlen a megfogalmazásban, s önkényes a részletekben. S ha a mű be van fejezve, a művész gyakran elfordul tőle. Emberek vagyunk, tökéletlenek, gyarlók, még a legnagyobb egyénekben is. A mit a művész érzett s akart, azt soha sem tudta egészen adaequat módon kifejezni. Mindig maradt valami, a mi a lelkében megvolt, s a műben nincs meg. A művész nagyobb a művénél.

Bizonyára érdekes volna e művészeti processus részleteit vizsgálni, de erre eddig oly kevés előmunkálat van meg! A művészek műveit rendesen nagyobb gonddal vizsgálták, mint phantasiájukat, s a műveik külsőségeit nagyobb figyelemmel, mint az azokban nyilatkozó lelket. A földolgot mellőzik. Csak a művészből érthetem meg műveit, ámbár természetes, hogy egyedül a művekből ismerem meg igazán a művészt. Ugy kell néznünk a műveket, hogy a művész lelkét megpillantsuk rajtuk keresztül. Milyen változatosságot találunk itt az emberi fejlődés történetében! Milyen más volt a művészeti phantasia alkotása az őskorban, midőn őserővel a nagy természeti jelenségeket megszemélyesítette, s milyen más ma, midőn művész hat művészre, s a művészeti traditio is formálja a művészi phantasiát. Hasonlókép mily változatosság a különböző művészi egyéniségekben! Máskép alkot a költő, máskép a festő, s máskép alkot Shakespere, ki olthatatlan szomjjal nézi a világ jelenségeit, máskép Goethe, ki a maga belsejét formálja művészetté! Mennyi függ az

életkörülményektől! Ha a költői alkotás titkait kutatom, leg-
 örömeztőbb nézem a magyar s német irodalom ama két
 remekművét, mely bizonyos távoli rokonság vonásait mutatja.
 Az egyik Hermann s Dorothea, a másik Arany Toldija. Bizonyos
 meghatottsággal s örömmel tekintem a nemzetek s költőik
 különböző génuszát. Mindkettő a naiv elbeszélő mű-
 vészi hangulatából indul ki; de az egyik a magyar népnek,
 a másik a német polgárságnak zeng. Az egyik előtt fölemel-
 kedik a német kis város polgárfia, ügyefogyott, nehézkes, de
 lelkileg s testileg öserejű s romlatlan; nehezen szól, de mélyen
 érez, s magas testalkatú; a költő nem gondolta ki alakját,
 látta, így látta, a mint érezte, úgy érezte, a mint éreznie
 kellett, ha a német typus, a német lélek egy sajátos példá-
 ját akarta minden időre megörökíteni. S a magyar Toldi is
 ilyen, csak egészen magyar. Őt is megpillantjuk, a mint a
 keresztúton áll, óriási alak, álomszerű lelki étellel, mely só-
 várog az után, hogy felemelkedjék. Mit akar? Maga sem
 tudja. Háborúba menni, hírvirágot szedni gyöngyös koszo-
 rúba. El volt nyomva, mint nemzete, melynek typusa, nemes
 lovagias érzetében, becsvágyában, erejében, bátorságában,
 naivságában. Milyen symboluma a magyar nép jellemének
 és sorsának! A német polgárságból eredő költő a német
 polgárfiút alkotja, a magyar nép fia a magyar nép fiát rajzolja.
 Szándék vezette-e phantasiájukat hogy így mindegyik a maga
 fejlődő, küzködő népét egy alakban meg tudta testesíteni? Nem,
 az alkotó phantasia működött bennük. S ezt az alkotó phanta-
 siát lángra lobbantotta amott egy pár soros anekdota, itt egy
 régi krónikás ügyefogyott elbeszélése. De az érzelem élt lel-
 kükben, meggyúlt ez alak szemléletén, s azután tovább for-
 máltta az alakot, s magához ragadott mindent, a mi a költők
 lelkében e czélt szolgálta, s így félig tudatosan, félig öntu-
 datlanul alkotott phantasiájuk. Ne kérdezzük tőlük, mit szán-
 dékoztak műveikkel. Mert az ő szándékuk mivoltát nem sza-

vak árulhatják el, hanem egyesegyedül műveik, melyekben a gondolat egészen képpé vált, s a kép egészen átszellemült. Ez minden művészi phantasia jellege. S azért, a ki a phantasia jelentőségét tagadja a művészetben, az meg akarja ölni a művészetet, a mivel, ha sikerülne, az emberi természetet legszebb ékességétől s legbensőbb nyilatkozásától fosztaná meg.

Alexander Bernát.

IRODALOM.

Philosophiai Irók Tára. IX. Kant A tiszta ész kritikája. Fordították és magyarálták Alexander Bernát és Bánóczi József. Budapest. Franklin-társulat, 1891. Ára 4 frt.

A Philosophiai Irók Tára, melyből immár a IX. kötet került a művelt olvasó közönség kezei közé, minden újabb füzetével egy-egy hézagot tölt be philosophiai irodalmunkban, és ezzel újra meg újra igazolja, hogy milyen hasznos vállalattá nőtte ki magát, midőn egymásután ülteti át az egyetemes irodalom legkitünőbb philosophiai munkáit, és e fáradságos munkával lassankint egész philosophiai könyvtárt alapít.

A jelen IX. kötetben *Kant: A tiszta ész kritikája* került sorra. A korszakos mű most jelenik meg először magyar nyelven, száztiz évvel később első megjelenése után, miután majdnem minden művelt nyelvre lefordították és folyvást újra meg újra fordítják és magyarázzák.

Valóban itt volt az ideje, hogy azon a nagy hiányon, hogy ez az alapvető nagy mű nem volt meg nyelvünkön, segítve legyen. A mivel azonban korántsem azt akarom mondani, hogy talán gyakorlati szükségletek éreztették volna velünk e hiányt. Ilyen értelemben nem volna indokolt a felajdulás. Magasabb szempontok után kell indúlnunk, ha elfogulatlanul akarunk ítélni e dologról. Én úgy fogom fel e kérdést, mint tudományos irodalmunk becsület-kérdését, melyet szinte nem lehetett még továbbra is elintézetlenül hagyni.

Azokkal szemben, kik azt állítják, hogy valamely tudományos mű tanulmányozásában egészen egyre megy: az ere-

detit használom-e vagy a fordítást — épenséggel ellentétes nézetet vallok. De másfelől meg vagyok győződve, hogy az egyetemes irodalom nagy, oszlopos műveinek a lefordítása minden művelt nemzet nyelvére annyira érzékeny mérlege a nemzeti tudományos irodalom önállóságának és értékének, hogy ott, a hol e tekintetben hézagok mutatkoznak, azoknak betöltése elsőrendű kötelesség. Ennyit magáról a vállalatról.

A most megjelent kötetben a *Kritika* fordításához még egy *Előszó* és egy nagyobb tanulmány *A tiszta ész kritikájáról* van csatolva Alexander Bernáttól.

Az *Előszóban* a munka keletkezéséről, a fordítás nehézségeiről, de annál szükségesebb voltáról értekeznek a szerkesztők. Tökéletesen igazuk van, hogy *A tiszta ész kritikájának* fordítása bármily nyelvre, már a mű mivoltánál fogva mindig nagyon nehéz munka, a minek okai Kant stílusában s a tárgy elvontságában rejlenek; nemkülönben abban, hogy Kant írói technikája nagyon középszerű volt. Stílusa a német irodalom újjászületése előtt fejlődött ki és állapodott meg. Kifejezőmódja, műnyelve részben elavult. Fejtegetéseiben szorosán tudományos formulákkal él s a gondolatok tetszetős formáival nem törődik. Nagyon érthető, hogy egy ilyen műnek az átültetése bármely idegen nyelvbe nem lehet könnyű feladat.

Fordítók derekasan megoldották ezt a nehéz feladatot. Nem bántották a formát, mely elavult ugyan, a tartalomnak sok helyütt meg nem felel, de historiatilag összeforrott vele; inkább arra törekedtek, hogy a szöveg szó szerinti hű fordításával még Kant mondatszerkezeteire is fényt derítsenek. Ily módon természetesen nem lehetett kikerülni, hogy a fordítás itt-ott, főleg a nehezebb helyeken, darabos, nehézkes ne legyen. De elérték azt a czélt, hogy *A tiszta ész kritikája*, forma és tartalom tekintetében egyaránt az eredetinek teljesen megfelelő hű fordításban került a magyar tudományos irodalom termékei közé.

A fordításhoz csatolt tanulmányban *A tiszta ész kritikájáról*, a tanulmány írója: Alexander Bernát, azt a czélt tűzte maga elé, hogy összefüggő fejtegetések formájában nyújtson képet Kant gondolatainak fejlődéséről és ennek keretében történelmileg magyarázza meg e gondolatoknak nehezebben érthető pontjait.

Ezzel valóban nagy szolgálatot tett azoknak, a kik Kant philosophiájával alaposan akarnak foglalkozni, de sem annyi idővel, sem annyi irodalmi tájékozottsággal nem bírnak, hogy csak azokat a legfőbb műveket is kiválaszthatnák és olvashatnák, a melyek Kant philosophiájának magyarázatát tűzték feladatukúl. E tanulmány mindazt összefoglalja, a mi Kant megértésére okvetetlenül szükséges, s mert ezt világosan és könnyen felfoghatólag, átlátszó modorban teszi: nagyon meg fogja könnyíteni a mű tanulmányozását.

Terjedelme hét iv, és három főrészben foglalkozik kitűzött feladatával. Az I-sőben a *Kritika* keletkezését adja elő. A II-ikban *Az alapgondolatok fejlődését* ismerteti. A III-ikban *A mű veleje* foglaltatik. Valamennyit pedig egy *Bevezetés* előzi meg.

A munka keletkezéséről legérdekesebb képet Kant levelei nyújtanak Lamberthez, Mendelsohnhoz, Herzhez, melyekből kiténik, hogy 18 év múlik el a mű megjelenésének szakadatlan ígérgetésével, míg végre 1780 végén a kézirat mégis elkészül, 1781. január közepe táján hozzá is foghatnak a szedéshez Halleban, és júniusban, a teljesen kész könyvet elküldhették a lipcsei vásárra.

Ime ennyi idő kellett az alapgondolatok megérlelésére, hogy a *dogmatikus álláspontot* (1.) a *kétkedés korszaka* (2.) váltsa fel, s a *szellemlátó álmaiból* (3.) az *angol philosophia hatása* (4.) alatt végre kibontakozhassék a *kritikai korszak első phásisa* (5.): a *térről szóló értekezés* és a *dissertatio*; mit nagyhamar a *kritikai korszak második phásisa* (6.) követett a halhatatlan mű teljes befejezésével.

Ennek szakszerű ismertetésével és megérthetésének előkészítésével a tanulmány III. része: *A mű veleje* czímen foglalkozik. Öt pontba foglalja össze a legszükségesebb tudnivalókat. Ezek: 1. *A főkérdésre adott felelet általában.* A főkérdést következőképen formulázza: A tiszta ész fogalmai, melyekről nem látom át, miképen vonatkozhatnak a tárgyakra, azaz miképen szolgálhatnak magának a való világnak a *mundus noumenonnak* megismerésére, talán tényleg nem is szolgálnak e czélra? És a felelet rá: hogy a tiszta ész fogalmi époly kevésbé ismertetik meg a való világot, a mint hogy az érzékiség sem vezet el a noumenonhoz. De hát akkor

talán egyáltalán nincsenek is ilyen tiszta fogalmaink? Ime magától előáll a 2. pont: *Vannak-e tiszta fogalmaink?* És midőn erre a kérdésre azt a feleletet kapjuk, hogy a tiszta fogalmak léteben való hit egyik alapföltevése a kritikának: egy újabb 3-ik és ebből folyólag ismét egy 4-ik pont fejtegetése válik szükségessé. Ezek a pontok, melyeknek összefüggését az előbbi pontokkal szerzőnk érthetően kimutatja, im ezek: 3. *A tiszta fogalmak functiója*. Ha ugyanis tény volna, hogy vannak tiszta fogalmaink, úgy csakugyan kikerülhetetlen az a kérdés, hogy miféle functiójuk lehet a megismerés munkájában? És a 4-ik pont: *A mundus noumenon*. A melyről azért kell külön értekezni, mert ha sem az érzékiesség, sem az értelem útján nem férközhetni a való világhoz, a mundus noumenonhoz, indokolt a problema felvetése: van-e hát egyáltalán ilyen világ?

Az utolsó 5-ik pont: *A tiszta ész kritikájának második kiadása 1788*. czímen: *a)* a «Kritika» első fogadását beszéli el; aztán *b)* a «Kritika» szerkezetét tárgyalja; és végre *c)* a transscendentalis deductió fogalmát fejtegeti; részletesen rámutatva arra a különbségre, mely az első és a második kiadás között van, és mindenütt kellőleg indokolva a constatatált változtatást.

A *tanulmány*nak mindenesetre megvan az a nagy érdeme, hogy a legnehezebben érthető kérdésekről számol be, és ezzel e nagy mű beható tanulmányozását — mely azonban még így is egyik legnehezebb, de egyszersmind leg-hálásabb studiuma marad a philosophiai irodalomnak — rendkívül megkönnyítette. Vajha nagy becsének megfelelő minél kedvezőbb fogadtatásban részesülne a korszakos mű ez első magyar fordítása a művelt olvasó közönség, de kivált a nyilvános könyvtárak és tanintézetek részéről.

—r.

* * *

C. Lombroso u. S. Ottolenghi: Die Sinne der Verbrecher. Zeitschrift für Psychologie u. Physiologie der Sinnesorgane. 1891. Band II. Heft 5. S. 337—350.

Jelen munkájukban szerzők nemcsak psychologie érdekes, hanem törvénytudományi orvostani szempontból is gyakorlati jelentőségű kérdést fejtegetnek, midőn az u. n. veleszületett gonoszság-

ról, mely szerintük az erkölcsi elemzavarnak aequivalense, vagy inkább vele synonym, gondosan keresztülvitt kísérletekkel kiuntatják, hogy azok az anomaliák, melyek e bajt jellemzik, sokkal gyakrabban functionális, mint anatomikus természetűek, s kiválképen a specifikus érzékszerveknél magasabb fokban fejezvék ki, mint akár a legsúlyosabb elmebántalmaknál. Kísérleteik férfi s női gonosztevőkre, valamint prostituáltakra vonatkoznak s röviden a következőkben foglalhatók össze.

1. Az általános sensibilitást 15 egészséges egyénnél a Du Bois Reymond-féle szánkainduktorral középértékben 49 mm.-nek, míg 15 gonosztevőnél 64 mm.-nek, tehát csökkentnek találták, és ezt az eredményt újabb 42 kísérlettel meg is erősíthették.

2. A helyérzés vizsgálatánál 95 megfigyelt közt 61 esetben annak tompasága jelentékeny volt.

3. A fájdalomérzés Du Bois Reymond-féle szánkainduktorral meghatározva 21 normális egyénnél középértékben 49·1 mm. volt, egynél leszállt 17 mm.-re, míg legtöbbször 32—49 mm. közt ingadozott. 4 gonosztevőnél ellenben a fájdalomérzés 0 volt, azaz teljes analgesia állott be, 3-nál 11—15 mm. volt, míg számos sorozatban 30—35 mm. körül váltakozott. Újabb 45 kísérletnél a fájdalomérzés 7 esetben (15%) 0-nak, átlag pedig jobbfelül 20, balfelül 21 mm.-nek találtatott; végül 15 fiatal gonosztevő közül 10 teljesen analgetikus volt. Ezen kísérleti eredmény tehát teljes összhangzásban van azon tapasztalattal, hogy az érzékenység tompasága folytán gonosztevők gyakran tötövirozzák magukat, hogy fájdalmas behatásokra (izzóvassal égetés, sebek ejtése) nem reagálnak, s felismerhetlenné teendők magukat, oly eljárásokhoz is fordulnak, mely pd. az arczbőr lehuzásában stb. áll.

4. A tapintásérzés 60 egyén közül 30%-nál feltűnően tompa volt, kiválóan finom csak 2%-nál; s míg normális egyéneknél a tapintásérzés tompultsága 5%-ban volt található, addig gonosztevőknél abnormis sensibilitás a jobboldalon 30·3%-ban a baloldalon 18·9%-ban, s a nyelven mintegy 30%-ban mutatkozott. A tapintásérzés arithmetikus mértéke aesthesiometerrel mérve 69 gonosztevőnél jobboldalt 2·67, baloldalt 2·41 és a nyelven 2·33 volt, míg ugyanez Marro szerint normális egyéneknél 1·68 a jobb-, 1·78 a baloldalon.

5. Magnetikus befolyásokkal szemben a gonosztevők igen élénk reactiót mutatnak; így 62 közül 30, tehát 48·3% fogé-

kony volt, míg 200 rendes állapotú tanuló és munkás közül csak 23 % reagált.

6. A gonosztevők fogékonysága meteorikus befolyásokkal szemben szintén nagy. 100 közül ez 26-nál szembetűnő volt; 7 időváltozáskor veszekedő lett s egynek, ki betörő s sodomista volt, veszekedő hangulata mint barometer jelezte a rossz idő bekövetkeztét.

7. A szagérzés vizsgálatára szegfűszegnek vízben $\frac{1}{50\,000}$ — $\frac{1}{100}$ arányban készített oldatából összeállított oszometer szolgált. Normálisok az $\frac{1}{5000}$ oldatot ismerték fel középértékben; míg 90 született gonosztevőnél, kik nem dohányoztak s kiknél az orrútak rendesek voltak, a közép szaglóképesség csak $\frac{1}{500}$ volt, a mi százalék szerint $\approx 3\cdot3\%$: 13% -hoz. A szagérzésnek ugyanily tompultságát találták nemi gonosztevőknél, s ez érdekes annyiban, a mennyiben a nemi ösztönök és a szagérzés közt oly benső viszony van, hogy kortikális központjaik joggal szomszédosoknak tekinthetők. Hesch tényleg a nemi szervek atrophijánál a szaglópálczikákat hiányozni látta, s már Cloquet észlelte, hogy a virágillat nemi vágyakra ingerel. Jüger, Most és Ploss szerint a transpiratio kéjérzetet kelt, és ide számítható némely nők nagy előszeretete a parfümök iránt, valamint a masturbációból eredő psychosisok és a sexualis tébolyalakok (női vizelet ivás stb.). Szerzők 20 nemi gonosztevőnél 33 % -ban anosmiát találtak, míg a szegfűoldat középértékben $\frac{1}{2000}$ higitásban ismertetett fel. Ammoniakkal ugyanezt találták, mint ezt Pelanda, ki pornopathikusainál sohasem talált normális szagérzést, szintén igazolja.

8. Az izlést édes, keserű, valamint sós oldatokkal 60 született s 20 alkalmi gonosztevőnél vizsgálván, kitűnt, hogy az ízézés normális egyéneknél jobban kifejlett, mint gonosztevőknél, jobb alkalmi gonosztevőknél, mint születetteknél, s ugyanez áll a kevésbé képzett egyénekkal szemben is.

9. A hallás élessége 40 született, 42 alkalmi férfi- és 28 női gonosztevőnél igen erős; továbbá gyenge ütésű óra, halk beszéd és Politzer-féle acumeterrel meghatározatván, kitűnt, hogy 82 közül 55-nél (67·3 %) a hallás élessége egyik vagy mindkét fülön a normális alatt van s így lefokozása 15 %-kal gyakoribb, mint normális egyéneknél. E tompultság túlnyomólag a közép- és belfül gyulladásától ered, s csak egyes esetekben lehetett disakusia alakját constatálni, mely egészséges öregeknek degeneratív jellegű presbyakusziájával teljesen analog.

10. A látásélesség 100 gonosztevőnél, főleg gyilkosoknál, Snellen-féle optoscoppal vizsgálva élesebbnek mutatkozott, mint normálisoknál. A színlátást illetőleg 460 gonosztevő között 15 daltonista volt (0.43 %). A látótér Landolt módszere szerint vizsgálva, korlátoltan mutatkozott, szabálytalan szélekkel, peripherikus bemélyedésekkel, vagy skotomákkal, részleges, vertikális, mindkét oldali hemianopiával a belső quadransokban, a mi aetiologice a látócentrumokkal összefüggő kortikális sérülésekre vezethető vissza, miután a peripherikus idegrendszer mélyreható alteratiójának egyéb symptomái hiányoztak.

Női gonosztevőknél az általános érzékenység, fájdalom és tapintásérzés, szemben a férfiakkal, szerzők szerint rendesen igen jó; míg a többi vizsgálat eredménye a fentiekkel megegyez.

60 tipikus prostituálnál, azaz kik nem alkalmilag, hanem instinktiv ösztönük folytán lettek azokká s kiket szerzők a gonosztevők legrosszabb kategóriájába soroznak, a fentiekhez hasonló viszonyok voltak felismerhetők.

Ily formán szerzők tanulságosan kimutatják, hogy az érzékszervek studiuma bevezető részt képez az ethika tanulmányozásához, s exact módszerekkel kísérletileg igazolják azon tényt, hogy az erkölcsi érzet tompasága rendesen az érzékszervek tompaságától van kísérve. E tompaság pedig valószínűen kortikális eredetű s hasonlóan a vadállatok és vad néptörzsek csökkent fájdalomérzéséhez s éleslátásához, mint az atavismus tüneténye fogható fel.

Haftl Dezső.

* * *

J. Volkelt: Vorträge zur Einführung in die Philosophie der Gegenwart. Gehalten zu Frankfurt a. M. im Februar und März 1891, München 1892.

Volkelt műve bevezetésül akar szolgálni a jelenkori philosophia tanulmányába, de sok tekintetben különbözik az ilyenmű munkáktól, legfőképen pedig abban, hogy a jelen és mult között nem találja azt az éles ellentétet, melyet az utóbbi időkben oly szivesen ki szoktak emelni. A speculativ irányt nem óhajtja vissza, de nem hódol babonaszerű bámulattal az újabbkori positiv vagy tapasztalati irányoknak sem. Elismeri, hogy a rendszeralkotások korában, a philosophia többet ígért mint a mennyit beválthatott, hogy az abstractió túltengése lejtőre terelte a philosophiai gondol-

kodást, de siet kiemelni, hogy az aggályos tapasztalati irány az anyaghoz és túlbecsült «tényecskékhez» nyűgözi a szellemet s így a merészebb koncepciókat teljesen kitiltja a gondolkodás köréből. A metaphysikával sem végez oly könnyedén, mint honfitársainak nagyrésze. A tapasztalat nem lehet a gondolkodás végleges határa, az egyes tudományok felvilágosításai nem elégitik ki az egész embert, kedélye és lénye mélyéből oly kérdések törnek ki, melyeket kereken elutasítani nem lehet. Bizonyára mindenha hypothetikus tudomány marad a metaphysika, de e körülmény nem fosztja meg tudományos jellegétől. Volkelt *Bevezetése* a philosophiai kutatás minden ágára kíván előkészíteni; természetes, hogy első helyen a kutatás feltételeiről s eszközeiről szól. Az ismeret-tan par excellence philosophiai tudomány, belőle meritik a tudományok egyes ágai a bizalmat kutatásaik eredményei iránt. Minden tudás többé-kevésbé személyes illetőleg subjectiv megismerésen alapúl, az ismeret-tan feladata meghatározni az általános érvényességnek mily foka illeti meg egyik vagy másik ismeretünket, s így az ismeret-tan az a közös alap, a melyre — ha hallgatagúl is — valamennyi tudomány épít.

A philosophia azonban nemcsak a tudás szabályozója, hanem tudatosan belemerül az egész ember mivoltába, megkeresi erkölcsi elemeink gyökereit s alakot ad a megvalósíthatás féltete mellett az embereszménynek. Volkelt nem becsüli túl a philosophiai gondolkodás hatását, sőt hathatósan utal az emberi jellem és életviszonyok konok ellenállására a legmeggyőzőbb elmélettel szemben is, de elismeri a contemplatió egy nemét, mely egészen egyéni jellemű, mely elmerül a természet és élet jelenségeibe s olynemű tanulságokkal rakódik meg, melyek az ember erkölcsi tartalmát gazdagítják, akaratára és cselekedeteire hatnak. E contemplatió lassan-lassan összegyűjti egy életfelfogás elemeit s ha az ész szoros ellenőrzése mellett megalakult a világnézet, Volkelt ezt az erkölcsi philosophia egy nemének tartja. E kedélyi philosophiának épen korunkban van nagy fontossága, a mikor általános kétség férközött a szívbe s a művelt emberiség nagy részében megingott a hit. Volkelt ezért kívánatosnak tartja, hogy a philosophiai gondolkodók eszméiket személyesen és szabadabb alakban, egy nagyobb közönség elé vigyék, elítéli azt a tudós gögőt, mely a tudományos gondolatok közvetlenebb előadásában a tudomány eldurvulását látja. A tudomány szentségén nem esik

csorba, ha az élet és kultúra szolgálatába szegődik s ha e célból szigorán lazít s ha finomsága árán elemeit nagyítja. Ezért tárgyalja Volkelt bőven a philosophia viszonyát a valláshoz és a kulturához. Nehéz e kérdésekben távol maradni a végletektől s Volkeltnek sem sikerült egészen, főleg midőn bárcsak hozzávetőleg a jövő kor vallásának elemeit állítja össze. Igaz, hogy nem akarja a pusztá és korunkban nagyon is túlbecsült tudással pótolni a vallást, távol van attól, hogy korunk szellemi és erkölcsi vívmányait vakon bámulja, s így e részben is különbözik a pozitivismus dagályos szószólóitól. Volkelt a modern élet minden nyilvánulását tudományban, művészetben, az állami és társadalmi viszonyokban higgadt gondolkodással mérlegeli s megkívánja — eltérően némely tekintélyes elődjétől — hogy a philosophia ne zárkózzék el az üdvös és kárhozatos tünetek vizsgálatától. Philosophia és kultúra kölcsönhatásban állanak egymáshoz, de szükséges, hogy a philosophia céltudatosan hasson az élet összeségére. A fennálló viszonyok vizsgálatából emelkedjek a bírálatra s a határozatlan, alaktalan életnek tüzzön ki megvalósítható célokat, s készítse elő a szellemeket az átalakulás eredményeire, másrészt mérsékelje a veszélyes egyoldalúságokat s mutasson rá a népszerű irányok ösvényeire, figyelmeztesse a jelenbe merült szellemet, hogy a múlt nem mindig elavult, hogy sok a mester-séges kilátás, melyekben biznunk nem szabad. *B—gh.*

* * *

Political Science and Comparative Constitutional Law.
Volume I, Sovereignty and Liberty. Volume II, Government. By
John Burgess Ph. D. LL.D. Professor of History, Political Science
and International Law, Dean of the University Faculty of Political
Science. Boston and London. Ginn and Company 1890—1891.

Ha a tudomány is oly magas fokon állana az északamerikai Egyesült-Államokban az európai tudományhoz képest, mint a mennyire határozottan műveltebb a yankeeknek most már közel ötvenmilliónyi tömege földrészünk legelső cultur-nemzeteinek átlagos állampolgári tömegeinél: akkor bizonyára azt kellene mondanunk, hogy a szellemi élet ez idő szerint a Franklin hazájában tetőzik. Ettől azonban még ugyancsak messze esik Amerika. Legfőlebb a természettudományok terén bír fölmutatni oly nagynevű buvárokat és gondolkodókat, a kik a német, angol, francia, olasz, svéd,

hollandi vagy dán legkiválóbb buvárokkal és gondolkodókkal egy s más tekintetben méltán versenyezhetnek; a tudományok egyéb ágaiban csak vajmi ritkán foglalnak el jelentékenyebb posztót Eddison honfitársai. Különösen hátra volt maradv a államtudományi irodalmuk: holott az ember azt hihette volna, hogy az öröklött államintézmények azon nagyszerű átalakulása, melynek színhelye éppen Amerika volt, oly lendületet fog ott adni az államtudománynak s ennek keretén belől az összehasonlító államjognak, alkotmánytörténelemnek s mindenkéül az államformákról szóló tannak, hogy meg fogja érezni a hatását az európai államtudomány is.

Mindez nem történt meg; s ha európai államtudósok tanulmányozzák is a «*Federalist*»-et, Jefferson, Madison, Hamilton alkotmánypolitikai értekezéseit, Lieber könyvét a politikai szabadságról és Theodore Woolsey műveit: ez többnyire csak másodlagos indokokból történik, s a termékenyítő visszahatás ugyancsak nem mutatkozik e révén az oceánon inneni szakirodalomban.

Most végre két hatalmas kötet fekszik előttünk egy amerikai államtudós tollából. Nagy zajt ütnek vele. Szerzője egyetemi tanár és ugyancsak az államtudomány tanára a maga szövetséges köztársasági hazájában; de nem egyedül ez teszi őt érdekessé. Van valami, a mi szokatlanul sensationális színezetet kölcsönöz neki és ez az, hogy korántsem autodidakt, mint a régebbi amerikai kitünőségek legtöbbször; nem lapkihordó gyerekből vagy boltoslegényből alakult ő át holmi selejtes önművelődés árán «tudományos kitünőséggé», még csak könyvtáros sem volt soha, mint a hirneves nemzetgazda Carey, hanem az összes tanfolyamokon szabályszerűleg végighatolt bölcsészettudor és jogtudor, a ki a Németbirodalom egyetemlein képezte ki magát szaktudóssá.

Két kötetes munkája nevezetes egy szellemi termék. Örvendetes annyiban, hogy ő is hozzácsatlakozott, még pedig a czéltudatosság egész erélyével azon újabb és valóban korszerű, valóban tudományos irányhoz, a mely csakis az alkotmánytörténelem és az összehasonlító államjog eredményeinek alapján, a művelődéstörténelem és gazdasági történelem korszakról korszakra való kritikai fölhasználásával tartja lehetőnek ma már egy komolyan számbavehető *államtudománynak* fölépítését. A mi nem ezen empirikus anyagból emeli ki inductív úton a maga rendszerét s ennek keretén belül a maga alapvető elméleteit, hanem holmi meta-

physikailag ködös eszmefejtegetésekből, s ezenfelül pedig legfőlebb még Aristotelesből, Montesquieuból, vagy Stahlként a bibliából igyekszik összekötni az állam elméletét, az — jelzett irány¹ szerint — nevezheti magát, ha úgy tetszik, akár állambölcsészetnek — Staatsphilosophie — vagy bármi egyébnek széles e világon; de nem nevezheti magát ma már *államtudománynak* — science politique, political science, wissenschaftliche Staatslehre, — mert ezt a nevet semmi esetre sem érdemli meg.

No hát ennek a nagy követelménynek akart ez a német egyetemeken tanult amerikai, *Burgess*, — mondom és ismételve hangsúlyozom: ez a *német egyetemeken* képzett *amerikai* államtudós is körülbelül megfelelni, a midőn hozzáfogott ezen két kötetes munkájának a megírásához. Mondom körülbelül, mert miként már a könyv címe — *Political Science and Comparative Constitutional Law* — mutatja, nem olvasztotta együvé, hanem csak könyvészeti összfüggésbe hozta egymással a szorosabb értelemben vett államtudományt — political science — az összehasonlító alkotmányjoggal — comparative constitutional law — egy ugyanazon könyvcím alatt. Minden bizonynyval a német «Staatsrechtslehrer»-ek azon szokása hatott rá, a mely szerint pl. Bluntschli is külön könyvet irt az «*Allgemeine Staatslehre*»-ről és egy másikat az «*Allgemeines Staatsrecht*»-ről. Másfelől annyiban sem emelkedett még *Burgess* föl egészen a föntjelzett államtudományi színvonalra, hogy a culturtörténelmi és gazdaságtörténelmi mozzanatokat sem dolgozta bele inductiv alapon a maga «*Political Science*»-ébe. Különben még azon tervrajz alapján is, melyet *Burgess* magának fölállított, jelentékeny szolgálatokat tehetett volna az államtudománynak, ha lett volna először is minden irányban helyes elméleti s gyakorlati érzéke, és másodsor, ha nem rontotta volna meg benne a német egyetemnek hagyományos orthodoxiája azt a józan érzéket is, a melyet magával hozott a világra, midőn megszületett Amerikában. Valóban, e két kötetes munkája nagyon értékteljes a második kötetben, kivált az amerikai s angol államtudományok mérlegelésében és nagyon gyarló, nagyon félszeg az első kötetben, a hol ő is holmi «*Staatslehre*»-vel akarja gazdagítani amerikai-angol nyelven a világirodalmat.

¹ L. Kritik der Staatsformen des Aristoteles. Von Julius Schvarcz 1891. és Montesquieu und die Verantwortlichkeit der Räte des Monarchen. Von Julius Schvarcz 1892. (Leipzig, Wilhelm Friedrich).

A *Burgess* államtudományi elmélete már azért is a gyökereiben el van hibázva, mert nem hogy tovább igyekeznék haladni az államformákról szóló tanban azon nyomokon, a melyeket az elévülhetlen érdemű *Robert von Mohl* hagyott örökségül egy korszerűbb iránynak, de egyenesen sikra száll a boldogult *Robert von Mohllal* és igazán «*Go-a-head!*» «szellemben, sőt meglehetősen durván összeostobázza a német szakirodalomnak ezen még manap is legnagyobb tekintélyét, csak azért, mert ez a *Robert von Mohl* más véleményben volt Aristoteles államforma-tana felől, mint 1814-ben *Schleiermacher!*

Hihetetlenül hangzik és mégis úgy van. Ez az amerikai tudós *Burgess* él-hal Aristotelesnek államforma-tanáért, s ezen aristotelesi államforma-tannak még csak azon gyarlóságait sem veszi észre, a melyeket *Robert von Mohl* két emberöltővel ezelőtt jelölt ki az «*Encyclopaedie der Staatswissenschaften*»-ben (110. l.), sőt egyenesen összeszidja *Robert von Mohlt*, a mért hogy ez utóbbi azt merte állítani, miszerint Aristoteles államformai elmélete nem szerves mozzanatok elvén, de pusztán arithmetikai tekinteteken alapúl, holott *Schleiermacher* — mint *Burgess* hiszi és ugyancsak harsány hangon kürtölgeti — ennek éppen az ellenkezőjét mutatta ki.¹ De hát hol és mikor mutatta volna ki ezt a szegény jó öreg, bölcselgető *theologus* *Schleiermacher*?

Hát a hely nagyon előkelő, az igaz, mert nem csekélyebb helyen tartott *Schleiermacher* egy ilyenforma végeredményben leledző értekezést, mint a *berlini tudományos akadémiá* előtt; de már az időpont legkevésbé sem imponálhat korszerűleg képzett szaktudósoknak: mert hát *Schleiermacher* a század elején, 1814-ben tartotta ezt a szerencsétlen értekezését a berlini akadémiá előtt! Aztán minő furcsa egy fölfogás: *Robert von Mohlt*, a modern államtudomány ezen egyik leg-

¹ *Burgess*, *Political Science* I, p. 72: I think it (Von Mohls criticism) is not only an *unjust*, but a *crude* and *careless* criticism. — P. 73: *Schleiermacher* has demonstrated the spiritual and organic character of this Aristotelian principle of classification. — P. 81: My contention is therefore that the classification of states as to form, in to monarchies, aristocracies and democracies is both correct and exhaustive; that no additional forms can be made out of a combination of these, or out of a union of several states, and that the notion that there can be proceeds from the confounding the state and government, in the treatment of the subject.

nagyobb úttörő kitünőségét akarni agyonütnetni egy *theologus* által, a ki — minden egyéb téren nem csekély érdemei mellett — soha politikával alaposan nem foglalkozott és a kinek hirhedt Platon-fordítása is csak arról kezeskedhetik, hogy még a görög philosophiába is erőnek-erejével bele akarta olvasni a német transcendentális bölcészetnek mindazon agyafurtságait, a melyekről Hellas bölcészei, kik még nem voltak a *«beschränkter Unterthanenverstand»* kategóriába rendőrileg beleszorítva, ... még csak nem is álmodtak! Mindezen tekinteteknél fontosabb, hogy Schleiermacher theologusnak 1814-diki államformatani értekezése tárgyilag megvizsgálva is egyike a legkritikátlanabb tudákos kísérleteknek, a melynek kieszelésébe még az a félreismerhetlen mucker-vágy is ugyancsak belevegyült: hizelegni a sorok közt a rendi monarchiának minden egyéb államforma rovására.¹

Ezt maga *Burgess* is észrevehette volna, ha nem kábúl el annyira a *Schleiermacherék* nimbusától, hanem egy kissé fontolóra veszi Schleiermacher azon kísérletét is, a melyben ez a bölcsekedő theolog és Platon-fordító egyenesen odajut ki a maga érvelgetésében, miszerint a monarchia (már t. i. a rendi monarchia) a legtökéletesebb államforma, a demokratikus köztársaság pedig a képzelhető legalantasabb fokú államforma ezen az árnyékvilágban.²

Burgess sok mindenfélét hord össze az ő I-ső kötetében (*«Political Science»*): de mint uralkodó kritikai alapvető eszme csak azon egy gondolat vonul keresztül ezen egész összehordott

¹ Hogy *Bluntschli* is fölvette a *Schleiermacher* államformatani (abortív) elméletét — sőt elismerőleg vette föl — a maga félhivatalos terjesztésre szánt egyetemi kézikönyvébe, az *«Allgemeine Staatslehre»*-be, ennek is meg volt a maga indoka; csakhogy ez az indok nem annyira államtudományi kritika követelményeiben heresendő, mint inkább oly természetű ösztönzésekben, a melyek a különben annyira érdemdús (schweizi származású, de már az 50-es években teljesen loyális rendi németté lett) államtudóst még arra is rávetemedlették, hogy ugyancsak az *«Allgemeine Staatslehre»*-ben egészen megilletődött komolysággal méltassa a *Stahl* szemforgatólag furfangos elméletét. Az igaz, hogy akkortájt még a *«christlich-germanisch mittelalterliche Staatsromantik»* nagyon is fölszínen úszott a német államok félhivatalos világában: de hát egy oly szabad politikai légkörben született politikai gondolkodónak mint *Burgess* mégis csak kellett volna különböztetni tudnia egyfelől az *alapos* német tudomány, másfelől meg a szakirodalmi pharizeuskodás elmeszüleményei között!

² *L. Abhandlungen der königl. preuss. Akademie der Wissenschaften 1814.*

anyag, hogy meg kell jól tudni különböztetni az *államformát* («form of state») a *kormányformától* («government»). Hát hiszen ebben Burgessnek teljesen igaza van; csak hogy azon következtetések, a melyeket ebből a tételéből minden lépten levon, nagyon is nélkülözik a szakértő kritika ismérveit, és még ott is, a hol kifogástalanul vonja le a maga következtetéseit, még ott is többnyire nagyon félszegen alkalmazza azokat. Így még Bluntschlira is kisüti, hogy Bluntschli is összezavarja az államformát a kormányformával,¹ a mi fölött bizonyára csak mosolyogni fognak tudni még azon kritikusok is, a kik különben nem szoktak esküdni a Bluntschli mester szavára. De hát ezen Bluntschli-ellenes érvelgetésre is csak azért van szüksége *Burgess*-nek, hogy annál jobban bizonyíthatassa, miszerint az *Aristoteles* államformatani elmélete ép annyira kimerítő, mint correct.²

Burgessnek tagadhatlanul szélesebb a szaktudományi látköre, mint azon német állambölcészeké, a kik őt félrevezették: de még azon eredményeit is, a melyeket helyes uton ért el, oly ködös német észjárással formulázza meg, hogy az ember csak sajnálkozva csodálkozhatnak egy egészséges inductiv amerikai agynak illetén eltévelyedései fölött. Pl. egy helyütt azt mondja, hogy a demokratikus állam szükségkép kell, hogy nemzeti állam is legyen egyúttal. Ez idáig helyes, de midőn azt mondja, hogy az oly állam, a melynek népessége valóban nemzetivé lett már, elkerülhetlenül demokratikus állammá is fog átalakulni:³ ekkor az embernek azonnal eszébe jutnak a német államok, a melyeknek népességei — «population» — csakugyan nemzetiek is már minden kétséget kizárólag, és mégis létezik-e (alkotmányos) állam Európában, a mely kevésbbé volna ma még demokratikus, mint a német államok jelenleg? Inductiv államtudós, a kinek a nyelvezetét nem rontotta el a német transcendentális állambölcészlet, bizonyára kellő formába tudta volna önteni és egyúttal egészséges, életrevaló, igaz tétellé bírta volna fejleszteni a *Burgess* ugyanezen gondolatát. Angol vagy fran-

¹ Burgess, Political Science (I.) p. 77.: Bluntschli confounds state and government.

² Burgess, Political Science (I.) p. 81.: The Aristotelian proposition is correct and exhaustive. (L. erre vonatkozólag: Kritik der Staatsformen des Aristoteles. Von Julius Schvarcz. Leipzig, Friedrich Wilhelm, 1891.)

³ Burgess, Political Science (I.) p. 82.: The democratic state must be a national state, and the state whose population has beame truhu national will inevitably become democratic.

czia, vagy akár olasz államtudós nem azt mondta volna a mit Burgess — habár körülbelül ugyanazt is gondolta volna, a mit ez utóbbi — hanem azt, hogy oly állam, a melynek népe már teljesen egységes nemzeti társadalommá fejlődött, előbb-utóbb demokratikus állammá fog átalakulni minden bizonynyal. És az ekként kifejezett gondolat jogosúlt is lett volna: mert hát, hogy a német államok is demokratikus államokká fognak előbb-utóbb átalakulni, erre vall egész Európa alkotmányfejlődése és benne is van ez már az emberi művelődés haladólágos fejlődésének törvényében: mind-össze is idő kérdése, hogy évtizedek avagy századok multán fog-e ezen átalakulás bekövetkezni?

Érdekes, a mit *Burgess* az angol alkotmánytörténelemből sző bele munkájának első kötetébe, habár e tekintetben is vajmi gyakran nélkülözi a szabatosságot úgy gondolatban, mint nyelvezetben. Így többek közt, midőn egész átalánosságban állítja, hogy Anglia jelenlegi alkotmánya nem létezett az 1832-diki Reformbill keresztlívitele előtt.¹ Jóval értékteljesebb azonban a második kötet, a «*Comparative Constitutional Law*» vagyis az összehasonlító alkotmányjog tárgyalása. Épen nem kimerítő az a kép, a melyet bemutat; nagyon fölületes megpislantásban részelteti ugyanis a legtöbb európai államot; sem Olaszországot, Spanyolorzágot, Portugalliát, Ruméniát, Görögországot, sem Hollandiát, Dániát, Svédországot, Norvégiát nem méltatja tüzetesbben; hasonlóan bánik el Ausztriával, Magyarországgal, sőt még a Schweiznek is nagyon szűk marokkal mér; Oroszországot, Szerbiát, Bulgáriát és a Törökbirodalmat alig érinti. Annál bővebben foglalkozik ezen négy állammal: Nagy-Britanniával, Franciaországgal, a Németbirodalommal és az Egyesült-Államokkal. Legjobban természetesen saját hazáját ismeri; Anglia államintézményeiben is otthon van; Franciaország államjogát már kevésbé ismeri; a Németbirodalomét csak tűrhetőleg.

Mindezek daczára nagyon sokat lehet tanulni a *Burgess* könyvéből. Az irány, a melynek szolgálatába lépett, a jövő iránya is egyúttal. Vajha mentül képzetebb erők vállalkoznának ezen irány művelésére európaszerte, minél előbb!

S.

* * *

¹ Burgess. Political Science (I) p. 91.: The present constitution of Great Britain did not exist before the year 1832. Hzl. e. erre vonatkozólag Stubbs, Constitutional History of England, I., i. h.

Der Darwinismus gegen die Socialdemokratie. Otto Ammon. Hamburg, 1891. Szellemes eszmemenet, jól fölszerelt, szakképzett ítélőtelenség, de alapjában elhibázott elmélet, minőt csak a socialdemokratia rémképétől iszonyodó német szobatudósok hozhatnak létre a XIX. század végével. Midőn ezt a könyvecskét olvastuk, annak a bécsi philolognak, *Penkának* a kísérlete jutott eszünkbe, a ki ezelőtt pár évvel nyelvészeti darwiniskodással akarta beigazolni a modern társadalmakban még többé-kevésbé mutatkozó rendi tagozatok szükségességét és fönmaradását az idők végezetéig. Az előttünk fekvő könyvecske szerzője is hasonló szellemi bajban szenved. Ő meg szerves világban mutatkozó Darwin-féle «*természetes választás*» «*Natural Selection*» tüneteiből akarja κατ' ἀναλογία» bebizonyítani a socialdemokratia képtelenségét, sőt még ennél is nagyobb föladatra vállalkozik. Hogy t. i. a socialdemokratia képtelenségét kimutathassa, előbb ugyancsak a Darwin-féle «*Natural-selection*»-ból akarja kimutatni magának a nem socialdemokrat, de egyszerűleg demokratiai értelemben vett állampolgári jogegyenlőségnek képrelességét is. Mi sem vagyunk bámulói a socialdemokrata ábrándoknak, egyszerűleg nemeslelkű tévhitből származó badarságoknak tartjuk azokat: ámde a demokratiai értelemben vett állampolgári jogegyenlőséget nem zavarjuk össze a socialdemokrata ábrándokkal, hanem nagyon is kilátásba látjuk helyezve azokat az összes európai alkotmányfejlődés és társadalmi fejlődés által *annak idején* még azon államokra nézve is, a melyek ma még a hagyományos *rendi tagozat* formáiban tartják lekötve a maguk nemzeti társadalmát. Valóban nem komoly dolog, a mit ez a különben eléggé szellemes hamburgi könyvecske művel az állampolgári jogegyenlőség eszméjével. A rendi tagozat egyszerűleg szükséges voltát azon biológiai tényből véli levezethetni, miszerint a szerves világban is *válfajok* keletkeznek természetes választás által és azután meg is állandósulnak. Arra természetesen szerző nem is gondol, hogy a rendi tagozat legfőlebb néhány századon át birta csak magát nem egy államban mint átmeneti phasis föntartani, s hogy már sem a franciaia, olasz, norvég, rumen állampolgári társadalomban, sem a schweiziben, görögben, szerbben nem létezik rendi tagozat, sőt tulajdonkép már a spanyolban, portugálban sem, és hogy magában az angol állampolgári társadalomban is csak a «*peerage*» és «*baronetage*» nagyon szűk körű intézményében észlelhető még némileg a hajdani rendi

tagozatnak holmi tetőzetszerű maradványa. Nagyon közel áll ehhez az államjogi állapothoz egyfelől a dán, másfelől a hollandi állampolgári társadalom is; sőt határozottan közeledtek feléje 1848 óta a magyar és 1865/6. óta a svéd is, elannyira, hogy az, a mit a hamburgi könyvecske szerzője *normális* állapotnak vesz, az ma már csak a Németbirodalom államaiban, Ausztriában és az Oroszbirodalomban áll fenn, tényleg és de iure. Másfelől a válfajok keletkezése a szerves világban ha nem millió, hát legalább is százezer meg százezer évet vesz igénybe: de a történelmi évlők emlékező tehetsége legalább az emberi nem keretén belül ily válfajok keletkezéséről nem tanuszkodhatik. Az emberfajta már épen oly élesen kimetsződik a Nilvölgy legrégebb műemlékein mint a *Seti Menephtha* sirján és 2600—1900 évvel Kr. előtt nem kevésbé mint manap. A hamburgi tudós — úgy látszik — mind efelől nincs legkisebb tudomása sem.

Egyébként alig képzelhető mulatságosabb typusa a tudakoságnak, mint a minőt azon német gondolkodókban szemlélhetünk, a kik egy vagy más ösztönzet vagy rendkívüli paedagogiai körülmények folytán kinőnek a németeknél annyira szokásos merev egyoldalúság hámból és azután a *«Rembrandt als Erzieher»* című munka leleményes szerzőjének modorában összevissza kotyvasztanak mindenféle pantodapoleschiát naivúl, erőszakos szellemi incselkedések kíséretében. Ez a *«Rembrandt als Erzieher»* roppant sületlen terméke egy különben szépműveltségű, tehetséges elmének; bizonyára az a rendkívüli siker, melyet e ragyogó irodalmi sületlenség elbirt érni a Németbirodalom olvasó közönségénél, bizonyára ez a megdöbbenőleg nagy siker buzdíthatta ennek a hamburgi könyvecskének a szerzőjét is a saját elméletének megírására. Egyébiránt mind a *Rembrandt*-ról címzett ormatlan nagy röpirat, mind pedig ez a hamburgi könyvecske sokkal tüzetesebben fejezték volna ki a tartalmuk valódi értelmét, ha ezt a tetőzetes címet adták volna maguknak, hogy *«Prof. Stahl und Fürst Bismarck als Erzieher.»*

Sajátszerű, hogy épen Hamburgban, a rendiségtől mentes szabad köztársasági város-államban látott napvilágot ez a könyvecske, a melynek sokkal jobban illett volna kiadói czégül valamelyik mecklenburg-strelitzi firma.

D.

Die politische Literatur der Ungarn seit 1867. (A müncheni «Allgemeine Zeitung» tudományos mellékletében 1891. jun. 4., 12., 13., 21 és 29. számok.)

Tudományos irodalmunk egyes ágait lehetőleg kimerítő, alapos monographiákban először magyarul, azután ennek alapján németül, francziául vagy angolul közrebocsátani: ez oly vállalat lenne, a melylyel nagy szolgálatot tehetne akár az Akadémia, akár valamely tudományos irodalmi egyesület a magyar tudományosságnak, ez kétségtelen. Dr. *Schwicker János Henrik* tanár, országgyűlési képviselő és számos történelmi, statisztikai, különösen pedig hazánkat német nyelven ismertető munkának, tanulmánynak fáradhatlan szerzője, vállalkozott összes hazánkfiai közfél arra, hogy bemutatja a magyar nemzetnek legeslegújabbkori politikai irodalmát a tudományos világnak s egyúttal a tágabbkörű művelt közönségnek is a müncheni világlap hasábjain. A legjobb forrásokból s önszerzette értesülésekből tiszteletreméltó hangsúlyszorgalommal és pontossággal s a mi fő, derekas szakértelemre valló tájékozottsággal állította össze szóban forgó monographiáját. Itt-ott még fogyatékos ugyan, de mégis teljesebb és értékteljesebb mint bármely e tárgyban megjelent magyar monographia, vagy miután ilyen még az 1867 ótai időkre vonatkozólag nem létezik, tanulmány vagy cikksorozat. A bevezetésben többnyire ismert dolgokat mond el, de fűszerezi azt néhány rendkívül érdekes új adattal is. Az államjogi s alkotmánytörténelmi irodalmunkról szóló szakasz igen becses, szintűgy az államtudományi irodalomról szóló. Kevésbé kimerítő az a cikke, a melyben állambölcsészeti irodalmunkat ismerteti. Elégge bő azonban ismét az, a melyben a publicistikai röpiratokról emlékezik meg. Hirlapirodalmunkat természetesen csak *per summos apices* ismerteti. Hiányzik az egyházpolitikai irodalom ismertetése és a hazánkban német nyelven megjelenő hirlapok bemutatása. E két utóbbit azonban, mint halljuk, *Schwicker* rövid idő alatt pótolni szándékozik.

Valóban megérdemelné, hogy ezen értékteljes monographia külön könyvalakban is minél előbb napvilágot láthatna. Többet fog tudni az a külföldi ember, a ki ezt a monographiát elolvassa a magyar nemzet szellemi életének belbecséről, mint ha egész tárház közepes magyar regényt, beszélyt vagy verset ültetünk is át a leglázasabb rohamossággal németre, francziára vagy angolra.

Schwicker nagy melegséggel, valódi lelkesedéssel ismerteti e fontos munkálatában politikai irodalmunkat. Valóban nagyobb elismerésre tarthatna igényt, mint a minőben nálunk idehaza az ő honismertető munkálkodásának érdemei részesültek. De azért mégis azt a tanácsot adjuk neki, hogy ha majd átdolgozza jelen monographiáját könyvalakba, tartsa meg ugyan a lelkesedését, de ne vigye el a gyöngéd kiméletességet ismét a legszélső határig, kivétel nélkül az általa ismertetett összes szerzőkkel szemben. Például, ha valakiről azt kellene mondania, hogy *tisztességes compilatiót* végzett, hát ne írja ezt annyira körül, oly nagyon is túlkegyesen udvariaskodó szólammokkal, hogy a külföldi tudós azután meg se értse belőle, hogy az illető munka végelemzésben nem egyéb, merő compilatiónál. Hagyjuk a belletristika hirnőkeire a superlativus gradusokat; oly komoly tudós mint Schwicker, azáltal teszi hazájának a legnagyobb szolgálatot, ha leplezetlen szavakban mondja ki a maga tudományos meggyőződését bármely *«tekintély»* szellemi terméke felől is.

Mindent egybevetve *Schwicker* monographiája eseményszámba megy a magyar nemzet szellemi életét ismertető nemzetközi irodalomban. M.

MAGYARORSZÁG
ALKOTMÁNYJOGI ÁTALAKULÁSA MODERN ÁLLAMMÁ.

— Második közlemény. —

A középkor, helyesebben a *keresztény-germán állam-
eszmé* kora korántsem szűnik meg 1492-ben Amerika föl-
fedezésével, miként azt a hagyományos történelmi beosztás
tanítja, hanem lenyúlik az egész a francia forradalomig,
1789-ig, legalább az államtudományi kritika szempontjából.
Ebben az egész, tágabb értelemben vett «*középkor*»-ban a
rendi állam monarchikus tetőzet alatt Európaszerte a nemes-
ség és papság uralmát jelentette, természetesen a szónak
szelidültebb értelmében azóta, hogy a legisták tanai által
ösztönözve, a királyok az «*Augustusok*» hatalmi körére
vagyakozván, megtörték a Kopasz Károly óta dívott *hűbéri*
rendszer² és többé-kevésbé autokrátorilag uralkodtak. Neve-
zetes egy átalakulás volt ez, a melyben mindenütt, hol csak
az új irány diadalmaskodott, döntő szerep jutott annak elő-
készítésében a *városok* gazdasági erejének, művelődési fej-
lettebb voltának és politikai jelentőségének. A legjellegzőbb
példát nyújtják erre egyfelől *Franciaország*, másfelől meg
Dánia. Ott is, itt is a városok egyre növekvő hatalma segíti
a királyságot az abszolutizmus behozatalára. Másfelől Spanyol-
országban II. Fülöpnek csak azért sikerül tönkresilányítani az
alkotmányosságot, mert már az egyesült Spanyolországon